

Titel: Journalen NB32

Citation: "Journalen NB32", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K26*, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2009 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb32-kom-root.pdf> (tilgået 29. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K26

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **blodsuge (som Skyggerne i Underverdenen de Levende)** : I gr. og rom. mytologi opfattedes underverdenen (gr. Hades' rige, rom. Plutos rige) som det sted, hvor de dødes sjæle opholdt sig som skygger el. genfærd, hvorfor dødsriget også benævnedes 'skyggeriget' el. 'skyggernes verden', se fx afsnittet »Skyggernes Verden« i *Karl Philipp Moritz's Guderlære, oversat og tilligemed et Omrids af den nordiske Mythologie*, udg. af Chr. Winther, Kbh. 1847, ktl. 1946, s. 267-279. I Homers *Odyssé*, 11. sang, fortælles det, at Odysseus på befaling af Kirke (jf. 10. sang, v. 490-495) drager til dødsriget for at spørge spåmanden Teiresias' sjæl til råds. Da Odysseus er ankommet og har gravet en grube og fyldt den med det sorte blod fra offerdyr, kommer efterhånden en hel skare af de dødes sjæle frem og forsamlers sig om gruben, og Odysseus må med sit sværd holde dem borte fra blodet, indtil Teiresias som den første har drukket af blodet og givet ham sit råd. Efterhånden får også alle de øvrige afdøde lov til hver for sig at drikke af blodet, hvorpå de nævner deres herkomst, og Odysseus kan tale med dem. Jf. *Homers Odysee*, overs. af Chr. Wilster, 1. del, Kbh. 1837, s. 147-164.

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 11

◀ **Hamlet og Ophelia** : I Shakespeares tragedie *Hamlet, Prince of Denmark* (eng. o. 1600) er Hamlet, søn af den afdøde da. konge, og Ophelia, datter af den øverste kammerherre Polonius, forelsket i hinanden. Jf. *Hamlet, Prinds af Danmark i William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 1, s. 1-152.

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 18

◀ **en stor Plan** : hentyder formentlig til Hamlets plan om at hævne, at hans far er blevet snigmyrdet af sin bror Claudius, som derefter har indtaget den da. trone, og at hans mor, Gertrude, har giftet sig med Claudius.

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 21

◀ **Don Quixote** : den komiske helt og hovedperson i den sp. forf. Miguel de Cervantes Saavedras parodiske ridderroman *Don Quijote* bd. 1-2, 1605-15. Jf. *Den sindrige Herremands Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter*, overs. af C.D. Biehl, bd. 1-4, Kbh. 1776-77, ktl. 1937-1940 (forkortet *Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter*).

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 29

◀ **Det er en Feil, at D. Q. ender med at han dør ... den romantiske Comik** : sml. journaloptegnelsen NB:170, formentlig fra marts 1847, hvor SK skriver: »Det er dog et sørgeligt Misgreb af Servantes at ende D. Quixote saaledes, at han bliver fornuftig - og dør. Og Servantes der selv har faaet den ypperlige Idee at lade ham blive Schäfer! Her burde den ende. Det vil sige, D. Q. maa ikke ende, han maa fremstilles i Farten, saaledes at han aabner Udsigten til en uendelig Række af nye fixe Ideer. D. Q. er uendelig perfectibel [udviklingsdygtig] i Galskab, men det eneste han ikke kan blive (ellers kan han blive Alt) er netop at blive fornuftig. At danne denne romantiske Ende (at der ingen Ende er) synes Servantes ikke at have været Dialektiker nok til.« SKS 20, 107.

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 29

◀ **dør som fornuftig Mand** : jf. *Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter* bd. 4, s. 357-364. Her fortælles det, s. 358, at da Don Quixote vågner op efter seks timers søvn, siger han til sin søsterdatter: »Min Forstand er reen og klar; den tykke Uvidenheds Taage er fordrevet, som min idelige og skadelige Læsning af de afskyelige Ridderbøger indhyllede den i. Jeg indseer deres Urimelighed og Løgnagtighed; det smerter mig kun, at jeg er kommen saa sildig af min Vildfarelse, at der ikke levnes mig Rum til at hente det Forsømte ind igjen ved en Læsning, der kunde bringe Lys ind i Sielen. Jeg føler, mit Barn, at min sidste Time er for Haanden, og jeg vilde gerne anvende den saaledes, at den kunde bevidne, at om mit fremdragne [henlevede] Liv kunde give mig Tilnavnet af en Nar, jeg da i det mindste ikke har besejlet det ved min Død.« Kort efter dør Don Quixote.

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 30

◀ **fix Idee** : I *Don Quixote* er den fikse idé hos den ludfattige lavadelsmand fra La Mancha, at han lever i ridderromanernes verden, og at han må udføre romantiske ridderbedrifter i det virkelige Spanien, fx antager han en gruppe vejrmøller for at være grumme kæmper, som han må angribe (1. bog, kap. 8).

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 31

◀ **hvad han selv siger, som Schäfer** : jf. *Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter* bd. 4, s. 353-356, hvor det fortælles, at Don Quixote havde forpligtet sig til at blive hjemme i ét år, og at han fik den idé at tilbringe dette år som hyrde. Se også *Der sinnreiche Junker Don Quixote von La Mancha. Von Miguel Cervantes de Saavedra. Aus dem Spanischen übersezt; mit dem Leben von Miguel Cervantes nach Viardot*,

und einer Einleitung von Heinrich Heine bd. 1-2, Stuttgart 1837-38, ktl. 1935-1936; bd. 2, s. 848-851, hvor betegnelsen 'Schäfer' benyttes.

I trykt udgave: Bind 26 side 121 linje 32

◀ **Digten og Tragten** : efter ty. 'Dichten und Trachten', stræben og higen.

I trykt udgave: Bind 26 side 122 linje 12

◀ **»en Fremmed og Udlænding i denne Verden.«** : frit citat fra 1 Pet 2,11, hvor brevets modtagere formaner til »som Fremmede og Udlændinge« at holde sig fra kødets lyster (NT-1819). Se også Hebr 11,13, hvor det om de nævnte trosvidner fra GT hedder, at de bekendte at være »Gjæster og Udlændinge paa Jorden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 122 linje 15

◀ **den Vilde ... splitternøgen kun med Generals-Epauletter paa Skuldrene** : En evt. kilde er ikke identificeret. – Generals-**Epauletter**: skulderdistinktioner hos officerer.

I trykt udgave: Bind 26 side 122 linje 18

◀ **Choleras**: I det 19. årh. opstod en række vandreepidemier af den dødelige infektionssygdom kolera, som bredte sig fra Indien. Sygdommen smitter ikke gennem luften, men via afføring fra sygdomsramte personer, der er ynglested for kolerabakterien (først opdaget 1883). Tidligere mente man i Europa at kunne beskytte sig mod sygdommen ved militær afspærring, undertiden af hele byer, og ved indgreb over for handelsforbindelser og skibstrafik. Den første epidemi (1817 - o. 1822) tog retning mod Kina og Arabien. Under den anden epidemi (1826-38) blev Rusland og Europa hjemsogt; sygdommen ramte i 1830'ernes begyndelse Tyskland, Sverige og Norge, ligesom den brød ud i Holsten. Det egentlige Danmark gik fri, men da epidemien nærmede sig, indførte man en forordning (af 19. juni 1831), som bl.a. indeholdt strenge bestemmelser om afspærring af de enkelte huse og hele kvarterer, hvori sygdommen måtte vise sig, jf. *Forordning, indeholdende Foranstaltninger, som skulle føies i Anledning af den i adskillige Lande herskende Cholera-Sygdom*, Kbh. 1831, s. 14f. Den tredje epidemi (1846-61) ramte samtlige lande i Europa samt Nord- og Sydamerika. I 1848 trængte koleraen frem over de russiske stepper og nåede Skt. Petersborg, Helsinki, Åbo, Reval og Riga samt i et enkelt tilfælde Dragør på Amager, hvilket gav anledning til forskellige foranstaltninger (især i form af karantænereregler for anløbende skibe) for at forekomme et muligt epidemisk udbrud, jf. således en række plakater af 22. juli 1848 samt en skærpet plakat af 13. okt. 1848. I 1851-52 var de fleste lande i Europa uden kolera, men den overvintrede i Polen og brød atter ud. I Danmark hærgede den i 1853-57; jf. *Beretning om Cholera-Epidemien i Kjøbenhavn. 12 Juni - 1 October 1853, udarbejdet og udgivet for Den overordentlige Sundhedscommission for Kjøbenhavn* af J.R. Hübertz, Kbh. 1855.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 7

◀ **Calamitet** : ulykkelig tildragelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 9

◀ **Philosopher paa Thronen vilde Plato have** : hentyder til 7. bog i Platons dialog *Staten*, hvor Sokrates (136,17) i sin samtale med Glaukon om, hvem der skal styre statens anliggender, beder ham betænke (520b-d), »at vi ikke begaae nogen Uretfærdighed imod de Philosopher, som dannes hos os, men at vi kun tale Sandhed, naar vi forpligte dem til at sørge for de Andre og at vaage over dem. Vi ville [vil] nemlig sige til dem: I de andre Stater er det billigt [rimeligt], at Philosopherne ikke deeltage i de offentlige Byrder, thi disse Mænd ere der voxede op af dem selv, uden at Forfatningen har bidraget dertil, og hvad der er voxet op af sig selv, og ikke skylder Andre sin Pleie, kan heller ikke have Lyst til at betale Kostpenge. Men Eder have vi til Eders eget og den hele Stats Bedste opdraget til at være hvad Anførerne og Kongerne ere i Bistaderne, og givet Eder en langt bedre og fuldkomnere Underviisning, end de andre, og derved gjort Eder skikkede til begge Dele, baade til at føre et reent aandigt [åndeligt] Liv og et borgerligt Forretningsliv. Derfor bør ogsaa enhver af Eder, efter sin Tour, stige ned i de andres Bolig og vænne Eders Øine til det Mørke, som der hersker. Og naar I ere blevne vant hertil, ville I tusinde Gange bedre kunne see, end de andre der, og erkjende ethvert Skyggebillede, hvad det er og hvortil det hører, fordi I have skuuet det Skjønne, Retfærdige og Gode selv i deres Sandhed. Og da vil et sandt Statsliv blive baade os og Eder til Deel, og ikke blot et Drømmeliv, hvilket nu er Tilfældet i mange Stater, hvor man kæmper for Skyggebilleder og strider om Herredømmet, som om det var et stort Gode. Men det Sande heri er dette. Den Stat, i hvilken de, der skulle [skal] regjere, have mindst Lyst til at regjere, vil blive bestyret paa den bedste og roligste Maade, og det Modsatte vil være Tilfældet i den Stat, hvis Regenter ere af en modsat Beskaffenhed«, *Platons Stat*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-3, Kbh. 1851 (bd. 4-6 i *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-6, Kbh. 1830-51, ktl. 1164-1167 (forkortet *Udvalgte Dialoger af Platon*)); bd. 2 (bd. 5), s. 155f.; jf. *Platonis opera quae extant*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154 (forkortet *Platonis opera*); bd. 4, 1822, s. 390f. (*Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]; bd. 5, s. 94f). –

Plato: eller Platon (427-347 f.Kr.), gr. filosof, elev af Sokrates, som er den gennemgående hovedperson i hans dialoger; grundlagde 387 f.Kr. Akademiet i Athen; blandt hans elever var Aristoteles.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 13

◀ **Louis Napoleon ... ved Revüen i Boulogne ... en Courreer sprængende med Efterretning om Sebastopols Indtagelse ... saa arrangeres det** : hentyder til afsnittet om de udenlandske nyheder i *Fædrelandet*, nr. 232, den 5. okt. 1854, s. 926, hvor det under rubrikken »Frankrig« oplyses, at man »troer nu med Vished, at Sebastopol er taget«, hvorefter følgende rapporteres: »'Courier des Pas-de-Calais' fortæller, hvorledes Nyheden om Sebastopols Indtagelse kom til Keiseren: Kl. 1 stege Deres Majestæter til Hest, for at holde Afskeds-Revue over de ved Boulogne leirede 4 Divisioner. Revuen holdtes paa det samme Sted, hvor i 1804 den første, høitidel[i]ge Uddeling af Æreslegionens Kors havde fundet Sted. Keiseren henvendte følgende Proclamation til Tropperne: 'Soldater! Jeg forlader Eder, men for snart at komme tilbage og med egne Øine overbevise mig om Eders Fremskridt og Udholdenhed. Hensigten med Oprettelsen af Nord-Leiren var, som I vide, at nærme vore Tropper til Strandbredden, for at de hurtigere kunde forenes med Englands og begive sig derhen, hvor de to Nationers Ære maatte kalde dem. Den blev oprettet for at vise Europa, at vi, uden at blotte noget Punkt i det Indre, let kunde samle næsten hundrede tusinde Mand mellem Cherbourg [befæstet by og krigshavn på halvøen Cotentin i Normandiet] og Saint-Omer [by i det nordøstlige Frankrig, SØ for Calais]. Den blev oprettet, for at vænne til militaire Øvelser og Marcher, og troer mig, Intet er saa vigtigt for Soldaten som dette Liv sammen med sine Kammerater og i den frie Luft, de lærer at modstaae Aarstidernes Strenghed og gjør En bekjendt med sine egne Kræfter. Opholdet i Leiren vil vel blive strengt til Vinter. Men Fædrelandet fordrer Anstrængelser af os alle: nogle Tropper beskytte Grækenland mod Ruslands fordærlige Indflydelse; andre opretholde i Rom Pavens Uafhængighed; andre befæste og udvide vort Herredømme i Afrika; andre endelig plante maaskee i dette Øieblik vore Faner paa Sebastopols Mure. I, af hvem en Division har udmærket sig ved [fæstningen på Ålandsøerne] Bomarsunds Indtagelse, ville [vil] blive saa meget dygtigere til at bidrage Eders Del til det fælles Værk, som I mere hærdes til Krigens Arbejder. Den classiske Jordbund, paa hvilken I staae, har frembragt mange Helte; denne af Eders Fædre oprettede Søile gjenkalder store Erindringer, og Statuen ovenpaa den synes ved en Styrelse af Forsynet at pege hen paa Veien, der skal følges. Betragter Keiserens Statue; den støtter sig paa Vesten og truer Østen. Fra Østen truer Faren for vor Civilisation. Vi er dennes Forsvarere. Soldater! I ville vise Eder Eders Mission værdige.' / Neppe havde Keiseren oplæst denne Proclamation, før en med Støv bedækket Courer kom ridende i fuld Fart med en Depeche, som han langtfra viste Keiseren. Det var en Tel.-Dep. [telegraf-depeche, telegram] fra Consulen i Bukarest om Sebastopols Indtagelse. Keiseren oplæste den strax for Soldaterne.« - **Louis Napoleon:** Charles Louis Napoleon Bonaparte (1808-73), 1848-52 fr. præsident, 1852-70 fr. kejser som Napoleon III. - **Boulogne:** havneby i det nordvestlige Frankrig, 31 km SV for Calais. - **Courreer:** ældre form for kurér. - **sprængende:** ridende i stærk fart. - **Sebastopols:** el. Sevastopol, rus. havneby på den sydvestlige del af halvøen Krim i Sortehavet, o. 1450 km S for Moskva. Fra 1804 fungerede byen som hovedkrigshavn for den rus. flåde i Sortehavet og fik efterhånden et mere og mere udbygget fæstningsværk. Under Krimkrigen (1853-56), mellem Rusland på den ene side og Tyrkiet med dets allierede, England, Frankrig og Sardinien på den anden, spillede Sebastopol en vigtig rolle, dels fordi de allieredes første forsøg i sept. 1853 på at indtage byen mislykkedes, dels fordi de allierede den 9. okt. samme år indledte en stærk belejring, der varede til byens fald 11 måneder efter.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 16

◀ **Katzen-Jammer** : ty., tømmermænd.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 20

◀ **Slægten** : generationen.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 22

◀ **Vindbeutle** : flertal af 'Vindbeutel', af ty. 'Windbeutel', se fx artiklen over ordsammensætninger med 'Wind' i Th. Heinsius *Volksthümlisches Wörterbuch der Deutschen Sprache* bd. 1-4, Hannover 1818-22, ktl. U 64; bd. 4, s. 1638: »der W-beutel, ein leichtsinniger Mensch, welcher unzuverlässig ist (ein Windsack, Windmacher); uneigentl. Name des Ochsenfrosches; eine Art Backwerk von Mehl, Eiern und Butter, inwendig hohl; die W-beutelei, die Eigenschaft eines Windbeutels; eine leere ungegründete Äußerung eines Windbeutels; *Windbeuteln*, unth. Z. [unthätiges Zeitwort], mit *haben*, ein Windbeutel seyn, gleich einem Windbeutel leeres Geschwätz vorbringen, sich unzuverlässig zeigen«. Sml. journaloptegnelsen NB30:13, fra juni el. juli 1854, i *SKS* 25, 390f., med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 23

◀ **en gros** : fr., i det store, i stort mål; i stor stil.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 23

◀ **Jernbaner** : sigter til jernbanen som samtidens store anlægsprojekt. Den udvikledes i England for derefter at brede sig til det europæiske kontinent. De første, spredte banestrækninger blev åbnet i midten af 1830'erne, og i 1838 blev den første preussiske bane taget i brug, fra Berlin til det nærliggende Potsdam; i 1840'erne blev de strækninger indviet, der senere placerede Berlin som knudepunkt i ty. jernbanetrafik. Den første da. jernbane blev anlagt i hertugdømmet Holsten på strækningen ml. Altona og Kiel og taget i brug i sept. 1844. I juni 1847 blev driften af banen på strækningen ml. København og Roskilde påbegyndt; den blev udbygget i 1850'erne. Allerede i midten af 1840'erne var der planer om at føre en jernbane gennem Nordsjælland, men det skete først i 1860'erne. I 1854 blev banestrækningen ml. Flensborg og Tønder taget i brug.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 24

◀ **Telegrapher** : sigter til den elektriske el. elektromagnetiske telegraf, som blev opfundet af amerikaneren Samuel Morse i 1837. Morse fik patent 1840, men hans telegraferingsystem fik først alm. betydning efter 1846. Den elektromagnetiske telegraf, der udtrykkeligt omtales i *Sygdommen til Døden* (1849), i SKS 11, 235,27f., blev i Danmark først taget i brug i 1854.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 24

◀ **i Retning af** : i henseende til; med henblik på.

I trykt udgave: Bind 26 side 123 linje 25

◀ **Slægten** : generationen.

I trykt udgave: Bind 26 side 124 linje 25

◀ **Lessing** : Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. bibliotekar, digter, dramatiker, kritiker og filosof. SK havde *Gotthold Ephraim Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 1-32, Berlin 1825-28, ktl. 1747-1762.

I trykt udgave: Bind 26 side 124 linje 31

◀ **»Fragmenterne.«** : sigter til *Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger. Noch ein Fragment des Wolfenbüttelschen Ungenannten*, udg. af G.E. Lessing, Braunschweig 1778. – I årene 1774-78 udgav Lessing i sin egenskab af bibliotekar ved det hertugelige bibliotek i byen Wolfenbüttel i Braunschweig anonymt flere 'Wolfenbüttelske Fragmenter', som han foregav at have fundet i biblioteket, men som i virkeligheden var afskrifter af dele af et utrykt manuskript af den afdøde ty. (rationalistiske) teolog Hermann Samuel Reimarus (1694-1768).

I trykt udgave: Bind 26 side 124 linje 31

◀ **Han stiller Sagen saaledes ... at Xstus egl. har villet ... være Konge ... det mislykkedes** : sigter til 1. del, § 30-33, i *Von dem Zwecke Jesu und seiner Jünger. Noch ein Fragment des Wolfenbüttelschen Ungenannten*, s. 112-127; se især den indledende passage i § 31, s. 117f.: »Die Evangelisten gehören mit unter die Zahl der Jünger und Apostel Jesu, und legen also diese Hoffnung von Jesu sich selber so wie allen Jüngern bey. Demnach haben sie auch auf Jesum als einen weltlichen Erlöser des Volkes Israel bis an seinen Tod gehoffet, und nach fehlgeschlagener Hoffnung, nach seinem Tode erst das Systema von einem geistlichen leidenden Er löser des ganzen menschlichen Geschlechts gefasset: folglich auch ihr voriges Systema von der Absicht der Lehre und Verrichtung Jesu geändert. Nun haben alle Evangelisten ihre Erzählung von Jesu Lehre und Verrichtung lange nach seinem Tode geschrieben: mithin haben die Evangelisten ihre Erzählung von Jesu Lehre und Verrichtungen geschrieben, als sie ihr Systema und Meynung von der Absicht der Lehre und Verrichtung Jesu geändert hatten.« Og den sidste del af § 31, s. 119f.: »Bey Jesu Leben würde die Erzählung so gelautet haben, daß man darin ihre damalige Hoffnung, von der weltlichen Erlösung Israels durch Jesum, deutlich gelesen und erkannt hätte: dagegen können in ihrer jetzigen Erzählung die Gründe, wodurch sie zu ihrem vorigen verworfenen Systemate veranlasset worden, nicht so klar enthalten seyn; sondern da sie den Vorsatz gehabt, ihr neues verändertes Systema darin vorzutragen, so haben sie mit Fleiß weglassen müssen was sie zu dem vorigen Systemate veranlasset hatte, und das ausführlich hinschreiben, woraus ihr jetziges Systema zu nehmen ist; auch die Art und Verknüpfung der Geschichte darnach einrichten; es wäre dann, daß sie aus Versehen einige Ueberbleibsel ihres alten Systematis hätten stehen lassen.« Se endvidere den indledende passage i § 32, s. 120: »Daß diese gezogene Schlüsse ihre völlige Richtigkeit haben, zeigt die Lesung der Evangelisten selbst. Denn da ist das neue Systema, von einem leidenden geistlichen Erlöser in Jesu eigenen Worten so klar und dürre vorgetragen; und hergegen sind von der Absicht Jesu ein weltlicher Erlöser Israels zu werden, in seinen Reden und Verrichtungen, so wenige und so dunkle Spuren; daß man nach ihrer jetzigen Erzählung der Geschichte durchaus nicht begreifen kann, wie alle Jünger, die ganze Zeit herdurch, zu der Meynung des alten Systematis hätten kommen, oder auch darin beharren können.« Og videre følgende passage i § 32, s. 122f.: »Nach ihren jetzigen Bericht hatte es doch Jesus so klar und verständig gesagt, daß auch der hohe Rath die Besorgniß eines vorhandenen Betrugs daraus schöpft: *Wir haben gedacht, daß dieser Verführer sprach da*

er noch lebete, ich will nach dreyen Tagen wieder auferstehen: ja daß sie wirklich in Proceßion mit einer Wache von Soldaten am Sabbath am Thore hinaus gehen, den Stein versiegeln, die Wache von Kriegsknechten dabey stellen; damit nicht die Jünger kämen und ihn stöhlen, und sagten hernach, er sey auferstanden. Wenn demnach Jesus seine Auferstehung so offenbar verkündigt hatte, daß sie Stadtkundig geworden, wie der jetzige Bericht der Evangelisten lautet, so ist keinesweges zu begreifen, daß sie denen Jüngern, zu welchen er noch wohl ein Wort mehr sprach, und denen gegeben war, das Geheimniß des Reichs Gottes zu erkennen, gar nicht einmal in den Sinn kömmt. Hätten sie ja etwa noch einen Zweifel an der Verheissung gehabt, so würden sie deswegen doch wohl daran gedacht haben, und würden sämtlich am dritten Tage hingegangen seyn in der Erwartung, wovon sogar ihre Widersacher Argwohn geschöpft haben sollen, ob er seine Verheissung erfüllen, und wirklich aufstehen werde.« Og endelig den sidste del af § 32, s. 124f.: »Hergegen, da allerdings ein Grund gewesen seyn muß, daß NB. alle Jünger, NB. die ganze Zeit des Lebens Jesu herdurch, bis an seinen Tod, auf Jesum, als einen weltlichen Erlöser Israels gehoffet hatten, so würden wir in ihrer Erzählung der Geschichte Jesu nach dem alten Systemate, sonder Zweifel auch die Gründe haben zu wissen bekommen, woraus sie eine so beständige unveränderte Meynung und Hoffnung geschöpft hatten. Die Evangelisten haben folglich, seitdem sie ihr Systema von Jesus Lehre und Verrichtungen geändert, Dinge hineingesetzt, welche sie vorher würden weggelassen haben, und Dinge weggelassen, welche sie vorher würden hineingesetzt haben: und haben dieses in den wichtigsten Punkten gethan, worauf ihr ganzes neues Systema ankömmt.«

I trykt udgave: Bind 26 side 124 linje 32

◀ **udvise** : vise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 4

◀ **i Retning som** : i den retning, som.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 5

◀ **gjør (...) aabenbart**: tydeligt, synligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 8

◀ **Potensation** : opløftning til en højere potens; dels ophøjelse, højere form, dels forøgelse af styrke, intensivering, skærpelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 18

◀ **Fortone** : formentlig af sv. förtona, landtoning, dvs. den måde, hvorpå landet (kysten) viser sig, når det betragtes ude fra havet.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 18

◀ **Gavtyvestreger**: gavtyveagtig handling, dvs. bedragerisk handling med bibetydning af det lumske, snedige.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 23

◀ **Tilforladelighed** : ubetinget pålidelighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 31

◀ **gaaer ind med i Tallet** : indgår i tallet sammen med de utallige andre.

I trykt udgave: Bind 26 side 125 linje 33

◀ **hiint Ord, at Msket har faaet Talen for at skjule sine Tanker ... at han ingen Tanker har** : sml. § 3 i kap. 3 i *Begrebet Angest* (1844), hvor den pseudonyme forf. Vigilius Haufniensis skriver om »Passiaren, der ikke mærker, hvad Talleyrand (og allerede før ham Young har sagt) opdagede og dog ikke fuldkommede saa godt som Passiaren gjør det, at Sproget er til for at skjule Tankerne – nemlig, at man ingen har«, *SKS* 4, 409f. – I digtet »Love of Fame« 1, v. 207f., siger den eng. digter og præst Edward Young (1683-1765) om hofferne: »Where Nature's end of language is declined / and men talk only to conceal their mind«. Jf. *Einige Werke von Dr. Eduard Young*, overs. af J.A. Ebert, bd. 1-2, 2. forbedrede udg., Braunschweig og Hildesheim 1777, bd. 3, Braunschweig og Hildesheim 1772, ktl. 1911; bd. 3, s. 36, hvor det i prosaform hedder: »wo der natürliche Zweck der Sprache vermieden wird, und Menschen nur reden, um die Seele zu verhehlen«. – Den fr. biskop og statsmand Charles-Maurice de Talleyrand (1754-1838) skal i 1807 have sagt til den sp. gesandt Isquierdo: »La parole a été donnée à l'homme pour déguiser sa pensée« (»Sprogets/talens gave har mennesket fået for at skjule sin tanke«).

I trykt udgave: Bind 26 side 126 linje 3

◀ **forsætter** : bringer, hensætter (i en anden tilstand).

I trykt udgave: Bind 26 side 126 linje 17

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse, jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 3, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, gerne omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 23: »Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, hvadsomhelst der skeer i Verden, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst [mest formålstjenligt, gavnligst]«, og § 5, s. 24f.: »Hvad der møder os i Livet, enten det er sørgeligt eller glædeligt, bliver os *tilskikket af Gud i de bedste Hensigter*, saa at vi altid have Aarsag til at være fornøiede med hans Regiering og Bestyrelse.«

I trykt udgave: Bind 26 side 126 linje 28

◀ **sludde en (...) Mængde op** : bringe en mængde sludder frem.

I trykt udgave: Bind 26 side 126m linje 4

◀ **allehaande** : al slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 26 side 126m linje 14

◀ **Commerce** : fr., samkvem; kommers, sjov.

I trykt udgave: Bind 26 side 126m linje 15

◀ **Sandselige** : som angår den sanselige verden, verdslige.

I trykt udgave: Bind 26 side 126m linje 22

◀ **gavtyveagtigt** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 126 linje 33

◀ **Circulations-Prædikat** : karakteristik i omløb, kliché.

I trykt udgave: Bind 26 side 126 linje 36

◀ **flaut** : dels flovt, dels (i datidens primære betydning) kraftløst el. åndløst.

I trykt udgave: Bind 26 side 126 linje 37

◀ gjort **kjendeligt**: tydeligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 1

◀ **fik (...) ud** : kom frem til.

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 12

◀ **cum emphasi** : lat., med eftertryk.

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 16

◀ **Etatsraad** : titel, der i den borgerlige rangforordning var placeret i 3. klasse (af i alt ni) som nr. 3, jf. forordningerne af 14. okt. 1746 og af 12. aug. 1808 og »Titulaturer til Rangspersoner i alfabetisk Orden« i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* bd. 1-2, Kbh. 1844, ktl. 933; bd. 1, s. 49-56.

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 18

◀ **Somerdag** : dvs. sommerdag.

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 22

◀ **Naar Petrus ... holde Xstus tilbage, saa siger Xstus ... viig bag mig Satan** : henviser til beretningen i Matt 16,22-23, hvor det – efter at Jesus har forudsagt sin lidelse, død og opstandelse – fortælles: »Og Peder tog ham tilside, begyndte at straffe ham, og sagde: Herre, spar dig selv; dette skee dig ingenlunde! Men han [Jesus] vendte sig, og sagde til Peder; viig bag mig, Satan! du er mig en Forargelse; thi

du sandser ikke, hvad Guds er, men hvad Menneskens er« (NT-1819). – **Petrus**: lat. form for Peter. Hans egl. navn er Simon, mens Peter er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42 (v. 43 i NT-1819)). Peter var en af Jesu tolv apostle, se v. 16 i beretningen i Mark 3,13-19 om Jesu valg af de tolv apostle, hvor det fortælles, at Jesus først valgte Simon, »hvem han tillagde det Navn Petrus« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 32

◀ **naar Xstus taler til Jøderne ... raabe Jøderne: han haver ... Djævelen ... Xstus siger ... de ere Djævelens Børn** : henviser til beretningen i Joh 8,21-59, hvor det fortælles, at Jesus bl.a. sagde til jøderne: »I ere af en Fader, Diævelen, og ville [vil] gjøre Eders Faders Begieringer. Han var en Manddraber fra Begyndelsen af, og blev ikke bestaaende i Sandheden; thi Sandhed er ikke i ham. Naar han taler Løgn, taler han af sit eget; thi han er en Løgner, og Løgnens Fader«, v. 44. Og videre sagde: »mig troe I ikke, fordi jeg taler Sandhed. Hvo [hvem] af Eder kan overbevise mig om nogen Synd? Men siger jeg Sandhed, hvorfor troe I mig ikke? Hvo som er af Gud, hører Guds Ord; derfor høre I ikke, fordi I ere ikke af Gud«, v. 45-47. Derpå »svarede Jøderne, og sagde til ham: sige vi ikke med Rette, at du er en Samaritan, og haver Diævelen?« v. 48 (NT-1819). – **haver Satan, Djævelen**: er besat af Satan, Djævelen. – **Samaritan**: el. samaritaner, person fra landsdelen Samaria N for Jerusalem; der herskede et, både politisk og religiøst, spændt forhold mellem jøderne og samaritanerne.

I trykt udgave: Bind 26 side 127 linje 36

◀ **lyksaliggjørende**: gøre (i høj grad) lykkelig, gøre glad og tilfreds.

I trykt udgave: Bind 26 side 128 linje 4

◀ **sandseligt** : hvad angår den sanselige verden, verdsligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 128 linje 8

◀ **Gud er det Onde, som det hedder i den nyeste franske Philosophie** : sml. et udkast, fra begyndelsen af 1849, til forordet til nr. V i *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*: »Men sandeligen det er Evigheden der behøves – fordres der noget stærkere Beviis end dette, at Socialismen mener, at Gud er det Onde, saa siger den det jo selv; thi det Dæmoniske indeholder altid det Sande omvendt« (*Pap. X 6 B 40*, s. 49). Se fx kap. 19 »Proudhon« i A. Südres prisskrift (kronet af det fr. Akademi) *Communismens Historie, eller historisk Bedømmelse af de socialistiske Lyksaligheds-Lærdomme*, udg. af C. Ebeling og J. Beyer, Kbh. 1851 [fr. 1848], hvor det i andet afsnit om den fr. filosof og publicist J.P. Proudhons værk *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère* (1846) hedder, s. 349: »efter at have gjendrevet og spottet alle Anskuelser, samt brændemærket og forhaanet alle politiske Partier, vender han tilsidst sit Raseri mod Gud, drager hans Tilværelse i Tvivl, giver ham Skyld for det Onde i Verden, og forfølger ham med de afsindigste Beskyldninger.«

I trykt udgave: Bind 26 side 128 linje 17

◀ **er af Djævelen** : spiller formentlig på 1 Joh 3,8: »Hvo [den] som gjør Synd, er af Diævelen; thi Diævelen synder fra Begyndelsen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 128 linje 25

◀ **Msk-Slægten**: menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 128 linje 35

◀ **Blæksprutten ved at muddre op** : sigter til, at fx den ottearmede blæksprutte kan slippe bort fra sin forfølger ved at udstøde en sky af 'blæk', så vandet plumres.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 1

◀ **Stink-Dyret ved at udbrede Stank** : sigter til, at stinkdyret fra en stinkkirtel kan udsende en fin stråle af sekret, der kan sprøjtes flere meter bort, og som har en modbydelig og gennemtrængende lugt. Dette sekret udsender stinkdyret som forsvarsmiddel, når det ikke kan undslippe sin forfølger.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 2

◀ **Pindsvinet ved at reise Børster** : sigter til pindsvinets evne til ved hjælp af en kraftig hudmuskulatur at rejse de mange stive, spidse pigge el. børster, der dækker hele ryggen, og som i hvile ligger bagudrettet. Når pindsvinet føler sig truet, ruller den sig sammen og trækker hele ryggen ned over hovedet, halen og lemmerne, og ved hurtigt ryk el. spjæt søger den at stikke sin forfølger med de rejste pigge.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 3

◀ **Strudsen stikker Hovedet i Jorden og mener saa at den ikke kan sees** : sigter til den forestilling, at strudsen under forfølgelse stikker hovedet i sandet el. jorden el. i en busk, så den ikke kan se noget, i den formening, at den så heller ikke kan ses.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 7

◀ **Man taler om ikke at kunne see Skoven for Træerne** : sigter til talemåden »Han kan ikke see Skoven for bare Træer«, optegnet i afsnittet »Ordsproglige Talemaader« i C. Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog*, Kbh. 1850, ktl. 1573, s. 349, hvor følgende forklaring tilføjes: »c: han overseer det, som ligger allernærmest.«

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 10

◀ **gebærder sig saa en masse som Dyre-Skabning** : sml. journaloptegnelsen NB23:216, fra april 1851, hvor SK skriver: »Aristoteles siger meget rigtigt, at 'Mængden' er Dyre-Bestemmelse.« SKS 24, 312,13f. I 1. bog, kap. 5, af *Den Nikomachæiske Etik* (1095b 19) skelner den gr. filosof Aristoteles (384-322 f.Kr.) ml. de forskellige måder at leve på. Om 'mængden' skriver han: »Der große Haufe, d. h. die Menschen von der gemeinsten Denkungsart setzen die Glückseligkeit in das sinnliche Vergnügen. Um deßwillen geben sie auch der genießenden Lebensart den Vorzug. / (...) Die Meinung des großen Haufens nun, welcher ein bloß thierisches Wohlleben über alles schätzt, ist ohne Zweifel nur der Antheil niedriger und sklavischer Seelen.« *Die Ethik des Aristoteles*, overs. og kommenteret af C. Garve, bd. 1-2, Breslau 1798-1801, ktl. 1082-1083; bd. 1, s. 431f. Garve opdeler 1. bog således, at det, der traditionelt tælles som kap. 5, i hans oversættelse er kap. 3. – **en masse**: fr., i mængde, i flok.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 16

◀ **Underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 26 side 129m linje 1

◀ **Slægt** : generation.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 30

◀ **conditio sine qua non** : lat., egl. 'betingelse uden hvilken ikke', dvs. en ufravigelig el. nødvendig betingelse; opr. et gl. rom. retsudtryk.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 31

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 34

◀ **Abracadabra** : opr. trylleformular til fordrivelse af feber o.l.; opspind, vrøvl.

I trykt udgave: Bind 26 side 129 linje 36

◀ **andetsteds paaviist, just ved Forening værger man sig mod Gud ... Idealitet** : henviser til journaloptegnelsen NB32:16, i SKS 26, 129,1-21.

I trykt udgave: Bind 26 side 130 linje 1

◀ **stikker (...) i** : har sin grund i, beror på.

I trykt udgave: Bind 26 side 130 linje 8

◀ **Gud i Himlene lukkede sit Vindue op** : Hvis der er tale om en bibelallusion, er den ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 26 side 130 linje 11

◀ **Mænd** : daglig sprog el. barnesprog, ofte om store kraftige mandspersoner.

I trykt udgave: Bind 26 side 130 linje 14

◀ **Dyre-Bestemmelsen** : 129,16.

I trykt udgave: Bind 26 side 130 linje 20

◀ **stikker i** : ligger, findes i.

I trykt udgave: Bind 26 side 130 linje 32

◀ **Gavtyvestreeg** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 131 linje 9

◀ **kunne** vi: kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 131 linje 10

◀ vi **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 26 side 131 linje 10

◀ **Sandselighed** : verdslighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 131 linje 19

◀ **det naturlige Mskes**: det blot jordiske, dvs. sanselige og fornuftige, men ikke åndelige menneske. Udtrykket indgår i 1 Kor 2,14, hvor Paulus skriver: »Men det naturlige Menneske forstaaer intet af Guds Aand, det er ham en Daarlighed [tåbelighed], og han kan det ikke kiende, thi det skal dømmes aandeligen«, *Biblia, det er: den gandske Hellige Skriftes Bøger, efter den i Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802. Hus- og rejsebibelen, der udkom første gang i 1699, sidste gang i 1802, lægger sig via reformationsbiblerne i forlængelse af Luthers bibeloversættelse, der tilsvarende gengiver udtrykket med »der natürliche Mensch«, se *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Carlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3; NT-1819 derimod har »det sandselige Menneske«.

I trykt udgave: Bind 26 side 131 linje 20

◀ **Discipel** : elev.

I trykt udgave: Bind 26 side 131 linje 26

◀ **forkynde en stor Glæde** : hentyder til beretningen i Luk 2,1-20 om Jesu fødsel, hvor det fortælles, at Herrens engel sagde til hyrderne ude på marken: »see, jeg forkynder Eder en stor Glæde«, v. 10 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 132 linje 4

◀ **Gavtyv** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 132 linje 6

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : egl. forbrydelse rettet mod kongen; den takseredes if. Chr. V's *Danske Lov* (1683), som stadig var gældende efter Grundloven af 5. juni 1849, med den højeste straf (jf. 6. bog, kap. 4, § 1).

I trykt udgave: Bind 26 side 132 linje 9

◀ **det naturlige Mskes**: 131,20.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 9

◀ **laver (...) sammen** : forandrer på en ubehjælpelig el. skødesløs måde.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 11

◀ **Slikkerie** : slik, sukker godt.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 15

◀ **forsætter** : blander, spæder.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 18

◀ **Himbærsaft**: hindbær.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 19

◀ **tage (...) hen** : tager imod, bemægtiger sig.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 21

◀ **give (...) en god Dag** : fast udtryk: er ligeglad med, blæser et stykke.

I trykt udgave: Bind 26 side 133 linje 21

◀ **ustraffeligt** : udadleligt, ulasteligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 3

◀ **taler om sit Legeme som et »Syndens Legeme« (saaledes Paulus)** : sigter til Rom 6,6, hvor Paulus skriver: »vi vide dette, at vort gamle Menneske er korsfæstet med ham [Kristus], paa det [for at] Syndens Legeme skal blive til Intet, saa at vi ikke fremdeles skulle [skal] tiene Synden« (NT-1819). – **Paulus**: den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom, formentlig henrettet o. 65 i Rom. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Første Thessalonikerbrev, samt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 4

◀ **Som det hedder at hvad der ikke er af Tro er Synd** : frit citat fra Rom 14,23, hvor Paulus skriver: »alt det, som ikke er af Tro, er Synd« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 6

◀ **Tummerumme** : el. trummerum.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 18

◀ **Fritænkerne paastaa (...) Xstd. er Mythe** : hentyder formentlig til den venstrehegelianske religionskritik, der med navne som David Friedrich Strauß (1808-74), Ludwig Feuerbach (1804-72) og Bruno Bauer (1809-82) fik stor udbredelse op gennem 1840'erne. Den hævdede, at kristendommen var digtning og mytologi. – **Fritænkerne**: if. C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 319, sp. 2: »den, som tænker frit (især om den, der i Religionssager ikke antager Kirkens Lærdomme)«.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 24

◀ **de Orthodoxe** : N.F.S. Grundtvig og hans tilhængere, grundtvigianerne, refererede jævnligt til sig selv som 'de ortodokse', dvs. som dem, der stod for og repræsenterede den sande og rette kristne tro og lære; fx kan Grundtvig i *Om den Clausenske Injurie-Sag*, Kbh. 1831, s. 15, omtale sig selv og sine tilhængere som »Hyper-Orthodoxerne og de gammeldags Christne« og i *Tale til Folkeraadet om Dansk Kirkefrihed savnet*, Kbh. 1839, s. 13, som »os saakalte overdrevne Retroende (Ultra-Orthodoxer)«.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 25

◀ **»Dreng-Folket«** : hentyder formentlig til grundtvigianerne, idet Grundtvig jævnligt brugte forskellige sammenstillinger med 'drenge' i nedsættende betydning. Se fx *Det Danske Fiir-Kløver eller Danskheden partisk betragtet*, Kbh. 1836, s. 40, hvor han anvender udtrykket »Dreng-Skole« som en skole »for Døden« modsat »Høi-Skole« som en »Skole for Livet«. Og *Skolen for Livet og Akademiet i Soer borgerlig betragtet*, Kbh. 1838, s. 13, hvor han taler om »vort Skole-Raseri for Dreng-Videnskabelighed«. Desuden artiklen »Om Nordens videnskabelige Forening« i *Brage og Idun, et nordisk Fjærdingårsskrift, udgivet med Bistand af Danske, Svenske og Normænd* af Fr. Barfod, bd. 1, Kbh. 1839, s. 11-59; s. 22 og s. 37, hvor Grundtvig i sit forslag om »eet Nordisk Universitet« kritisk benytter hhv. »Dreng-Videnskabeligheden« og »Dreng-Videnskabelighed« som negative udtryk for den klassiske og tyske videnskabelighed. Se endvidere *Lykønskning til Danmark med Det Danske Dummerhoved og Den Danske Høiskole*, Kbh. 1847, hvor Grundtvig modstiller latinskolerne, der bærer død i sig, og da. folkelige højskoler, som fører liv med sig, og taler imod »den forvovne Dreng-Spas med Oldtidens Hoved-Sprog og Mester-Værker«, s. 17; og hvor han videre skriver, at »allevegne har man mere end Nok af videnskabelige Stympere og gammelagtige, vrantne, kiedsommelige Dreng, og faaer daglig flere, selv naar man gjør Alt for at blive dem kvit«, s. 31.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 28

◀ **nu kalder sig Xstne er ... det høieste Msklige ... Msk-Slægts Perfectibilitet** : se fx Grundtvigs artikel »Hedenskab og Christendom i Danmark« i *Danskeren, et Ugeblad*, udg. af Grundtvig (og i alt væsentligt forfattet af ham), nr. 6, den 8. feb. 1851, bd. 4, s. 82-96, hvor det hedder, s. 90: »Dersom vi (...) ikke paa Dansk havde Ordene: Menneske, Fader, Moder, Ægteskab, Børn og Søsken, Gud, Forsyn og Udødelighed, Tid og Evighed, Sandhed og Løgn, Sjæl og Samvittighed, Tro, Haab og Kiærlighed, som gjorde

et tilsvarende *menneskeligt* Indtryk paa vort Hjerter, da kunde aabenbar hverken Guder eller Mennesker oplyse os derom eller oplive os dermed, saa det var ikke blot vore gamle Forfædre, der maatte være *Mennesker*, før de kunde blive *Christne*, være *hedenske*, før de blev *christelige Mennesker*, men det er igrunden ligesaavel os og vore Børn, og det har kun været skjult for os, enten fordi vi ikke gjorde noget rigtig, menneskeligt Brug af *Christendommen*, eller fordi alt det Menneskelige, vi mødte, kom til os under eet, saa vi ikke kunde skille det hedenske og det christelige fra hverandre.« Videre, s. 91: »Nu er (...), efter min Tro og tilsvarende Erfaring, *Christendommen* et saadant guddommeligt Naademiddel til at gienføde, fornye og opelske den ægte Menneskelighed hos os, og maa nødvendig gjøre det paa den eneste muelige Maade, ved at optage hvad der vel er *hedensk*, altsaa forvildet, udartet og aandelig afmægtigt, men dog *menneskeligt* hos os, for at oplive og oplyse, rense, styrke, udvikle og klare det til en saadan *ægte* Menneskelighed, som den, der hos *Jesus Christus* var forenet med *Guddommeligheden*.« Og endvidere, s. 92f.: »Naar saaledes Christendommen skal virke aandelig og hjertelig paa os til Gienfødelse og Fornyelse af den ægte *Menneskelighed*, da maa det skee paa en *menneskelig* Maade, altsaa giennem *Ordet* paa vort *Modersmaal*, som er det Middel, hvormed vi virker aandelig og hjertelig paa hinanden, og Forskiellen mellem det christelige *Guds-Ord* og vort eget Ord kan da ikke være anden end den, at der er guddommelig *Liv* og *Lys* i det christelige Ord, som vort hedenske Ord fattes, altsaa at i det christelige Ord lever og virker *Guds egen Aand*, som ogsaa bliver vores Aand, naar vi med *Ordet* tilegner os ham, og denne Tilegnelse er det aabenbar, som baade Menigheden og Skriften kalder *Troen*, Hjertets Tro paa *Guds Ord*, thi det er menneskeligt at tilegne sig et Ord, naar vi med Tro, ɔ: sikre paa dets Sandhed, lægge det paa Hjerter.« Se desuden artiklen »Menneske-Livet i Danmark« I *Danskeren*, nr. 38, den 20. sept. 1851, bd. 4, s. 593-608, hvor Grundtvig skriver, s. 596f.: »Har vi (...) Lyst til at blive *sande Christne*, det er: *christelige Mennesker*, hvad ganske rigtig, efter min Overbeviisning, er det bedste, og udjævner *igrunden* al Forskiel paa *menneskelige* Folk og Stammer, Tanker og Tungemaal, da maae vi først være levende *Menneske*, og dernæst stræbe paa en levende, *menneskelig* Maade at tilegne os *Hjertet* i Christendommen, hvorunder hele Christen-Folket bæres, da *Hiertet* (...) er Menneske-Livets Moderskiød og eneste *sande Brændpunkt*, hvori det er eensartet, og hvoraf der lader sig i *Kiærlighed* udspinde et Fuldkommenheds-Baand, der, trods al Forskiellighed, kan *forene* hele Menneske-Slægten. Dette er med andre bekiendte Ord, at Christendommen *som en vis Tro i Hiertet*, et deraf udsprunget *Haab* og en deraf udviklet *Kiærlighed*, kan og skal være *eens* hos alle *Christne*, men Christendommen *som en Lærdom i Hovedet*, kan ikke være eens uden hos de *Fuldkomne*, naar den skal være *levende*, da det *samme* Maal af Klarhed *kun* findes hvor Livet i *samme* Grad har udviklet og klaret sig.« - **Msk-Slægten**: menneskeheden. - **Perfectibilitet**: evne til at udvikle sig, gøre fremskridt, blive fuldkommen; fuldkommengørelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 28

◀ **Knoklerne af Mamuths Dyret** : se fx *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände. (Conversations-Lexikon)*, 8. udg., bd. 1-12, Leipzig (F.A. Brockhaus) 1833-37, ktl. 1299-1310 (forkortet *Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie*); bd. 7, 1835, s. 83: »*Mammuth* nennt man zwei Arten urweltlicher Säugethiere, von denen die eine zur Gattung der Elefanten gehört, die andere den Gattungsnamen Mastodon führt. Von ersterer, welche größer als der indische Elefant war, hat man die vollkommenste Kenntniß, indem man 1807 in den Küsten Sibiriens ein ziemlich vollständiges Exemplar eines solchen Thieres im Eise eingefroren fand. Was von demselben erhalten wurde, befindet sich im Museum zu Petersburg. Einzelne Knochen und Zähne dieses Thieres werden demnächst in Sibirien, aber auch in Deutschland gefunden, und die großen in Sibirien gefundenen Stoßzähne desselben geben häufig noch ein ganz gutes Elfenbein. Von dem Mastodon gibt es mehre Arten, von welchen die größte, früher mit jenem Elefanten verwechselt, ebenfalls *Mammuth* genannt wurde. Sie heißt auch Ohiothier, weil man am Ohio in Nordamerika viele Knochen davon gefunden hat. Das vollständigste Gerippe eines solchen Thieres befindet sich in Peale's Museum zu Baltimore in Maryland. Dasselbe ist vorn bis an den obern Theil der Schultern 11 F. [Fuß] hoch, hinten bis an den obern Theil der Hüfte 9 F. hoch und 17 F. lang. Das ganze Gerippe soll 1000 Pf. [Pfund] wiegen.« - **Knoklerne**: knoglerne.

I trykt udgave: Bind 26 side 134 linje 31

◀ **bona fide** : lat., i god tro.

I trykt udgave: Bind 26 side 135 linje 8

◀ **holde hen** : være henholdende, trække tiden ud.

I trykt udgave: Bind 26 side 135 linje 15

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 135 linje 22

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 7

◀ **længst** : allerede længe.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 8

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 9

◀ **Socrates** : Sokrates (o. 470-399 f.Kr.), gr. filosof; udviklede sin tænkning i dialog med sine samtidige; søgte gennem sin majeutiske metode (sin jordemoderkunst) at forløse andre, der i forvejen var svangre med viden, og at hjælpe dem af med deres vrangforestillinger, hvilket altid skete i samtalens form. Han blev anklaget for at antage andre guder end dem, staten anerkendte, og for at fordærve Athens ungdom; en folkedomstol i Athen kendte ham skyldig, og han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro. Han har intet skriftligt efterladt sig; hans karakter, samtalekunst og lære er hovedsagelig blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig af Aristofanes i komedien *Skyerne*, af Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet om Sokrates *Memorabilia*, og af Platon (123,13) i dialogerne.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 17

◀ **Der fortælles jo, at Faderen ifølge Oraklet ... paalagt: ikke at tvinge Barnet** : se fx kap. 20 i den gr. filosof og historiker Plutarks afhandling »Ueber den Genius des Sokrates«, hvor følgende fortælles om det orakel, Sokrates' far havde modtaget: »es befahl, der Vater sollte seinen Sohn alles was ihm einfiel, thun lassen, ohne ihn zu einer Sache zu zwingen, oder von etwas abzuhalten; er sollte vielmehr seinen Begierden freyen Lauf verstatten, und nur für ihn dem *Jupiter Agoräus* und den Musen Gelübde thun, übrigens aber sich um seinen Sohn weiter gar nicht bekümmern, weil er schon in sich selbst einen Wegweiser durch dieses Leben hätte, der besser wäre als alle andere Lehrer und Erzieher«, *Plutarchs moralische Abhandlungen*, overs. af J.F.S. Kaltwasser, bd. 1-9, Frankfurt a.M. 1783-1800, ktl. 1192-1196; bd. 5, 1793, s. 169f.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 18

◀ **sindrigt** : snedigt, opfindsomt udtænkt.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 19

◀ **Socrates ... den Subjektivitet, der skal vælte den græske Objektivitet** : Den opfattelse, at Sokrates skulle omstyrte 'den gr. objektivitet', dvs. den gr. sædelighed, den umiddelbart givne realitet osv., udtrykker SK i tese IX i *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Sokrates* (1841): »Socrates omnes æquales ex substantialitate tanquam ex naufragio nudos expulit, realitatem subvertit, idealitatem eminus prospexit, attigit non occupavit« (lat., »Sokrates drev alle sine samtidige ud af substantialiteten, nøgne som ud af et forlist skib; han omstyrkede realiteten, øjnede idealiteten i det fjerne, rørte ved den, men tog den ikke i besiddelse«), *SKS* 1, 65,18-20.

I trykt udgave: Bind 26 side 136 linje 20

◀ **simplement** : fr., simpelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 5

◀ **naar Morten Fredriksen ... som russisk Officeer ... en Politie-Officiant ... siger: Ih, det er jo Morten Fredriksen** : se afsnittet »Kort Omrids af *Morten Frederiksens* Levnetsløb; oplæst i Studenterforeningen den 11 Februar 1826« i P.L. Benzon *Criminalhistorier uddragne af Danske Justits-Acter* bd. 1, Kbh. 1827, s. 46-60, hvor følgende fortælles, s. 57-60: I slutningen af 1812 indfandt Morten Frederiksen sig i Hamborg, hvorfra han drog videre »over Berlin til Danzig, og lod sig der (...) engagere ved de rigaiske Kosakker, fulgte derpaa med denne tilbage til Hamburg, hvor forskjellige Corps bleve oprettede, og blev ansat som Underofficeer ved den Hanseatiske Legion. Han gjorde derpaa Feldttog mod de Franske, og fik endelig sin Afskeed som Obervagtmester. Da han troede maaskee at kunde gjøre sin Lykke i Norge, og han tillige ved Bytte havde forskaffet sig endeel Penge, tog han ei mod det Tilbud, der gjordes ham, at gaae ind under et Hannoversk Cavallerie-Regiment, men fulgte med de Svenske Tropper til Sverige, hvorfra han agtede at tage til Norge. Da han reiste i Russisk Uniform og ikke forfulgte [skjulte] sin Plan, blev dette forbudt ham, hvorfor han lod sig ansætte som Qvarteermester ved de Mørnerske Husarer i Ystad. Her begyndte hans gamle Pengeforlegenhed atter at trykke ham; han forvanskede [berøvede] Munderingskamret [depotet med soldateruniformer, våben o.l.], og begik Tyverie hos sin Vært, en Brygger i Ystad. Dette opdagedes og han blev arresteret, men det lykkedes ham at undvige; hvorpaa han drev om i Sverrig et Aarstid, var blandt andet to Gange i Stokholm; men afholdt sig fra Tyverier saalænge hans Penge ikke var ganske stoppede. Da dette endelig igjen fandt Sted, begik han et betydeligt Tyverie og tog sit Ophold i Gothenborg. Da han blev eftersat [efterstræbt, forfulgt] fra Landscrone, maatte han flygte over Hals og Hoved herfra, og efterlade sin Russiske Afskeed sammesteds, hvorfor han forfærdigede sig selv en nye og reiste paa denne over til Kjøbenhavn.« Her levede han en tid under dække af sit svenske navn; men da hans

penge igen slap op, begik han atter forskellige tyverier, bl.a. i Roskilde, hvilket medførte, at han endnu engang blev pågrebet. Efter at han under flere forhør havde nægtet sig skyldig, angav han, hvem han var, hvorpå han blev ført til Roskilde og arresteret. Efter en tid i fængsel, lykkedes det ham, skønt svært lænket, at undvige; han flygtede til det sydlige Sjælland og derfra over Falster og Lolland til Langeland, »idet han overalt tog Baade, som han fandt ved Strandbredden«. Herfra flygtede han videre gennem Fyn til Jylland, hvor han i Fredericia »begik et betydeligt Tyverie, og 'vendte sig derpaa mod Aarhus'. Hans Hensigt var fra Aarhus at begive sig til Hamburg; men blev opholdt længere end hans Bestemmelse var, ved at vente paa et af ham bestilt Ridetøi. Da han endelig fik dette og just var ifærd med at lægge det paa en stjaalet Hest, for saaledes at føre sig videre, kom hændelsesviis [tilfældigvis] en Kjøbenhavnsk Politiebetjent forbi og gjenkendte ham. Han blev paagreben, arresteret, og tilbagesendt til Roeskilde, hvorfra Man endnu inden den endelige Dom faldt, afleverede ham til Rasphuset [Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn (se kort 2, C4)]. (...) Herfra hensattes han i Fangetaarnene i Castellet Frederikshavn [se kort 2, G-H1-2], hvor han endnu sidder, uagtet hans gjentagne Forsøg paa ogsaa herfra at undvige.« Den samme beretning findes ordret gengivet i skillingstrykket *Den berygtede Mestertyv og Rasphuusfange Morten Frederiksens sandfærdige Levnetshistorie; hvorledes han nemlig, efter at have taget Tjeneste ved det Militaire, flere Gange blev afstraffet som Tyv og Deserteur baade her i Danmark og i Udlandet; hvorledes han herpaa blev hensat i Slaveriet og senere i Rasphuset, hvorfra han brød ud, for at begaae nye Forbrydelser, indtil han endelig efter mangfoldige sælsomme Eventyr blev hensat i Citadellet. / Efter Criminalacter, Kbh. [u.å.]; her ender beretningen dog på følgende måde: »Herfra hensattes han i Fangetaarnene i Citadellet Frederikshavn, hvorfra han senere som Blind er henflyttet til Forbedringshuset.« – **træder op**: optræder, fremtræder.*

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 6

◀ **Spekhøkere** : småhandlende med næringsbrev på salg af mindre partier levned- og husholdningsmidler såsom flæsk, æg og smør, salt, tran og svovlstikker.

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 13

◀ **en Politie-Anordning ... Mandfolk at gaae i Fruentimmerklæder og omvendt** : hentyder formentlig til forordning af 21. jan. 1688 (161,8). – **Fruentimmerklæder**: kvinde.

I trykt udgave: Bind 26 side 137m linje 1

◀ **Kræmmerfolk** : personer, der forhandler kram, dvs. varer, som sælges en detail fra en butik (krambod), handelsfolk.

I trykt udgave: Bind 26 side 137m linje 6

◀ **Elephant-Ordenen** : Danmarks højeste orden. Den er formentlig stiftet i midten af det 15. årh. af kong Christian I; if. kong Christian V's nye statutter fra 1. dec. 1693 var elefantordenen alene bestemt for »fremmede Potentater og Herrer af den evangeliske Religion, Ordensherrens Gehejmeste Raad, højeste Ministre, Generalpersoner og [Storkors-] Riddere af Dannebrog«. Ordenstegnet er en gylden elefant, der bæres i et blå bånd, el. en kæde bestående af gyldne elefanter.

I trykt udgave: Bind 26 side 137m linje 10

◀ **Gavtyvestregerne** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 137m linje 15

◀ **Peter Hiort har til Motto paa sine numererte Blade ... Biskop Mynster: uden Forbehold og ganske** : sigter til, at der øverst på hvert af de *Numererte Blade om Danmarks politiske Tilstande*, udg. af Severus, nr. 1-26, den 15. april - den 15. juli 1854, står: »Motto: Uden Forbeholdenhed, og ganske. / J.P. Mynster.« Bladene blev samlet under det fælles titelblad *Numererte Blade. Især om den rette Forstaaelse af Grundlovens Gyldighed og Forbeholdets Betydning. Et politisk Tidsskrift* af P. Hjort, Kbh. 1854; af et forord, dateret »1 August« og signeret af P. Hjort, fremgår det, at han er forfatteren af bladene. – **Peter Hiort**: Peder Hjort (1793-1871), da. filosof, kritiker, sprogmand og forf.; fra 1822 lektor i ty. ved Sorø Akademi, ved akademiets lukning i 1849 afskediget med pension og titel af prof. Da Hjort var en svoren helstatsmand, dvs. tilhænger af, at der skulle opretholdes en forfatningsmæssig statsforbindelse ml. det da. kongerige, Sønderjylland og de ty. hertugdømmer, ophørte han med at udgive sine blade, da kongen, Frederik VII, den 26. juli 1854 egenmægtigt havde udstedt »Forordning om det danske Monarchies Forfatning for dets Fællesanliggender«, der indførte en fællesforfatning med et rådgivende rigsråd for kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg. – **Mynster**: Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. teolog, præst, forf. og politiker; fra 1802 sognepræst i Spjellerup, fra 1811 residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København og fra 1826 tillige hofprædikant, fra 1828 kgl. kofessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, fra 1834 biskop over Sjællands stift. Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas og kongens personlige rådgiver. I årene 1835-46 var han medlem af stænderforsamlingen i Roskilde og i 1848-49 medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling. Han havde sæde i en lang række

styrende organer og var primus motor i udarbejdelsen af den autoriserede oversættelse af Det Nye Testamente af 1819, af *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839, og af et autoriseret *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845. Mynster døde den 30. jan. 1854.

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 16

◀ **besynderlig** : mærkværdig, underlig, påfaldende.

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 18

◀ **Morten Fredriksen** : 137,6.

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 22

◀ **Guds Ord skal forkyndes for Folket** : måske allusion til ApG 10,42, hvor Peter i sin prædiken i Cornelius' hus siger, at Kristus har »budet os, at prædike for Folket« (NT-1819). Se også Mark 16,15.

I trykt udgave: Bind 26 side 137 linje 26

◀ være **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 3

◀ i dette Medium har altid Ulykken **stukket**: ligget, haft sin grund.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 12

◀ **ugift Stand** : sigter til de katolske gejstliges liv i cølibat. Ved synoden i Rom i 1074 fik Pave Gregor VII fornyet de gamle strenge love om gejstlighedens cølibat og fastsat, at ingen gejstlig måtte være gift, se § 132 i H.E.F. Guericke *Handbuch der Kirchengeschichte*, 3. udg., bd. 1-2 [med fortløbende paginering], Halle 1838 [1833], ktl. 158-159; bd. 1, 497-503; s. 499.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 16

◀ **Armod, Askese o: s: v:** : sigter til munkenes liv i askese, fattigdom, afholdenhed osv.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 16

◀ **Mellem-Instants mellem Gud og Msker (...)** **Denne Feil seer saa Protestantismen** : se fx H.N. Clausen *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, Kbh. 1825, s. 215f., hvor Clausen om forskellen ml. den katolske og den protestantiske opfattelse af gejstlighed skriver, »at den protestantiske Kirke modsætter sig det *geistlige Monarchie*, i hvilket et herskende Overhoved skulde hyldes som Christi Vicarius [lat., stedfortræder] (...), og overhovedet ethvert *Hierarchie*, d. e. [det er, dvs.] en Geistlighed, der staaer som Mægler imellem Gud og Menneskene, og adskiller sig fra disse ved en særegen indvortes, mystisk Character [sigter til 'character indelebilis', lat., det umistelige åndelige særpræg, der meddeles ved ordinationen]. Thi hvor en saadan Geistlighed har Sted, er det den, som nærmest bringer Forbindelsen i Stand imellem Christus, Kirkens Hoved, og de Christne, dens Lemmer; men efter Protestantismens Lære er den udvortes Forbindelse allerede fuldkommet ved Skriften, den indvortes kan kun blive Frugten af Individets egen Stræben. Den protestantiske Kirke *ophæver* altsaa *den specifikke Forskjel imellem Geistlig og Lægmand*; enhver Christen har i og ved den hellige Skrift umiddelbar Adgang til at kjende og dyrke Gud, og har forsaavidt Andeel i den præstelige Character; og det er alene Kundskabens og Fromhedens Fortrin, som danner i Menigheden en høiere Classe af gudindviende Christne.« Se også § 125 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1828], ktl. 581 (forkortet *Hutterus redivivus oder Dogmatik*), s. 316-322; s. 317, hvor det om den protestantiske opfattelse af den gejstlige stand hedder: »Obwohl als Stand eingesetzt von Gott, geht doch alle seine Gewalt von der Gemeinde aus (...). Hierdurch ist die kath.[olische] Vorstellung des Priesterth.[ums] verworfen, als eines nothw.[endigen] Mittleramtes zwischen Xto [Christo] u.[nd] der Gemeinde, u. der altchristl.[iche] Gedanke eines allg.[emeinen] Priesterthums der Xheit [Christenheit] wieder anerkannt. Der geistl.[iche] Stand ist demnach nur um der Ordnung willen mit aller geistl.[icher] Macht der K.[irche] betraut (...), die daher im Nothfalle auch von jedem aus dem Volke geübt werden kann«.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 20

◀ **Geistligheden skal være lige som alle Andre** : se fx § 125 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik*, hvor det om den protestantiske opfattelse af gejstligheden hedder, s. 318f.: »Geistliche können heirathen, Eigenthum erwerben u.[nd] sollen gemeinen Nutzens halber weltlich geehrt werden. In amtlicher Rede gebührt ihnen die höchste Freih.[eit], so weit sie mit der bestehenden Ordnung vereinbar ist.«

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 24

◀ **Rangspersoner** : personer med rang if. rangforordningen (127,18).

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 27

◀ **trods Nogen** : så godt som el. mere end nogen anden.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 28

◀ **Madratter** : madrasser.

I trykt udgave: Bind 26 side 138 linje 31

◀ **er det (...) saa** : forholder det sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 3

◀ **Lige overfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 3

◀ **trækker (...) Følehornene ind** : el. trækker følehornene til sig, billedligt udtryk for at blive forsigtigere, mere tilbageholdende (i sin optræden).

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 4

◀ **leve (...) hen** : henlever, tilbringer livet.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 14

◀ **afstumpede** : afkortede (især ved at en spids borttages).

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 15

◀ **Allehaande** : alskens ting og sager, hvad som helst.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 16

◀ **Evigheds Straf** : enten straf i evigheden el. evig straf.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 25

◀ **de kunne** : kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 29

◀ **afstumpes** : berøves skarphed, evne til at stikke, sløves.

I trykt udgave: Bind 26 side 139m linje 3

◀ **Xstd. kom ind ... da Keiser Augustus udskrev al Verden til Skat** : hentyder til indledningen til beretningen i Luk 2,1-20 om Jesu fødsel, hvor det fortælles i v. 1: »Men det begav sig [skete] i de Dage, at en Befaling udgik fra Keiser Augustus, at al Verden skulde skrives i Mandtal« (NT-1819). – **Augustus**: Gajus Octavianus (63 f.Kr. - 14 e.Kr.), rom. politiker og fra 27 f.Kr. til sin død kejser med hædersnavnet Augustus ('ophøjet, hellig'). – **udskrev (...) til Skat**: se fx H.N. Clausens *Fortolkning af de synoptiske Evangelier* bd. 1-2, Kbh. 1850, ktl. 106-107; bd. 1, fortolkningen, s. 43, hvor det i de eksegetiske forklaringer til Luk 2,1-3 oplyses: »Indregistrering i Mandtalslister, som Forberedelse til Formue-Beskatning«.

I trykt udgave: Bind 26 side 139 linje 36

◀ **opkræves Rangskatten ikke Aarviis eller Halvaarviis, nei - for hver Dag** : En kilde er ikke identificeret. Rangskat er en skat, der (i Danmark efter 1764) skal udredes af rangindehavere i forhold til deres rang (i Danmark dog ikke af embedsmænd for den rang, der er forbundet med selve embedet). Se første tillæg »Rangfølgen / efter Forordningerne af 14de Oct. 1746 og 12te Aug. 1808, samt de med Hensyn til disse givne nærmere Bestemmelser« i *Kongelig Dansk Hof- og Statscalender / Statshaandbog for det danske Monarchie for Aaret 1854*, Kbh. [1854] (forkortet *Kongelig Dansk Hof- og Statscalender*), s. 6, hvor det under overskriften »Rangskat« oplyses: »Af 1ste Klasse 80 Rbd. [rigsbankdaler (180,37)] Sølv aarlig, 2den 70 Rbd., 3die 40 Rbd., 4de 24 Rbd., 5te 18 Rbd., 6te 15 Rbd., 7de 12 Rbd., 8de 8 Rbd., 9de 6 Rbd.« Rangforordningerne omfattede ni klasser inddelt i et varierende antal rangnumre. Om alle specielle fritagelser for betaling af rangskat, se cirkulære fra finansministeriet af 4. juni 1850, trykt i *Departementstidenden*, nr. 60, den 6. juli 1850, s. 863-869. Se især følgende bestemmelse i cirkulærets pkt.

I, 2. b, α: »Subalterne [underordnede] Officerer ville derhos [vil desuden], naar de, fordi de ere ansatte i civilt Embede, skulle svare Rangskat, ikkun [alene] have at svare 24ß. [skilling] maanedlig, selv om de have erholdt en *militær* Charakter, der dog ikke er høiere i Rang end de subalterne *Chargers*, altsaa navnlig end Capitain i Landmilitæretaten og Capitain-Lieutenant i Søetaten, som Krigsraad, Overkrigscommissær, Krigsassessor m. v.«, s. 865.

I trykt udgave: Bind 26 side 140 linje 6

◀ **gavtyveagtige** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 140 linje 20

◀ **Das ist Was anders** : ty. talemåde, 'Det er noget andet'.

I trykt udgave: Bind 26 side 140 linje 24

◀ **lukke i Baglaas** : lukke (noget) på en sådan måde, at (det) går i baglås.

I trykt udgave: Bind 26 side 140 linje 25

◀ **Socialiteten tilhører Dyre-Bestemmelsen af det at være Msk** : 129,16. Sml. journaloptegnelsen NB31:3, hvor SK skriver, at »Msket er 'et selskabeligt Dyr'«, SKS 26, 10,32, hvormed hentydes til den definition af mennesket som et ζῷον πολιτικόν (gr., zēon politikón), et politisk, dvs. (by) statsligt el. samfundsmæssigt, levende væsen, der af den gr. filosof Aristoteles (129,16) fremsættes i hans *Statslære* i 1. bog, kap. 2 (1253a 2-3), se *Die Politik des Aristoteles*, overs. af C. Garve, udg. af G.G. Fülleborn, bd. 1-2, Breslau 1799-1802, ktl. 1088-1089; bd. 1, s. 9, hvor det hedder, »daß die bürgerliche Gesellschaft, wie sie in ihrer ersten und einfachsten Form, in einer, Stadt besteht, unter die Werke der Natur gehört, und der Mensch ein zum bürgerlich-gesellschaftlichen Leben bestimmtes und eingerichtetes Geschöpf ist«. Se også den definition af mennesket, som Aristoteles fremsætter i begyndelsen af 1. bog, kap. 2 (1252a 24-30), hvor han i sin undersøgelse af statens natur skriver følgende om den metode, han vil anvende for at afdække de mindste dele, som en stat er sammensat af: »Man kann die Natur einer Sache nicht besser erforschen, als wenn man sie unter seinen Augen entstehen sieht. Diese Methode wollen wir also auch, in Absicht unsers Gegenstandes, einschlagen. Z. dem Ende müssen wir zuerst die zwey Menschen in eine Gesellschaft vereinigen, welche, nach ihrer Bestimmung, einander durchaus nicht entbehren können. Diese zwey Menschen sind Mann und Weib, und ihre Bestimmung ist die Fortpflanzung ihres Geschlechts. Die Verbindung unter ihnen ist nicht ein Werk des Vorsatzes und der Vernunft, sondern des Instincts; dergleichen wir bey den Thieren, und selbst bey den Pflanzen finden, die sämmtlich einen natürlichen Trieb äußern, ihres Gleichen zu erzeugen«, *Die Politik des Aristoteles*, s. 3f. Garve opdeler 1. bog således, at det sidst anførte citat i hans oversættelse findes i kap. 1.

I trykt udgave: Bind 26 side 140 linje 28

◀ **underfundige** : listige, snedige.

I trykt udgave: Bind 26 side 140 linje 29

◀ **Arthur Schopenhauer** : (1788-1860), ty. filosof; blev doktor i filosofi i 1813; udgav i 1819 sit filosofiske hovedværk *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Efter et ophold i Weimar, hvor han plejede privat omgang med Goethe (165,20), forsøgte han sig i nogle år som docent i filosofi ved universitetet i Berlin, men da hans annoncerede forelæsninger ingen tilslutning vandt, bosatte han sig i 1833 i Frankfurt a.M., hvor han levede tilbagetrukket; få år senere udgav han *Ueber den Willen in der Natur*, Frankfurt a.M. 1836, ktl. 944. I 1837 besvarede han med belønning Det Kgl. Norske Videnskabers-Selskabs prisopgave om viljens frihed og i 1838 uden held Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs prisopgave om moralens fundament; de to afhandlinger udgav han som *Die beiden Grundprobleme der Ethik, behandelt in zwei akademischen Preisschriften*, Frankfurt a.M. 1841, ktl. 772 (forkortet *Die beiden Grundprobleme der Ethik*), bestående dels af *Ueber die Freiheit des menschlichen Willens, gekrönt von der Königlich Norwegischen Societät der Wissenschaften, zu Drontheim, am 26. Januar 1839*, dels af *Preisschrift über die Grundlage der Moral, nicht gekrönt von der Königlich Dänischen Societät der Wissenschaften, zu Kopenhagen, am 30. Januar 1840* (forkortet *Ueber die Grundlage der Moral*). Et par år efter udsendte han *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1-2, 2. forbedrede og forøgede udg., Leipzig 1844, ktl. 773-773a (forkortet *Die Welt als Wille und Vorstellung*). SK ejede også *Parerga und Paralipomena: kleine philosophische Schriften* bd. 1-2, Berlin 1851, ktl. 774-775 (forkortet *Parerga und Paralipomena*).

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 2

◀ **udisputeerlig** : indiskutabel, ubestridelig.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 3

◀ **hele hans Tilværelse ... et dybt Saar som bibringes Professor-Philosophien** : 141,2. Jf. afhandlingen »Ueber die Universitäts-Philosophie« i Schopenhauer *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 129-188, der bl.a. rummer et voldsomt angreb på den 'katederfilosofi', som blev drevet af de professorer, der var ansat ved de ty. universiteter.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 4

◀ **heldbringende** : hvad der bringer (bevirker, medfører) held og lykke, gavnligt, velgørende.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 9

◀ **tilgavns** : på en sådan måde, at det svarer til hensigten, fuldt ud, for alvor.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 9

◀ **Sophist** : hentyder til de gr. sofister, en fælles betegnelse for en gruppe lærere, der i det 5. årh. f.Kr. tilbød undervisning på professionel basis i filosofi, retorik, statsmandskunst osv.; ikke mindst kendt som Sokrates' (136,17) modstandere i Platons dialoger (se fx *Sokrates' Forsvarstale, Sofisten, Protagoras, Gorgias* og *Theaitetos*), hvor de – i modsætning til Sokrates – bl.a. klandres for at tage penge for deres undervisning (142,4).

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 10

◀ **blødagtige** : forfinede, forvænte, magelige.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 12

◀ **i Retning af** : i henseende til.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 16

◀ **Han paatager sig saa at anvise Askese o: s: v: Plads i Systemet** : se § 68 i fjerde bog »Der Welt als Wille zweite Betrachtung: Bei erreichter Selbsterkenntniß Bejahung und Verneinung des Willens zum Leben« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 427-449. Se især s. 429f., hvor Schopenhauer skriver: »Vergleichen wir das Leben mit einer Kreisbahn aus glühenden Kohlen, mit einigen kühlen Stellen, welche Bahn wir unablässig zu durchlaufen hätten; so tröstet den im Wahn befangenen die kühle Stelle, auf der er jetzt eben steht, oder die er nahe vor sich sieht, und er fährt fort die Bahn zu durchlaufen. Jener aber, der, das *principium individuationis* [lat., individuationsprincippet] durchschauend, das Wesen der Dinge an sich und dadurch das Ganze erkennt, ist solchen Trostes nicht mehr empfänglich: er sieht sich an allen Stellen zugleich, und tritt heraus. – / Sein Wille wendet sich, bejaht nicht mehr sein eigenes, sich in der Erscheinung spiegelndes Wesen, sondern verneint es. Das Phänomen wodurch dieses sich kund giebt, ist der Uebergang von der Tugend zur *Askesis*. Nämlich es genügt ihm nicht mehr, Andere sich selbst gleich zu lieben und für sie soviel zu thun, als für sich; sondern es entsteht in ihm ein Abscheu vor dem Wesen, dessen Ausdruck seine eigene Erscheinung ist, dem Willen zum Leben, dem Kern und Wesen jener als jammervoll erkannten Welt. Er verleugnet daher eben dieses in ihm erscheinende und schon durch seinen Leib ausgedrückte Wesen, und sein Thun straft jetzt seine Erscheinung Lügen, tritt in offenen Widerspruch mit derselben. Wesentlich nichts Anderes, als Erscheinung des Willens, hört er auf, irgend etwas zu wollen, hütet sich seinen Willen an irgend etwas zu hängen, sucht die größte Gleichgültigkeit gegen alle Dinge in sich zu befestigen.« Og videre s. 432: »Vielleicht ist also hier zum ersten Male, abstrakt und rein von allem Mythischen, das innere Wesen der Heiligkeit, Selbstverleugnung, Ertötung des Eigenwillens, Askesis, ausgesprochen als *Verneinung des Willens zum Leben*, eintretend, nachdem ihm die vollendete Erkenntniß seines eigenen Wesens zum Quietiv alles Wollens geworden.« Og s. 442: »Unter dem schon öfter von mir gebrauchten Ausdruck *Askesis* verstehe ich, im engern Sinne, diese *vorsätzliche* Brechung des Willens, durch Versagung des Angenehmen und Aufsuchen des Unangenehmen, die selbstgewählte büßende Lebensart und Selbstkasteiung, zur anhaltenden Mortifikation des Willens [zum Leben].« Se endelig følgende passage i kap. 48 »Zur Lehre von der Verneinung des Willens zum Leben« i »Ergänzungen zum vierten Buch« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 2, s. 610: »Quietismus, d. i. Aufgeben alles Wollens, Askesis, d. i. absichtliche Ertötung des Eigenwillens, und Mysticismus, d. i. Bewußtseyn der Identität seines eigenen Wesens mit dem aller Dinge, oder dem Kern der Welt, stehn in genauester Verbindung; so daß wer sich zu einem derselben bekennt allmählig auch zur Annahme der andern, selbst gegen seinen Vorsatz, geleitet wird.« – **Systemet**: se fx indledningerne til § 14 »Einige Bemerkungen über meine eigene Philosophie« i »Fragmente zur Geschichte der Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 121: »Wohl kaum ist irgend ein philosophisches System so einfach und aus so wenigen Elementen zusammengesetzt, wie das meinige; daher sich dasselbe mit Einem Blick leicht überschauen und zusammenfassen läßt. Dies beruht zuletzt auf der völligen Einheit und Uebereinstimmung seiner Grundgedanken, und ist überhaupt ein günstiges Zeichen für seine Wahrheit, die ja der Einfachheit verwandt ist«.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 18

◀ **Ikke uden stor Selvtilfredshed ... den Første ... anvist Askese Plads i Systemet** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 20

◀ **slog (...)** i **Glemmebogen** : lod gå i glemme, slog en streg over.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 26

◀ **Jødedommen ... æstetisk fremstille det gammel-orthodoxe jødiske Husliv i Noveller** : sml. journaloptegnelsen NB23:211, fra april 1851, hvor SK under overskriften »Religion sat over i det Interessante« skriver: »Exempel herpaa haves i den Interesse, hvormed nutildags Noveller, Fortællinger o: D:, der fremstille det gl-orthodoxe jødiske Husliv, læses, saaledes i Tydskland fE Erzählungen aus Ghetto (jeg har læst i dem i [Læseselskabet] Athenæum, Forfatteren hedder hvis jeg ikke husker fejl, Kompart, og der er igjen kommet en ny Samling: bøhmiske eller polske Jøder, noget Saadant hedder den) og hos os »En Jøde«. / Det skuffer [bedrager, narrer] saa, som fremgik en saadan Fremstilling af religiøs Interesse, som var det dette, der bestemte Forfatteren til at fremstille Sligt. Tvertimod at producere Sligt (selv Jøde) er lige det Modsatte, og maa af den orthodoxe Jøde forstaaes som yderste Profanation. Men Forfatteren gjør sig interessant. Og vi læse Sligt med et vist Veemod, som man læser om sin Barndom o: D: - der er noget Fromt deri, finder man - men vi ere ikke Børn mere. / Snart ville [vil] Noveller af en lignende Art komme op i Forhold til selve det Christelige. Man fremstille den stille Fromhed, som endnu maaskee høres paa et enkelt Sted i en Familie. Og saa læse vi og blive veemodige - men Sligt ere vi voxede fra. / I Forhold til det Religiøse er Loven den: at den Art Productivitet tyder paa, at dets Tid ikke mere er, det er blevet Curiositet.« SKS 24, 309. De værker, SK henviser til, er følgende: *Geschichten aus dem Ghetto*, Leipzig 1848, og *Böhmische Juden. Geschichten*, Wien 1851, begge af den ty.-jødiske forf. og publicist L. Kompert, samt *En Jøde. Novelle af Adolph Meyer*. Udgiven og forlagt af M. Goldschmidt, Kbh. 1845, ktl. 1547.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 29

◀ **höchstens** : ty., højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 32

◀ **det Interessante** : æstetisk kategori, der med udgangspunkt i ty. idealistisk kunstteori (tidligst Fr. Schlegel) blev et modeord i den da. debat, specielt i begyndelsen af 1840'erne; fællesbetegnelse for de stimulerende kunstneriske virkemidler, der blev betragtet som ikke-skønne, men fascinerende. 'Interessant' kan således være udtryk for spænding, tendens, disharmoni, det individuelt problematiske, det pirrende, det opsigtsvækkende, men tillige for den raffinerede el. reflekterede stil og den æggende nyhed i stof og arrangement.

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 32

◀ **Med ... Grovhed banker han løs paa de Næringsdrivende ... den lucrative Professor-Philosophie** : hentyder fx til »Vorrede zur zweiten Auflage« i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. XXVII, hvor Schopenhauer om filosofiprofessorerne skriver: »Die Herren wollen leben und zwar von der Philosophie leben: an diese sind sie, mit Weib und Kind, gewiesen«. Se også »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 142, hvor Schopenhauer skriver, »daß von jeher sehr wenige Philosophen Professoren der Philosophie gewesen sind, und verhältnißmäßig noch weniger Professoren der Philosophie Philosophen; daher man sagen könnte, daß, wie die idioelektrischen Körper keine Leiter der Elektrizität sind, so die Philosophen keine Professoren der Philosophie. In der That steht dem Selbstdenker diese Bestellung beinahe mehr im Wege, als jede andere.« Og s. 144: »Ueberhaupt aber, wie sollte der, welcher für sich, nebst Weib und Kind, ein redliches Auskommen sucht, zugleich sich der *Wahrheit* weihen? der *Wahrheit*, die zu allen Zeiten ein gefährlicher Begleiter, ein überall unwillkommener Gast gewesen ist«. Se endvidere s. 137f., hvor det bidende kritisk hedder: »Wer zu derselben Einsicht noch fernerer Belege bedarf, betrachte das Nachspiel zu der großen Hegel-Farce, nämlich die gleich darauf folgende, so überaus zeitgemäße Konversion des Herrn v. Schelling vom Spinozismus zum Bigotismus und seine darauf folgende Versetzung von München nach Berlin, unter Trompetenstößen aller Zeitungen, nach deren Andeutungen man hätte glauben können, er bringe dahin den persönlichen Gott, nach welchem so großes Begehrt war, in der Tasche mit; worauf denn der Zudrang der Studenten so groß wurde, daß sie sogar durch die Fenster in den Hörsaal stiegen; dann, am Ende des Kursus, das Groß-Mannsdiplom, welches eine Anzahl Professoren der Universität, die seine Zuhörer gewesen, ihm unterthänigst überbrachten, und überhaupt die ganze, höchst glänzende und nicht weniger lukrative Rolle desselben in Berlin, die er ohne Erröthen durchgespielt hat; und das im hohen Alter, wo die Sorge um das Andenken, das man hinterlæst, in edleren Naturen jede andere overvægt. Man könnte bei so etwas ordentlich wehmüthig werden; ja man könnte beinahe meynen, die Philosophieprofessoren selbst müßten dabei erröthen: doch das ist Schwärmerei. Wem nun aber nach Betrachtung einer solchen Konsumation nicht die Augen aufgehn über die Kathederphilosophie und ihre Helden, Dem ist nicht zu helfen.«

I trykt udgave: Bind 26 side 141 linje 37

◀ **S. har Formue** : se fx herom i »Kurzer Lebensabriß Schopenhauer's« i Julius Frauenstädt *Briefe über die Schopenhauer'sche Philosophie*, Leipzig 1854, ktl. 515, s. XXIX-XXXII, hvor Frauenstädt om Schopenhauers liv efter flytningen til Frankfurt a.M. (141,2) oplyser følgende, s. XXXI: »Weder genöthigt, für Geld arbeiten, noch ein Amt suchen zu müssen, blieb er in ungestörtem Besitz seiner Kräfte und seiner Zeit und seine Werke entstanden nicht, weil äußere Rücksichten sie hervorriefen.«

I trykt udgave: Bind 26 side 142 linje 3

◀ **Socrates ... forstaaer ved en Sophist ... en Mand tager Profit af Philosophien ... ikke er Sophist** : hentyder formentlig til følgende passage i »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 144, hvor Schopenhauer skriver: »Ueberhaupt aber, wie sollte der, welcher für sich, nebst Weib und Kind, ein redliches Auskommen sucht, zugleich sich der *Wahrheit* weihen? der Wahrheit, die zu allen Zeiten ein gefährlicher Begleiter, ein überall unwillkommener Gast gewesen ist, – die vermuthlich auch deshalb nackt dargestellt wird, weil sie nichts mitbringt, nichts auszuteilen hat, sondern nur ihrer selbst wegen gesucht seyn will. Zwei so verschiedenen Herren, wie der Welt und der Wahrheit, die nichts, als den Anfangsbuchstaben, gemein haben, läßt sich zugleich nicht dienen: das Unternehmen führt zur Heuchelei, zur Augendienerei, zur Achselträgererei. Da kann es geschehn, daß aus einem Priester der Wahrheit ein Verfechter des Truges wird, der eifrig lehrt was er selbst nicht glaubt, dabei der vertrauensvollen Jugend die Zeit und den Kopf verdirbt, auch wohl gar, mit Verleugnung alles litterarischen Gewissens, zum Präkonen einflußreicher Pfuscher, z. B. frömmelnder Strohköpfe, sich hergiebt«. Og s. 145: »Daß die Philosophie sich nicht zum Brodgewerbe eigne, hat schon Plato in seinen Schilderungen der Sophisten, die er dem Sokrates gegenüberstellt, dargethan, am allerergötzlichsten aber im Eingang des Protagoras das Treiben und den Succes dieser Leute mit unübertrefflicher Komik geschildert. Das Geldverdienen mit der Philosophie war und blieb, bei den Alten, das Merkmal, welches den Sophisten vom Philosophen unterschied.« Og videre s. 147: »Ja, ich neige mich mehr und mehr zu der Meinung, daß es für die Philosophie heilsamer wäre, wenn sie aufhörte, ein Gewerbe zu seyn, und nicht mehr im bürgerlichen Leben, durch Professoren repräsentirt, aufträte. (...) Jene Repräsentanten der Philosophie im bürgerlichen Leben repräsentiren sie meistens doch nur so, wie der Schauspieler den König. Waren etwan die Sophisten, welche Sokrates so unermüdlich befehdete und die Plato zum Thema seines Spottes macht, etwas Anderes, als Professoren der Philosophie und Rhetorik?« Se desuden »Anhang« til afhandlingene »Skizze einer Geschichte der Lehre vom Idealen und Realen« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 19-28, hvor det indledningsvis hedder, s. 19: »Leser, welche mit Dem, was im Laufe dieses Jahrhunderts in Deutschland für Philosophie gegolten hat, bekannt sind, könnten vielleicht sich wundern, in dem Zwischenraume zwischen *Kant* und mir, weder den Fichte'schen Idealismus noch das System der absoluten Identität des Realen und Idealen erwähnt zu sehn, als welche doch unserm Thema ganz eigentlich anzugehören scheinen. Ich habe sie aber deswegen nicht mit aufzählen können, weil, meines Erachtens, *Fichte*, *Schelling* und *Hegel* keine Philosophen sind, indem ihnen das erste Erforderniß hiezu, Ernst und Redlichkeit des Forschens, abgeht. Sie sind bloße Sophisten: sie wollten scheinen, nicht seyn, und haben nicht die Wahrheit, sondern ihr eigenes Wohl und Fortkommen in der Welt gesucht. Anstellung von den Regierungen, Honorar von Studenten und Buchhändlern und, als Mittel zu diesem Zweck, möglichst viel Aufsehn und Spektakel mit ihrer Scheinphilosophie, – Das waren die Leitsterne und begeisternden Genien dieser Schüler der Weisheit. Daher bestehn sie nicht die Eintrittskontrolle und können nicht eingelassen werden in die ehrwürdige Gesellschaft der Denker für das Menschengeschlecht. / Inzwischen haben sie in Einer Sache excellirt, nämlich in der Kunst, das Publikum zu berücken und sich für Das, was sie nicht waren, geltend zu machen; wozu unstreitig Talent gehört, nur nicht philosophisches.« Og videre s. 20: »Hingegen ist es, für diese, ein schlimmes Auspicious, wenn man, angeblich auf die Erforschung der Wahrheit ausgehend, damit anfängt, aller Aufrichtigkeit, Redlichkeit, Lauterkeit, Lebewohl zu sagen, und nur darauf bedacht ist, sich für Das geltend zu machen, was man nicht ist. Dann nimmt man, eben wie jene drei Sophisten, bald ein falsches Pathos, bald einen erkünstelten hohen Ernst, bald die Miene unendlicher Ueberlegenheit an, um zu imponiren, wo man überzeugen zu können verzweifelt, schreibt unüberlegt, weil man, nur um zu schreiben denkend, das Denken bis zum Schreiben aufgespart hatte«. Og endelig s. 23: »Demnach ist der wahre, unterscheidende Charakter der Philosophie dieser ganzen, sogenannten Nachkantischen Schule *Unredlichkeit*, ihr Element blauer Dunst und persönliche Zwecke ihr Ziel. Ihre Koryphäen waren bemüht, zu *scheinen*, nicht zu *seyn*: sie sind daher Sophisten, nicht Philosophen.« – **vistnok**: rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 142 linje 4

◀ **han siger det selv** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 26 side 142 linje 12

◀ **hugger løs paa Professor-Philosophien** : 142,4. Se også hele afhandlingene »Ueber die Universitäts-Philosophie« i *Parerga und Paralipomena* bd. 1, s. 129-188.

I trykt udgave: Bind 26 side 142 linje 15

◀ **den Tilstaaelse om sig selv han andetsteds gjør** : se fx følgende passage i § 68 i fjerde bog i *Die Welt als Wille und Vorstellung* bd. 1, s. 432, hvor Schopenhauer om forskellen ml. den intuitive og den abstrakte erkendelse skriver: »Zwischen beiden ist eine weite Kluft, über welche, in Hinsicht auf die Erkenntniß des Wesens der Welt, allein die Philosophie führt. Intuitiv nämlich, oder *in concreto*, ist sich eigentlich jeder Mensch aller philosophischen Wahrheiten bewußt: sie aber in sein abstraktes Wissen, in die Reflexion zu bringen, ist das Geschäft des Philosophen, der weiter nichts soll, noch kann.« Se også s. 433, hvor Schopenhauer skriver: »Es ist (...) sowenig nöthig, daß der Heilige ein Philosoph, als daß der Philosoph ein Heiliger sei: so wie es nicht nöthig ist, daß ein vollkommen schöner Mensch ein großer Bildhauer, oder daß ein großer Bildhauer auch selbst ein schöner Mensch sei. Das ganze Wesen der Welt abstrakt, allgemein und deutlich in Begriffen zu wiederholen, und es so als reflektirtes Abbild in bleibenden und stets bereit liegenden Begriffen der Vernunft niederzulegen: dieses und nichts anderes ist Philosophie. (...) / Aber eben auch nur abstrakt und allgemein und daher kalt ist meine obige Schilderung der Verneinung des Willens zum Leben, oder des Wandels einer schönen Seele, eines resignirten, freiwillig büßenden Heiligen.«

I trykt udgave: Bind 26 side 142 linje 18

◀ **den msklige Retfærdighed ... en Forfatter har sagt, det med Actor og Defensor liigt ... Harlekin og Pierrot** : sigter til følgende passage i midnatsstykket den 17. jan. i »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment« af den pseudonyme forf. Frater Taciturnus, tredje del af *Stadier paa Livets Vei* (1845): »Den menneskelige Retfærdighed er dog en Narrestreg, og 3 Instantser gjør blot Spasen kjedsommelig. Aktor og Defensor er som Harlekin og Pierrot og Retfærdigheden er som Jeronymus eller Cassander, der tages ved Næsen.« SKS 6, 205,31-34, med kommentarer. – **Actor og Defensor:** anklager og forsvarer. – **Harlekin og Pierrot:** figurer i det ital. commedia dell'arte-teater fra renæssancen, der i Danmark levede videre i familien Casortis optrædener 1800-02 på Dyrehavsbakken (i sommertiden et marked med boder, gøgl og andre forlystelser) i Jægersborg Dyrehave N for København, siden i det af Giuseppe Casorti ledede teater på Vesterbro og fra 1843 i Pantomimeteatret i Tivoli. Harlekin er en komisk tjenerfigur i et mangefarvet, gerne rudemønstreret trikot; han er fuld af mekaniske tricks og elsker Columbine. Pierrot er også en tjenerfigur, men dum; han optræder i hvid kløvnedragt med hvidsminket ansigt og rød mund.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 1

◀ **Præst behøves ikke** : lf. reskript af 22. april 1768 skal en præst dels besøge forbryderen i fængslet inden henrettelsen for at tale til ham om Guds nåde og således berede ham til døden, dels tage imod forbryderen ved retterstedet og søge at holde ham i andagt og stilhed, indtil han er død.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 6

◀ **der behøves hverken Vægtene eller Politiebetjente** : sml. fortsættelsen af citatet fra »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i ovenstående kommentar: »Alt er her latterligt, Vægterne inclusive, som paradere ved Executionen. Skarpretteren er den eneste antagelige Figur.« SKS 6, 205,34-36. Ved henrettelser deltog de københavnske vægtene som en art politikorps, dog under kommando af vægterløjtnanten (en af politiets embedsmænd); de slog kreds om skafottet på Amager Fælled, når en forbryder skulle henrettes. – **Vægtene:** medlemmer af et korps af natvægtene, der i København (indtil 1862) og i da. købstæder i øvrigt patruljerede i gaderne, overvågede gadeordenen, foretog anholdelser, alarmerede ved ildebrand, passede gadebelysningen, udråbte klokkeslættene og sang de forordnede vægtersvers.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 6

◀ Mange **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 8

◀ **vistnok** : givetvis, ganske sikkert.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 11

◀ **tager (...) hen** : bemægtiger sig.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 21

◀ **giver (...) en god Dag** : fast udtryk: er ligeglad med, blæser et stykke.

I trykt udgave: Bind 26 side 143 linje 21

◀ **kulseiler** : dvs. kuldsejler.

I trykt udgave: Bind 26 side 143m linje 1

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 143m linje 3

◀ **Perfectibilitet** : evne til at udvikle sig, gøre fremskridt, blive fuldkommen, fuldkommengørelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 143m linje 5

◀ **Kjendelighed** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 3

◀ **paa Liv og Død** : med livet som indsats.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 10

◀ **kjendeligt paa** : kendetegnet ved.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 12

◀ Naar **saa er**: det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 14

◀ **simplement** : fr., simpelt, enkelt.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 15

◀ **Squadronneur** : en, der bruger mange og store (tomme) ord, ordgyder, pralhals.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 21

◀ **sig: jeg er dog en Konge** : sigter til v. 37 i beretningen i Joh 18,33-38 om Pilatus' forhør af Jesus: »Da sagde Pilatus til ham: er du ikke dog en Konge? Jesus svarede: du siger det, at jeg er en Konge. Jeg er dertil født, og dertil kommen til Verden, at jeg skal vidne om Sandheden. Hver den, som er af Sandheden, hører min Røst« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 27

◀ **Tilsyneladelsen** : fremtoningen, fænomenet.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 35

◀ **Barnestreger** : barnagtige påfund; bagateller, ubetydeligheder.

I trykt udgave: Bind 26 side 144 linje 39

◀ **derhos** : tillige, samtidig.

I trykt udgave: Bind 26 side 144m linje 3

◀ **Penge-Papir** : værdipapir (lydende på et vist beløb).

I trykt udgave: Bind 26 side 144m linje 4

◀ **engelske Naale**: betegnelse for en særlig skomager- el. sadelmagernål: stæmmenål, der benyttedes ved sammensyning af to stykker læder.

I trykt udgave: Bind 26 side 145 linje 7

◀ **Træknaal** : el. trækkenål, betegnelse for en flad, bred nål uden spids, bl.a. brugt til at trække snore og bånd gennem løbegange.

I trykt udgave: Bind 26 side 145 linje 8

◀ det (...) **var saa**: forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 145 linje 15

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (126,28).

I trykt udgave: Bind 26 side 145 linje 19

◀ **Gud, som Du skaber Alt af Intet** : Siden det 2. årh. har det været en stadig mere udbredt kristen opfattelse af skabelsesberetningen i 1 Mos 1, at Gud skabte alt af intet. Jf. i øvrigt 2 Makk 7,28: »Jeg beder dig, mit Barn! at naar du seer op til Himmelen og Jorden, og seer alle de Ting, som ere udi dem, at du skal vide, at Gud haver gjort dem af intet, og at den menneskelige Slægt blev saaledes til« (GT-1740). Jf. også kap. 2, »Om Guds Gierninger«, afsnit 1, § 1, i *Balles Lærebog* (126,28), s. 17: »Gud haver fra Begyndelsen skabt Himmel og Jord af intet, ved sin egen almægtige Kraft allene, til Gavn og Glæde for alle sine levende Skabninger.« Se endvidere § 65 i *Hutterus redivivus oder Dogmatik* (138,20), s. 146: »Creatio **ex nihilo** [lat., skabelse **af intet**]. Im Bgr. [Begriff] der Schöpfung liegt das Hervorrufen des Seyns aus dem Nichtseyn. In der H.[eiligen] S.[chrift] ist dasselbe angedeutet«.

I trykt udgave: Bind 26 side 145 linje 25

◀ **Systemet** : hentyder til den ty. filosof G.W.F. Hegels filosofiske system og til princippet om, at filosofien skal begynde med intet. Allerede i *Af en endnu Levendes Papirer* (1838) henviser SK til »Hegels store Forsøg paa at begynde med Intet« (SKS 1, 17,15) og skriver i første del af *Enten – Eller* (1843), »at det ingenlunde er Philosophien saa vanskeligt at begynde. Langtfra; den begynder jo med Intet, og kan altsaa altid begynde« (SKS 2, 48,27-29). Og i en optegnelse, der bærer overskriften »Begyndelsens Dialektik. Scene i Underverdenen«, på to løse blade fra 1845 lader han Sokrates spørge Hegel, hvilken forudsætning han går ud fra, og Hegel svare: »fra slet ingen«, og lidt efter føje til: »jeg gaaer ud fra Intet« (*Pap. VI A 145*). I indledningen til *Wissenschaft der Logik* kræver Hegel, at logikken skal begynde med 'den rene væren', der imidlertid er identisk med 'intet', jf. *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. von Henning, bd. 1,1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,1, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45; bd. 3, s. 59-74 (*Jub. bd. 4, s. 69-84*). Den da. hegelianer J.L. Heiberg gjorde tanken om, at filosofien må 'begynde med intet', til et slagordsagtigt princip; jf. fx § 1-8 i hans artikel »Det logiske System« i tidsskriftet *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af Heiberg, nr. 1-2, Kbh. 1837-38, ktl. 569; nr. 2, s. 1-45, og § 26-27 i hans *Grundtræk til Philosophiens Philosophie, eller den speculative Logik*, Kbh. 1832, s. 11.

I trykt udgave: Bind 26 side 145 linje 28

◀ **ligger der en Verden i det Onde** : allusion til 1 Joh 5,19: »Vi vide, at vi ere af Gud, og den ganske Verden ligger i det Onde« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 3

◀ **70 Aar** : allusion til den traditionelle opfattelse, at et menneskes alm. levetid er 70 år, en opfattelse, der går tilbage til Sl 90,10: »Vore leveår kan være halvfjerds, eller firs, hvis kræfterne slår til.«

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 10

◀ **gavtyveagtige** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 22

◀ **Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 22

◀ **vende (...)** i : gøre, forandre til.

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 23

◀ **Epicuræisme** : egl. det, der hidrører fra den filosofi, som er udformet af den gr. filosof Epikur (o. 341 - o. 270 f.Kr.), for hvem lykken var livets formål. Her er 'epikuræisme' forstået i nedsættende betydning som det, der er bestemt af nydelsessyge.

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 23

◀ **spændende** : det at spænde, stramme, anspændende.

I trykt udgave: Bind 26 side 146 linje 29

◀ **Fruentimmer** : kvinde.

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 11

◀ **med en Sjat Vand over Hovedet - en Xsten** : sigter til barnedåben, se foregående optegnelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 12

◀ **med evig Salighed i Forventning** : sml. dåbstiltalen i dåbsritualet, hvor det hedder: »Men at vi skulle [skal] faae Ret og Adgang til saadan Guds Naade i Christo, har han indstiftet Igienfødselsens og Fornyelsens Bad, som skeer ved den Hellig Aand, hvilken han udøser rigeligen over os formedelst Jesum Christum, vor Frelser, at vi skulle retfærdiggjøres ved hans Naade, og efter Haabet vorde Arvinger til det evige Liv«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381, s. 243. Og videre, s. 244: »saa ville [vil] vi og [også] nu i den Herres Jesu Navn indlemme samme [det barn, der skal døbes] ved den hellige Daab i hans troende Kirke, til at faae Deel i hans Salighed«.

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 13

◀ **Bestialitet** : dyriskhed, råhed.

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 17

◀ **gaaer (...) hen** : foregår, forløber (uden indgriben).

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 18

◀ **Rangsperson** : personer med rang if. rangforordningen (127,18).

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 29

◀ **Ridder** : Ridder af Dannebrogordenen. Adskillige præster fik tildelt denne orden, se fortegnelsen »Riddere« i *Kongelig Dansk Hof- og Statscalender* (140,6), sp. 20-76.

I trykt udgave: Bind 26 side 147 linje 30

◀ **misligt** : betænkeligt, tvivlsomt; prekært, voveligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 3

◀ **da Sigtelsen ... mod Lærerne var, at de vare Hyklere** : hentyder til Jesu veråb over de skriftkloge og farisæerne i Matt 23,1-36, hvor han anklager dem for at være hyklere.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 3

◀ **gemütlig** : af ty. 'gemütlich', hyggelig, rar, venlig, gemytlig.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 7

◀ **andetsteds har yttret, det at forvandles til et hjerteligt Vrøvlehoved ... Djævlebesættelse** : sigter formentlig til journaloptegnelsen NB32:16, i *SKS* 26, 127-129.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 9

◀ **falder paa det** : finder på det.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 12

◀ **længst** : siden længe.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 18

◀ **Formastelse** : dumdristighed, hovmodighed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 24

◀ **hedder i Skriften, en Orm ikke et Msk** : fri gengivelse af Sl 22,7 i Jens Møllers oversættelse af »Psalmerne« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter, efter Grundtexten paa ny oversatte* af J. Møller og R. Møller, bd. 1-3, Kbh. 1828-30, ktl. 86-88 og ktl. 89-91; bd. 1, s. 127f., hvor salmens subjekt, der er hårdt trængt af sine fjender, siger: »Men jeg, en Orm er jeg og intet Menneske, Menneskenes Spot og Folkets Haan.« I indledningen til salmen skriver Jens Møller, s. 127: »Denne Psalme bliver i det Nye Test. anført som Messiansk Spaadom, og dens Indhold passer fortræffeligt til Christi Lidelser.«

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 29

◀ **omtaler han det jo ogsaa selv som idel Jammer og Lidelse** : hentyder måske til Jesu lidelsesforudsigelser, som dog ikke fremsættes fra begyndelsen, og hvoraf den første bringes på forskellige

steder i de tre første evangelier, jf. Matt 16,21, Mark 8,31 og Luk 9,21, men det er Jesu lidelser, som alle de evangeliske beretninger om Jesu liv fra fødslen til vandringen til Jerusalem sigter mod. De synoptiske evangelier (Matt, Mark og Luk) meddeler samstemmende tre lidelsesforudsigelser, se Matt 16,21-23; 17,22-23 og 20,17-19; Mark 8,31-33; 9,30-32 og 10,32-34; Luk 9,21-22; 9,43b-45 og 18,31-34.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 30

◀ **lige over herfor** : i forhold hertil.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 31

◀ **fryd Dig ved Livet** : spiller formentlig på en i datiden populær selskabsvisse »Fryd dig ved Livet« af den da. visedigter og læge Rasmus Frankenau (1767-1814), hvor hver af de syv strofer indledes med følgende fire verslinjer: »Fryd dig ved Livet / I dine Dages Vaar! / Pluk Glædens Rose / Før den forgaaer!« Jf. *Visebog indeholdende udvalgte danske Selskabssange; med Tillæg af nogle svenske og tydske*, udg. af A. Seidelin, Kbh. 1814, ktl. 1483, s. 86f.

I trykt udgave: Bind 26 side 148 linje 35

◀ **bliv nu lidt** : vent, tøv nu lidt.

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 2

◀ **see hvilket Msk** : citat fra Joh 19,5, hvor det fortælles, at Pilatus sagde: »see, hvilket Menneske!« (NT-1819), da han førte Jesus med tornekrone og iført purpurkappe ud for menneskemængden, efter at han havde ladet ham piske og soldaterne havde hånet ham.

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 3

◀ **Gavtyve**-Sprog: 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 4

◀ **Apostelens Beskrivelse af Hedenskabet (Rom 1-3)** : sigter til Rom 1,18-3,31. – **Apostelens**: Paulus (134,4).

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 8

◀ **dyriske vilde Udsvævelser** : hentyder formentlig især til Rom 1,24-32, hvor Paulus skriver: »Derfor haver og [også] Gud givet dem hen i deres Hierters Begieringer til Ureenhed, saa at de indbyrdes vanærede deres Legemer. De forventede Guds Sandhed til Løgn, og dyrkede og tiente Skabningen over Skaberen, som er velsignet i Evighed! Amen. Desaaarsag [af den grund] haver Gud givet dem hen i skændelige Lyster; thi baade deres Qvinder forventede den naturlige Brug til den unaturlige, og desligeste [på samme måde] ogsaa Mændene; de forlode Qvindens naturlige Brug, og optændtes i deres Lyster til hverandre, saa at Mænd med Mænd øvede Uteerlighed, og fik deres Vildfarelses Løn, som det burde sig, paa dem selv. Og, ligesom de ikke holdt for godt at have Guds Kundskab, saa gav Gud dem hen i et Sind, som duer intet, at gjøre det Usømmelige; opfyldte med al Uretfærdighed, Horerie, Skalkhed [nedrighed], Gierrighed, Ondskab; fulde af Avind, Blodtørst, Trætte, Sviig, Vanart; Øretudere [sladderhanke], Bagvaskere, Guds-Hadere, Forhaanere, hovmodige, opblæste, Udaads Opfindere, Forældre ulydige, uforstandige, troløse, ukierlige, uforligelige, ubarmhjertige. Hvilke, endog de kiende Guds retfærdige Dom, at de, som gjøre saadanne Ting, ere skyldige at døe, dog ikke alene gjøre det, men bifalde ogsaa dem, som det gjøre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 9

◀ **i Retning af** : i henseende til.

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 21

◀ **kjødelige Lyster og Begjeringer, vilde tøilesløse Lidenskaber** : 149,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 21

◀ **affølge heraf** : følge som konsekvens heraf.

I trykt udgave: Bind 26 side 149 linje 25

◀ **habituel** : som gennem vane er blevet en fast beskaffenhed og sædvane, indgroet, kronisk.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 3

◀ **bona fide** : lat., i god tro.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 4

◀ **Mskslægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 12

◀ **Telegraph-Løgne**: 123,24.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 13

◀ **hos Romerne Bagvaskeren indbrændtes Bogstavet C.** : sigter til Den Remmiske Lov (lex Remmia), der indeholdt bestemmelser om straf for chikanøs og falsk anklage (calumnia) i retssager; når den anklagede var blevet frikendt, tog dommeren stilling til, om sagen var så oplagt, at anklageren skulle stemples som 'calumniator' (en, der fremfører falske anklager grundet på chikane og bagvaskelse) og brændemærkes med et K i panden (if. traditionen forkortes 'calumniator' med K). Lex Remmia omtales i den rom. politiker, jurist og filosof M. Tullius Ciceros (106-43 f.Kr.) tale *Pro Sex. Roscio Amerino*, 19, 55, jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, bd. 1, 2. udg., Halle 1757 [1756], bd. 2,1-2,2 samt bd. 3-4, 1. udg., Halle 1756, og *Indices rerum et verborum*, 2. udg., Halle 1757 [1756], i alt 6 bd., ktl. 1224-1229; bd. 2, 1, s. 49.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 16

◀ **de raae Lyster ... ikke ansaaes for Synd men ... for noget Herligt** : 149,8 og 149,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 21

◀ **falder paa** : får det indfald.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 23

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : 132,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 34

◀ **at Xstd. er perfectibel** : se fx afsnittet om »Det christelige Perfectibilitetsbegreb« i § 21 i H.N. Clausen *Christelig Troeslære*, Kbh. 1853, ktl. 256, s. 54-58, hvor det bl.a. hedder, s. 54f.: »Men, naar saaledes den Skikkelse, hvori Christendommen fra først af er indtraadt i Verden, er paa mange Maader bleven betinget med Hensyn til en bestemt Tidsalder, dens aandelige Vilkaar, og til bestemte personlige Forhold; naar det maa indrømmes, at hine Vilkaar og disse Forhold i mange Henseende vare lidet gunstige for det guddommelige Ord, at Jordbunden, hvori Evangeliets første Udsæd skete, var mager og rig paa ondartet Ukrudt; naar det er unægteligt, at iblandt en mindre kjødeligsindet og vantro Slægt [generation] Hindringerne vilde have været færre, og saaledes en renere og friere Meddelelse af Ordet mulig: hvorledes skal det da kunne nægtes, at Christendommen, saaledes som den er overleveret i de hellige Bøger, er modtagelig for og trængende til Fuldkommengjørelse? Men - dette indrømmet, hvorledes kan der da endnu tillægges den *en Fuldkommenheds-, en Absolutheds-Charakter*? Er ikke Fuldkommenheds-Begrebet ligefrem ophævet ved Begrebet af mulig Fuldkommengjørelse, *Perfectibilitet*? / Det er denne formeentlige Selvmodsigtelse, der ligger til Grund for en Tanke, som fra Kirkens ældste indtil dens nyeste Tid kommer frem under de forskjelligste Skikkelser; at Evangeliet, saaledes som det foreligger, ikkun [blot] skal være at betragte som Forarbejde, Forberedelse til en fuldkomnere Sandheds-Aabenbarelse.« Om forskellige epoker i denne kristendommens fuldkommengjørelse, 208,5. - **perfectibel**: som har evnen til at udvikle sig, gøre fremskridt, blive fuldkommen.

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 35

◀ **Fuldkommengjørelse** : sigter til forestillingen om perfektibilitet (143m,5 og 150,35).

I trykt udgave: Bind 26 side 150 linje 37

◀ **Fripostighed** : frimodighed; frækhed.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 1

◀ **Affaldet** : frafaldet; jf. 2 Thess 2,3 og 1 Tim 4,1.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 5

◀ **skuffer** : bedrager, vildleder.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 6

◀ **i Retning af** : i henseende til.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 6

◀ **i det Foregaaende** : sigter til den foregående journaloptegnelse, NB32:47, i SKS 26, 149,27-33.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 10

◀ **epicuræisk** : 146,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 17

◀ **opsminket** : besmykket til at være, givet udseende af at være, hvad det efter sit indhold ikke er.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 18

◀ **gavtyveagtigt** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 23

◀ **gjøres kjendeligt**: tydeligt, genkendeligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 24

◀ **Skildtet fremme** : politiskiltet, lille støbt eller præget skilt, som (civile) politibetjente bar på sig som belæg for deres myndighed. At have dette skilt fremme er tegn på at være i funktion som bemyndiget håndhæver af loven.

I trykt udgave: Bind 26 side 151 linje 30

◀ **andetsteds sagt** : sigter formentlig til journaloptegnelsen NB31:69, i SKS 26, 53,9-39.

I trykt udgave: Bind 26 side 152 linje 3

◀ **foses** : el. fodsnes, sparkes, skubbes, jages væk.

I trykt udgave: Bind 26 side 152 linje 5

◀ **Gud er Kjerlighed** : allusion dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 26 side 152 linje 6

◀ **Vægtene** : 143,6.

I trykt udgave: Bind 26 side 152 linje 26

◀ **ligegyldigt ved** : indifferent over for.

I trykt udgave: Bind 26 side 152 linje 27

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 26 side 152 linje 27

◀ **vistnok** : givetvis, ganske sikkert.

I trykt udgave: Bind 26 side 153 linje 3

◀ **løber ud paa** : munder ud i.

I trykt udgave: Bind 26 side 153 linje 35

◀ **de ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 5

◀ **Xsti Rige ikke er af denne Verden** : hentyder til beretningen i Joh 18,33-38 om Pilatus' forhør af Jesus,

hvor det fortælles, at Jesus på Pilatus' spørgsmål om, hvad han havde gjort, svarede, v. 36: »Mit rige er ikke af denne verden. Var mit rige af denne verden, havde mine tjenere kæmpet for, at jeg ikke skulle udleveres til jøderne; men nu er mit rige ikke af denne verden.«

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 10

◀ **Nicodemus kom om Natten** : hentyder til beretningen i Joh 3,1-21, hvor det i v. 2 fortælles, at Nikodemus kom til Jesus om natten for at tale med ham. Nikodemus var farisæer og medlem af det jødiske råd, Synedriet.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 17

◀ **trods nogen Din Undersaat** : så godt som el. mere end nogen anden af dine undersåtter.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 21

◀ **vise Dig al undersaatlig Underdanighed** : alluderer formentlig til beretningen i Matt 22,15-22, hvor det fortælles, at farisæerne lod nogle af deres disciple sammen med herodianere opsøge Jesus for at spørge, om han mente, det var tilladt at give kejseren skat. Men Jesus gennemskuede deres list og sagde: »Vis mig skattens mønt! De rakte ham en denar. Og han spurgte dem: 'Hvis billede og indskrift er det?' 'Kejserens,' svarede de. Da sagde han til dem: 'Så giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er!« v. 19-21.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 21

◀ **bortgiv Alt, følg mig efter i Armod** : hentyder til Matt 19,21 (168,22).

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 24

◀ **Tingen** : det at tinge.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 29

◀ **betjenes** : varetages, forvaltes.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 29

◀ **Had til sig selv** : allusion til Luk 14,26, hvor Jesus i sin tale om prisen for efterfølgelse siger: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.« Se også Joh 12,25, hvor Jesus siger: »Den, der elsker sit liv, mister det, og den, der hader sit liv i denne verden, skal bevare det til evigt liv.«

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 30

◀ **i Charakter af** : i personlig holdning og handling i fuld overensstemmelse med.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 32

◀ **Xstd. slet ikke er til** : 193,18.

I trykt udgave: Bind 26 side 154 linje 38

◀ **Pascal siger ... ved ... nogle Sacramenter fritage sig for den Pligt at elske Gud** : sigter til følgende udtalelse af Pascal, citeret i 2. bog »Die Provinzialbriefe und die Kasuistik der Jesuiten« i Hermann Reuchlin *Pascal's Leben und der Geist seiner Schriften zum Theil nach neu aufgefundenen Handschriften mit Untersuchungen über die Moral der Jesuiten*, Stuttgart og Tübingen 1840, s. 136: »Der Messias soll nach den fleischlichen Juden ein großer, weltlicher Fürst seyn; nach den fleischlichen Christen ist er gekommen, uns von der Verpflichtung zur Liebe Gottes zu befreien und uns die Sakramente zu geben, welche Alles ohne uns wirken. Dieses ist so wenig die christliche Religion, als jenes die jüdische.« Denne passage citerer SK i journaloptegnelsen NB22:21, fra nov. 1850, i SKS 24, 116,17-23. – **Pascal**: Blaise Pascal (1623-62), fr. matematiker, fysiker, filosof og teolog; efter en mystisk-religiøs vækkelsesoplevelse i nov. 1654 trak han sig mere og mere tilbage til det fællesskab af enlige, der havde dannet sig ved Port-Royal des Champs, og levede i streng askese og fordybelse i de bibelske skrifter. Da Port-Royal kom under voldsomt angreb fra jesuitterne, tog Pascal del i det teologiske forsvar for jansenismen med sit flyveskrift *Lettre à un Provincial*, der udkom med 18 numre (kendt som 'Provincialbreve') i flere oplag i 1656-57, og som blev fordømt af pave Alexander VII i sept. 1657. Ved sin død efterlod han en stor samling håndskrevne fragmenter som udkast til en apologi for kristendommen mod ateismen; de blev senere samlet og udg. i 1670 ('Edition de Port-Royal'), kendt som *Pensées* el. *Pensées sur la religion*.

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 7

◀ **Ved Daaben er man - objektivt - Guds Folk** : sml. fx anmærkningen til § 144 i H.N. Clausen *Christelig Troeslære* (150,35), s. 406: »Ogsaa den protestantiske Kirke vil (...) i en vis Betydning kunne vedkjende sig Sætningen om Sacramentets Virkning ex opere operato [lat., i kraft af udført virke]: forsaavidt nemlig som den er enig med den katolske Kirke i at haandhæve Sacramentet som objectivt Naademiddel, hvor Virksomheds-Kraften ikke udgaaer fra den Modtagende (ex opere suscipientis [i kraft af modtagerens virke]), saa lidt som fra den Forvaltende (ex opere operantis [i kraft af udførerens virke]), men fra Handlingen selv, fra dens Forening af Ordet med det synlige Tegn.« Se ogsaa § 145, s. 407: »*Fra Guds Side* er den [dåben] saaledes den Form, under hvilken den, i Christus aabenbarede, frelsende Naade bliver til historisk Virkelighed for den Enkelte ved Deelagtiggjørelse i den oprettede Naadepagt; *fra Menneskets Side* er den Indtrædelse i personligt Troes- og Lydigheds-Forhold til Christus som Frelser og Herre.« Og videre § 146, s. 409: »I Begrebet *Pagt* har den christelige Lære om Daaben sit klareste og fuldstændigste Udtryk. Thi Objectivitets- og Subjectivitets-Momentet er her fastholdt i Forening: *fra Guds Side* - Naadens Fuldbyrkelse ved Optagelse af den Enkelte i det ved Christus stiftede Guds-Rige, til Gjenfødelse i et nyt og saligt Liv; *fra Menneskets Side*: Tilegnelse af Naaden ved Troens Bekjendelse og den deri indeholdte Forsagelse og Forpligtelse.«

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 10

◀ **ved Omskærelsen er man Guds Folk** : hentyder til, at omskærelse if. 1 Mos 17,1-14 er tegnet på den pagt, Gud sluttede med jødernes stamfader Abraham og alle hans efterkommere, og if. 3 Mos 12,3 er en del af Guds pagtslov med israelitterne.

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 11

◀ **jo jeg takker** : ironisk-foragteligt udtryk, svarende til: jo tak!

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 14

◀ **Forsonings-Offeret i Jødedommen** : hentyder til, at ypperstepræsten på den store forsoningsdag skal kaste lod ml. to bukke; efter at han har ofret den ene som syndoffer for folket, skal han bekende folkets overtrædelser, lægge dem på den anden buks hoved og jage den som sydebuk ud i ørkenen. Se 3 Mos 16.

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 20

◀ **formere os og fylde Jorden** : hentyder til 1 Mos 1,28, hvor det fortælles, at Gud efter at have skabt mennesket som mand og kvinde »velsignede dem og sagde til dem: 'Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden'«.

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 23

◀ **Xstus var tilstede ved et Bryllup i Cana** : sigter til beretningen i Joh 2,1-12, hvor der fortælles om Jesu deltagelse i et bryllup i Kana i Galilæa, tidligere identificeret med det nuværende Kefar Kana, ca. 20 km fra Tiberias, i dag oftest med Khirbet Qana, ca. 14 km N for Nazaret og 24 km fra Tiberias.

I trykt udgave: Bind 26 side 155 linje 25

◀ **I de Tider, hvor dog Xstd. ... var et Nærværende ... Forsøg i Retning af Videnskab** : sml. fx journaloptegnelsen NB23:107, fra feb. 1851, i SKS 24, 259, med kommentarer. – **I Retning af:** med sigte på.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 3

◀ **en Philosophie, der brouter af, at Xstd. heel gaer op i Videnskab** : refererer til, at religiøs tro i den ty. filosof G.W.F. Hegels videnskabshierarki er underordnet filosofisk viden. If. Hegel befinder filosofisk viden sig på det højeste niveau i systemet af spekulativ viden, fordi den begriber 'begrebet' ('Begriff') som begreb, dvs. i dets abstrakte begrebslige form af 'det almene' ('Allgemeinheit'), 'det særskilte' ('Besonderheit') og 'det enkelte' ('Einzelheit'). Når religion derimod opererer med det samme begreb, kommer det til udtryk i empirisk form som 'forestilling' ('Vorstellung') og er således begrebet som noget tilfældigt og ikke på en videnskabelig måde. Filosofiens begrebslige viden er rensset for alle tilfældige, empiriske elementer og repræsenterer netop derfor den højeste form for viden el. den højeste videnskab.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 7

◀ **Gavtyve** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 9

◀ **Xstd. er ikke mere til** : 193,18.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 10

◀ **Kjød og Blod (...) og Aand ere Modsætninger** : allusion til Gal 5,17, hvor Paulus skriver: »Kjødet begierer imod Aanden, men Aanden imod Kjødet; og disse ere hinanden modsatte, saa at I ikke kunne [kan] gjøre, hvad I ville [vil]« (NT-1819). – **Kjød og Blod**: fast udtryk i NT som betegnelse for menneske, jf. fx Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12. Se også 1 Kor 15,50, hvor Paulus skriver til korintherne: »Men dette siger jeg, Brødre, at Kjød og Blod kan ikke arve Guds Rige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 14

◀ **Sandselighed** : verdslighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 14

◀ **efter Ordsproget, Enden af Sækken** : spiller måske på den jyske talemåde 'Han er med alle vegne ligesom enden af sækken', optegnet i forskellige variationer i *Jysk Ordbog*, se www.jyskordbog.dk ¹ende 1.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 17

◀ **afdøe** : Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle [skal] vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev inden for dele af mystikken og pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra lysterne og fra verden i selvfornægtelse og fuldstændig løsgørelse fra alt, hvad der har med det timelige, endelige og verdslige at gøre. Herved blev vægten forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden. For SK er det at afdø også »at gjennevlide den Smerte, at Gud for En virkelig bliver Aand, hvorved Kjendte [kendetegnet] paa Guds-Forholdet bliver Lidelse.« NB26:40, i SKS 25, 46,34-36.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 19

◀ **Mange, som det hedder, paa Dødsleiet blive Christne** : En kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 26 side 156 linje 24

◀ **Fritænkernes**: 134,24.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 8

◀ **Vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 9

◀ **er det saa** : forholder det sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 9

◀ **andetsteds bemærket** : hentyder formentlig til journaloptegnelsen NB13:92, fra nov. 1849, hvor SK skriver: »Egentligen er Omvæltningen meget nærmere end man troer. Den sidste Formation af Fritænkere (Feuerbach og hvad dertil hører) har angrebet ell. grebet Sagen langt snildere an end før; thi see nærmere til, skal Du see de have egl. paataget sig den Opgave at forsvare Xstd. mod de nulevende Xstne. Sagen er[,] den bestaaende Xsthed er demoraliseret, man har tabt al Respekt i dybeste Forstand (thi denne Forsikrings-Respekt er da Intet) for Xstds eksistentielle Forpligtelser. Nu siger Feuerbach nei holdt: skal I have Lov til at leve som I leve, saa skal [I] ogsaa vedgaae at I ikke ere Xstne. Feuerbach har fattet Fordringerne, men han kan ikke tvinge sig ind under dem – ergo giver han hellere Afkald paa at være Xsten. Og nu tager [indtager] han Positionen ikke urigtigt, hvor stort et Ansvar han end andrager [pådrager sig]. Det er nemlig en Usandhed, naar den bestaaende Xsthed siger, at Feuerbach angriber Xstd, det er ikke sandt, han angriber de Xstne ved at vise, at deres Liv ikke svarer til Xstds Lære. Dette er en uendelig Forskjel. At han vistnok [rigtignok, sandt nok] er en malitieux [maliciøs] Dæmon kan nok være, men i taktisk Henseende er han en brugbar Figur.« SKS 22, 335f., med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 9

◀ **længst** : allerede længst.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 9

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 13

◀ **outrere** : lade de ejendommeligheder, man vil lægge vægt på, træde frem i deres mest yderliggående form; fremhæve det ejendommelige for stærkt; overdrive.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 14

◀ **Billighed** : rimelighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 22

◀ **paa Liv og Død** : med livet som indsats.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 25

◀ de **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 26 side 157 linje 26

◀ **»Viis mig ret klarligt min Jammer og Møie«** : citat fra første strofe i salmen »Jesu, din søde Forening at smage« (1712), formentlig af den ty. lutherske præst og pietistiske salmedigter Johann Ludwig Konrad Allendorf, overs. (1740) af den da. pietistiske biskop Peder Jacobsen Hygom, let bearbejdet og optaget af biskop Mynster (137,16) som nr. 562 i *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845, s. 4f., i *Evangelisk-christelig Psalmebog*, Kbh. 1845 [1798], ktl. 197. Strofe 1 lyder: »Jesu, din søde Forening at smage / Længes og trænges mit Hierte og Sind; / Riv mig fra Alt, hvad mig holder tilbage, / Drag mig i dig, min Begyndelse, ind; / Viis mig ret klarlig min Jammer og Møie, / Viis mig Fordærvsens Afgrund i mig, / At sig Naturen til Døden maa bøie, / Aanden alene maa leve for dig.« Salmen er tillige optaget i *Psalmebog. Samlet og udgivet af Roskilde-Konvents Psalmekomite*, Kbh. 1850, ktl. 198, som nr. 328, s. 223f., hvor den citerede verselinje har samme ordlyd. DDS-2002, nr. 460.

I trykt udgave: Bind 26 side 158 linje 1

◀ **et fedt Levebrød** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 158 linje 17

◀ **Xstus siger til den Spedalske ... de to Blinde (Mtth: 9,28): troer I ... helbredes i Kraft ogsaa af deres Tro** : Med Jesu helbredelse af den spedalske sigtes til beretningen i Matt 8,1-4, hvor det fortælles: »Men der [da] han [Jesus] gik ned af Bierget, fulgte ham meget Folk. Og see, en Spedalsk kom, faldt ned for ham, og sagde: Herre! om du vil, saa kan du rense mig. Og Jesus udstrakte Haanden, rørte ved ham, og sagde: jeg vil; vorde reen! og hans Spedalskhed blev strax rensed. Og Jesus sagde til ham: see til, at du siger Ingen det; men gak hen, betee [fremstil] dig selv for Præsten, og offer den Gave, som Moses haver befalet, dem til et Vidnesbyrd« (NT-1819). Her er der dog ikke tale om, at den spedalske spørges, om han tror, Jesus kan hjælpe ham, og derefter bliver helbredt i kraft af sin tro. – Med Jesu helbredelse af de to blinde sigtes til beretningen i Matt 9,27-31, hvor det fortælles: »Og der [da] Jesus gik frem derfra, fulgte ham to Blinde, som raabte og sagde: du Davids Søn, forbarme dig over os. Men der han kom i Huset, gik de Blinde til ham; og Jesus siger til dem: troe I, at jeg kan gjøre dette? De sige til ham: ja Herre! Da rørte han ved deres Øine, og sagde: Eder skee efter Eders Tro. Og deres Øine bleve aabnede. Og Jesus bød dem strængeligen, og sagde: seer til, at Ingen faaer det at vide. Men da de gik ud, udsprede de hans Rygte i det ganske Land« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 158 linje 20

◀ vi (...) **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 158 linje 22

◀ **i den ringe Tjeners Skikkelse** : hentyder til v. 7 i Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus skriver om Jesus Kristus: »han forringede sig selv, i det han tog en Tjeners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 158 linje 24

◀ **Mtth: 10, 32.33** : »Derfor, hvo [den] som vil bekiende mig for Menneskene, den vil jeg og [også] bekiende for min Fader, som er i Himlene. Men hvosomhelst vil nægte mig for Menneskene, den vil jeg og nægte for min Fader, som er i Himlene« (NT-1819). V. 32-33 indgår i Jesu udsendelsestale til de tolv disciple i Matt 10,5-42.

I trykt udgave: Bind 26 side 158 linje 33

◀ **flye til** : tage sin tilflugt til, hengive sig til.

I trykt udgave: Bind 26 side 159 linje 10

◀ **andetsteds har omtalt ... end at lide fordi man forholder sig til Gud** : sigter til journaloptegnelsen NB30:124, fra aug. 1854, i SKS 25, 484.

I trykt udgave: Bind 26 side 159 linje 20

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 159 linje 28

◀ at jeg **jo**: ikke.

I trykt udgave: Bind 26 side 160 linje 4

◀ **afdøe** : 156,19.

I trykt udgave: Bind 26 side 160 linje 5

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 26 side 160 linje 12

◀ **vinkende** : lokkende, dragende.

I trykt udgave: Bind 26 side 160 linje 23

◀ **Msket som skabtes i Guds Billede** : hentyder til skabelsesberetningen i 1 Mos 1, hvor det fortælles: »Gud sagde: lader os gjøre et Menneske i vort Billede, efter vor Lignelse (...). Og Gud skabte Mennesket i sit Billede, han skabte det i Guds Billede; Mand og Qvinde skabte han dem«, v. 26-27 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 26 side 160 linje 29

◀ **æde** : spise.

I trykt udgave: Bind 26 side 160 linje 30

◀ **Fruentimmer** : kvinde.

I trykt udgave: Bind 26 side 161 linje 3

◀ **Politiets Forbud mod Forklædninger** : hentyder til forordning af 21. jan. 1688, hvori det bestemmes: »At dersom nogen (...) herefter *masqveret, formummet* eller *sværtet i Khavn* ertappes [pågribes], skal den samme straffes paa Kroppen med *Fængsel* og ellers efter Forseelsens Beskaffenhed blive anseet med anden *haard Straf*, om han nogen Formastelse har begaaet«, *Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve samt andre trykte Anordninger*, udg. af J.H. Schou, 2. udg., bd. 1, Kbh. 1795, s. 549.

I trykt udgave: Bind 26 side 161 linje 8

◀ **gavtyveagtigt** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 161 linje 11

◀ de **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 161 linje 27

◀ **i dette (...) stikker** : i dette ligger, gemmer sig.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 9

◀ **Stude-Dampskibet**: et ved dampkraft drevet skib, der transporterer stude.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 16

◀ **Propheterne, baade de store og de smaae**: hentyder til de fire store profeter, Esajas, Jeremias, Ezekiel og Daniel, og de tolv små profeter, Hoseas, Joel, Amos, Obadias, Jonas, Mika, Nahum, Habakkuk, Sefanias, Haggaj, Zakarias og Malakias, i GT.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 23

◀ **længst** : for længst.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 24

◀ **Stokke-Propheterne**: profeter, der giver prygl med en stok, dvs. domsprofeter, domsprædikanter.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 25

◀ **indbinder baade hans Ord og hans Præster i Fløiel** : hentyder dels til, at bibler og nytestamenter undertiden blev indbundet i fløj, dels til, at særlig prominente teologer måtte bære fløj, jf. kap. 1, § 5, i forordning af 13. marts 1683 om klædedragt m.m., der stadig var gældende på SKs tid: »Bispen over Siellands Stift og Kongens Confessionarius maae bære sorte Fløiels Vinge-Kiorteler, Fløiels-Huer og Bonetter; de andre Bisper sorte Silke-Kiorteler med Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Huer og Bonetter; promoti Doctores in Theologia [promoverede doktorer i teologi] Fløiels Bonetter og Vinger paa deres Kiorteler af Fløiel, saa og Silke-Simarrer«.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 30

◀ **Sindets Omdannelse** : allusion til det gr. ord *μετάνοια* (*metánoia*), der forekommer mange gange i NT, og som betyder sindsændring, men ofte gengives med anger, bod og især omvendelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 33

◀ **Prætension** : el. prætentation, (overdreven, med bibetydning af indbildt) fordring, krav.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 37

◀ **Biskop Mynster** : 137,16.

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 39

◀ **trods nogen** : så godt som el. mere end nogen (anden).

I trykt udgave: Bind 26 side 164 linje 40

◀ **Hypochondrie** : det at være sygeligt optaget af sit helbred og konstant ængstelig for at lide af den ene eller anden sygdom; det at være opfyldt af brydsomme (unyttige) spekulationer og bekymringer.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 2

◀ **naar Skidt kommer til Ære, veed det ikke hvordan det vil være** : ordsprog som udtryk for, at den, der ophøjes fra en ringe stand (får magt, rigdom osv.), ofte bliver storsnudet, hoven el. misbruger sin stilling, hengiver sig til udsvævelser o.l.; også kendt i formen »Naar Skarn kommer til Ære, / Veed det ei, hvor det vil være«, optegnet som nr. 3114 i C. Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog* (129,10), s. 197.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 3

◀ **despotiserer** : optræder som despot.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 9

◀ **Motiv for Noveller (saaledes ... Goldschmidt) at fremstille Geniets Kamp med Virkeligheden** : sigter til M.A. Goldschmidts fortælling »Hjemløs«, hvoraf første del »Hjemme« udkom i *Nord og Syd. Ny Række*, bd. 4, Kbh. 1853, s. 1-179, og anden del »Hjemløs«, 1. bog, udkom i *Nord og Syd. Ny Række*, bd. 5-6, Kbh. 1853-54, s. 1-428; fortællingen blev videreført i bd. 9 i 1856. – Meir Aron Goldschmidt (1819-87), da.-jødisk journalist, publicist og forf., bl.a. til *En Jøde. Novelle af Adolph Meyer*, udg. af M. Goldschmidt, Kbh. 1845, ktl. 1547, og *Fortællinger af Adolph Meyer*, udg. af M. Goldschmidt, Kbh. 1846, ktl. U 43. Grundlagde det satiriske ugeblad *Corsaren* (183,33) i 1840 og var dets egl. redaktør til 1846, hvor han afhændede bladet og tiltrådte en ét-årig udenlandsrejse; udgav fra dec. 1847 månedsskriftet og fra sept. 1849 ugeskriftet *Nord og Syd*, hvortil han selv var hovedleverandør af stof. Dette ugeskrift ophørte den 28. marts 1851, men fra 1. nov. 1851 udkom af og til et »tvangsfrit Hefte«, og i 1852 udkom det atter regelmæssigt som 'ny række'.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 17

◀ **falder (...) paa** : finder på.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 19

◀ **Goethe** : Johann Wolfgang v. Goethe (1749-1832), ty. digter, dramatiker, essayist, jurist, statsmand og naturvidenskabsmand. SK ejede bd. 1-55 af *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-60, Stuttgart og Tübingen 1827-42, jf. ktl. 1641-1668.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 20

◀ **aabenbart** : tydeligt, åbenlyst.

I trykt udgave: Bind 26 side 165 linje 20

◀ **Mtth 12, 34: hvorledes kunne I tale godt som ere onde** : frit citat fra Matt 12,34, hvor Jesus til farisæerne siger: »I Øgle-Unger! hvorledes kunne [kan] I tale godt, I som ere onde? thi af Hiertets Overflødighed [overflod] taler Munden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 1

◀ **Xstus tilføier, at Munden taler af Hjertets Overflødighed** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 4

◀ **Loven og Evangelium** : sigter til den paulinsk-lutherske lære om forholdet mellem lov og evangelium, hvor loven dømmes mennesket, se fx Rom 7, og er en tugtemester til Kristus, se Gal 3,23-24, mens evangeliet er det glædelige budskab om, at »Kristus er enden på loven til retfærdighed for enhver, som tror«, Rom 10,4.

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 12

◀ **Luther** : Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; forlod definitivt augustinerklostret i 1524. Som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Biblen til tysk. Foruden *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af Jørgen Thisted, 1.-2. del, Kbh. 1828, ktl. 283 (forkortet *En christelig Postille*), og *D. Martin Luthers Geist- und Sinn-reiche auserlesene Tisch-Reden und andere erbauliche Gespräche*, udg. af B. Lindner, bd. 1-2, Salfeld 1745, ktl. 225-226, ejede SK en udgave af Luthers værker i ti bind, jf. ktl. 312-316, en konkordans til hans skrifter i fire bind, jf. ktl. 317-320, en udgave fra 1849 af den lille katekismus, ktl. 189, samt tre ty. Luther-bibler, ktl. 3-5 (131,20).

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 13

◀ **L. adskiller saa to Stykker ... Først Loven, og saa Evangeliet som er idel Mildhed** : se følgende passage i Luthers evangelieprædiken over Matt 11,2-10 (om Johannes Døbers spørgsmål og Jesu svar) til 3. søndag i advent i *En christelig Postille*, 1. del, s. 39-51; s. 41-43: »Derfor maa Du vel mærke, at Gud, fra første Begyndelse, altid har sendt toslags Ord eller Prædikener i Verden, Lov og Evangelium nemlig. Disse to Prædikener maa du nøje kjende og adskille. / Loven er det Ord, hvori Gud lærer og fordrer, hvad vi skulle [skal] gjøre og lade - hid høre de ti Bud. Hvor nu Naturen arbejder alene, uden Guds Naade, der er det umuligt, at holde Loven, og det fordi Mennesket, siden Adams Fald i Paradiis, er fordærvet, beherskes af den onde Syndelyst, og ej kan være Loven huld af Hjertensgrund, som vi jo, i Eet og Alt, erfare hos os selv. (...) / Af alt Dette maa nu følge Eet af To: Formastelse eller Fortvivlelse. (...) / Det andet Guds Ord er ingen Lov, intet Bud, kræver heller Intet af os; men naar det første Ord, Loven nemlig, har fuldbragt sin Gjerning, naar Hjertet føler sig elendigt, jammerfuldt og fattigt, saa kommer Herren, og tilbyder sit kjærlige, sit levende Ord, og forjætter, tilsiger, ja, forpligter sig til, at give Naade og Hjælp, paa det [så at] vi kunne [kan] forløses af saadan Jammer, faae vore Synder ikke blot forladne, men ogsaa udslettede, og gjennemtrænges af Kjærlighed og Lyst til Lovens Opfyldelse. / See, dette Guds Tilsagn af sin Naade og vore Synders Forladelse hedder egentligen Evangelium. Thi Evangelium betyder et glædeligt Budskab, fordi deri forkyndes den salige Livsens Lære om Guds Tilsagn, samt tilbydes Naade og Syndsforladelse. Til Evangelium hører derfor ikke Gjerning, thi det er ikke Lov, men Tro alene. Det tilbyder og tilsiger nemlig guddommelig Naade: hvo [den] som nu troer derpaa, han annammer Naaden og den Helligaand. Deraf vorder Hjertet da muntert og frydefuldt i Gud, og nu øver det Loven, af frivillig Kjærlighed, uden Straf at frygte, uden Løn at søge, thi det har Nok i Guds Naade, dermed er Loven gjort fyldest.«

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 15

◀ vi **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 18

◀ **det at fristes og prøves af Gud ... i det gamle Testamente** : Der kan være tænkt på beretningen i 1 Mos 22,1-19, hvor det fortælles, at Gud satte Abraham på prøve og befalede, at han skulle ofre sin søn Isak. Abraham gjorde, som Gud havde sagt, men da han havde bygget et alter, bundet Isak, lagt ham oven på brændet på alteret og taget kniven for at dræbe ham, råbte en Herrens engel til Abraham: »Læg ikke hånd på drengen, og gør ham ikke noget! Nu ved jeg, at du frygter Gud og end ikke vil nægte ham din eneste søn«, v. 12. Abraham fik nu øje på en vædder, der sad fast i et krat bagved, og han ofrede vædderen i stedet for Isak. Da råbte Herrens engel igen til Abraham: »Jeg sværger ved mig selv, siger Herren: Fordi du har handlet sådan og ikke nægtet mig din eneste søn, vil jeg velsigne dig og gøre dine efterkommere så talrige som himlens stjerner og som sandet ved havets bred. Dine efterkommere skal erobre deres fjenders porte. Alle jordens folk skal velsigne sig i dit afkom, fordi du adlød mig«, v. 16-18. Der kan også være tænkt på Job. Om ham fortælles det, at da han efter alle de mange ulykker, der havde ramt ham, og alle de prøvelser, han havde været igennem, gik i forbøn for sine venner, »vendte Herren hans skæbne og gav ham dobbelt så meget, som han før havde haft«, Job 42,10. Og det fortælles videre i 42,12-17, at Gud velsignede Job mere, end han tidligere havde gjort; og Job fik syv sønner og tre døtre, ligesom han havde før prøvelsen, men desuden dobbelt så mange får, kameler, okser og æselhopper, og han levede endnu i 140 år og så sine børn og børnebørn i fire slægtled, inden han døde gammel og mæt af dage.

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 21

◀ **ofte har sagt** : sigter fx til journaloptegnelserne NB26:25 og NB26:51, begge fra juni el. juli 1852; NB27:39, fra okt. 1852; NB28:41, formentlig fra sommeren 1853; og NB30:113, fra aug. 1854, i SKS 25, 32-34 og 54-57; 152f.; 248f.; og 477f.; samt NB31:160, i SKS 26, 114.

I trykt udgave: Bind 26 side 166 linje 25

◀ **at hade sig selv og Verden** : allusion dels til Luk 14,26, dels til Joh 12,25 (154,30).

I trykt udgave: Bind 26 side 167 linje 6

◀ **tage (...) forfængelig** : misbruge (noget) på en letfærdig måde, så (det) gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 26 side 167 linje 12

◀ **»Apostelen«** : sigter formentlig til Paulus (134,4).

I trykt udgave: Bind 26 side 167 linje 20

◀ **naar han ikke finder Apostelens Lære i Evangeliet ... er dette intet Evangelium** : En kilde er ikke identificeret. Sml. journaloptegnelsen NB14:70, fra nov. 1849, hvor SK skriver: »Luthers Lære er dog ikke blot en Tilbagevenden til den oprindelige Xstd, men en Modification af det Xstlige. Han trækker eensidigt Paulus frem, og benytter mindre Evangelierne.« SKS 22, 386,32-34, med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 26 side 167 linje 23

◀ **Luthers Prædiken ... tredie Søndag i Advent** : 166,15.

I trykt udgave: Bind 26 side 166m linje 1

◀ **hans Lidelse og Død er fyldestgørende for vore Synder** : hentyder til den dogmatiske lære om Kristi stedfortrædende satisfaktion, at han som Guds egen Søn med sin frivillige lidelse og død har tilfredsstillet el. forsonet Guds dømmende vrede over menneskenes syndefald og således gjort fyldest for den straf, de ellers var skyldige at lide for al deres synd, og dermed gjort soning for Guds krænkede retfærdighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 168 linje 3

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 168 linje 19

◀ **forlangt Efterfølgelse** : hentyder til Matt 8,21-22, hvor det fortælles, at da en af Jesu disciple sagde til ham: »Herre! tilsted mig, at jeg først maa gaae hen og begrave min Fader«, svarede Jesus: »følg mig, og lad de Døde begrave deres Døde« (NT-1819). Til Matt 10,38, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de tolv disciple siger: »hvo [den] som ikke tager sit Kors, og følger efter mig, er mig ikke værd« (NT-1819). Og til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige unge mand, der opsøgte Jesus og spurgte ham, hvad han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede, at han skulle holde budene; men da den unge mand forsikrede, at dem havde han allerede holdt, sagde Jesus til ham: »vil du være fuldkommen, da gak [gå] hen, sælg, hvad du haver, og giv Fattige det, og du skal have et Liggendefæ [skat] i Himmelen; og kom, følg mig«, v. 21 (NT-1819). Se desuden Matt 4,19; 9,9; Mark 2,14; Luk 9,59-62; 14,27.

I trykt udgave: Bind 26 side 168 linje 22

◀ **falde paa** : finde på, få det indfald.

I trykt udgave: Bind 26 side 168 linje 23

◀ **At hade Fader og Moder o: s: v:** : hentyder til Luk 14,26 (154,30).

I trykt udgave: Bind 26 side 169 linje 11

◀ **leve hen** : henlever, tilbringer livet.

I trykt udgave: Bind 26 side 169 linje 21

◀ **forklarer sig** : forvandler sig (til en anden skikkelse).

I trykt udgave: Bind 26 side 170 linje 15

◀ **Brygger (...)** en **Bondehest** : en svær hest, der bruges til en bryggerivogn, og en uanselig hest, der anvendes af bønder.

I trykt udgave: Bind 26 side 170 linje 34

◀ **Kunstberiderens**: kunstrytter, der driver kunstfærdig ridning, el. cirkusrytter, der (især) giver forestillinger i hestedressur.

I trykt udgave: Bind 26 side 170 linje 35

◀ **det naturlige Msk.** : 131,20.

I trykt udgave: Bind 26 side 170 linje 36

◀ **Charmante** : fortræffelige, yndige.

I trykt udgave: Bind 26 side 171 linje 10

◀ **Billighed** : rimelighed, retfærdighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 171 linje 18

◀ **Det Første er »Veien«** : formentlig allusion til Joh 14,6, hvor Jesus siger: »Jeg er vejen og sandheden og livet«.

I trykt udgave: Bind 26 side 171 linje 24

◀ **gaa nedem om** : egl. gå nedem, udtryk for at spille fallit, gå til grunde, gå i hundene, omkomme.

I trykt udgave: Bind 26 side 171 linje 27

◀ **sandseligt** : verdsligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 171 linje 33

◀ **hine Herlige** : fast udtryk for de martyrer, der i kristendommens første århundreder blev forfulgt og henrettet pga. af deres kristne tro og bekendelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 172 linje 13

◀ **lige over for** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 172 linje 20

◀ **opkommer** : fremkommer, opstår.

I trykt udgave: Bind 26 side 172 linje 20

◀ **Sekter** : sigter formentlig først og fremmest til baptister og mormoner (176,12), der vandt mere og mere indpas på SKs tid og gik for at være sekter.

I trykt udgave: Bind 26 side 172 linje 21

◀ **egl. dreier sig om Penge (...) gjøre sig Profit** : hentyder til, at præsterne i vid udstrækning modtog 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barnedåb, konfirmation og begravelse. Desuden havde borgerne i købstæderne pligt til at yde præsten et pålignet beløb, kaldt 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især af deres korn, kaldt 'tiende'. Størrelsen af denne betaling blev fastsat af Kirke- og Undervisningsministeriet. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer betale deres præst en frivillig pengegave, kaldt 'offer'. Udmeldelser af kirken pga. tilslutning til sekterne kunne således medføre tab af indtægter for præsterne. I øvrigt modtog præsterne i købstæderne en huslejegodtgørelse, mens præsterne på landet havde indtægter fra de dem tillagte jorder og gårde. Alt taget i betragtning havde de københavnske præster en større indtjening end præsterne i provinsen; men generelt set varierede indtægterne meget fra embede til embede, ligesom de jorder, der hørte til præstegårdene, varierede i omfang og bonitet fra sogn til sogn. En komplet oversigt findes i Bloch Suhr *Kaldslexicon, omfattende en Beskrivelse over alle danske geistlige Embeder i alfabetsorden*, Kbh. 1851, ktl. 379.

I trykt udgave: Bind 26 side 172 linje 22

◀ **Sektmagerne**: (nedsættende om) person, der stifter en (religiøs) sekt.

I trykt udgave: Bind 26 side 172 linje 26

◀ **Mortification** : det at dræbe; det at spæge (for at få til at dø hen).

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 3

◀ **Sirach siger: ... da beskik Din Sjel til Fristelse** : frit citat fra Sir 2,1: »Mit Barn! dersom du kommer frem, til at tiene den HERre Gud, da skik din Sjel til Fristelse« (GT-1740). – **Sirach**: Jesus Sirak, jødisk forfatter og embedsmand, der tilhørte overklassen i Jerusalem, og som måske ligefrem havde en visdomsskole. Hans hebr. værk fra o. 180 f.Kr., »Siraks Bog« el. »Jesu Sirachs Søns Viisdom«, som den benævnes i GT-1740, blev oversat til gr. af hans sønnesøn o. 130 f.Kr. i Alexandria. »Siraks Bog« hører til GTs apokryfe skrifter.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 4

◀ **naar Xstus gaaer ombord** : hentyder til beretningen i Matt 8,23-27 om stormen på søen. Engang Jesus og disciplene var om bord i en båd, blev det et så voldsomt stormvejr, at båden skjultes af bølgerne; disciplene vækkede Jesus, der lå og sov, og sagde: »Herre, frels os! Vi går under!« v. 25. Men Jesus sagde til dem: »Hvorfor er I bange, I lidettroende?« Så rejste han sig og »truede ad storm og sø, og det blev helt blikstille«, v. 26.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 7

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 9

◀ **Søfolk sige: det bliver altid Storm naar man har en Præst ombord** : En kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 10

◀ **Evangelium og i Modsætning til Loven** : 166,12.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 16

◀ **Jødedommen kjendte ikke Udødeligheden** : If. GT betragtes døden som definitiv afslutning på menneskelivet; der er således hverken tale om udødelighed el. om døden som en mellemtilstand, hvorpå der følger en udfrielse el. opstandelse (jf. fx Sl 89,48; Job 17; Præd 9).

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 20

◀ **har faaet ud** : er kommet frem til.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 26

◀ **Gavtyvestreg** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 27

◀ **trindt** : rundt omkring.

I trykt udgave: Bind 26 side 173 linje 31

◀ **At Forbilledet maa baade ligge foran og bag ved, som Anti-Climacus siger** : sigter til følgende passage i nr. VI i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, nr. III i *Indøvelse i Christendom* (1850), hvor Anti-Climacus om Kristi ringhed og fornedrelse skriver: »Hvortil nu det, hvorfor denne Ringhed og Fornedrelse? Fordi Den, der i Sandhed skal være 'Forbilledet' og kun forholde sig til Efterfølgere, han maa i een Forstand, fremad drivende, ligge *bagved* Menneskene, medens han i en anden Forstand vinkende [kaldende, indbydende] staaer *foran* dem. Dette er Høihedens og Ringhedens Forhold i 'Forbilledet'.« SKS 12, 232,7-11. Herefter skriver Anti-Climacus om, at 'forbilledet' ligger uendeligt nær i ringheden og uendeligt fjern i højheden, og fortsætter: »Og saaledes er 'Forbilledet' i een Forstand *bag ved*, i Ringhed og Fornedrelse dybere nedtrykt end nogensinde noget Menneske har været det, og i en anden Forstand *for an*, uendelig ophøiet. Men bagved maa Forbilledet være for at kunne fange og omfatte Alle; var der et eneste Menneske, som med Sandhed kunde byde under eller dukke under, ved at oplyse, at han i Ringhed og Fornedrelse var endnu lavere stillet, saa er Forbilledet ikke 'Forbilledet', saa er det kun et ufuldkomment Forbillede, det er [det vil sige], kun Forbillede for en stor Mængde Mennesker. *Ubetingset* bag ved maa Forbilledet være, bag ved Alle, og det maa være *bag ved*, for at drive Dem, der skulle [skal] dannes efter det, fremad.« SKS 12, 232,22-32. – **Anti-Climacus**: den pseudonyme forf. af *Sygdommen til Døden* (1849) og af *Indøvelse i Christendom*. Anti-Climacus er med præfikset 'anti' dannet som en modstilling til Johannes Climacus, den pseudonyme forf. af *Philosophiske Smuler* (1844) og af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846).

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 2

◀ **fandt Biskop Mynster ... saa besynderligt ... ikke kunde faae det i sit Hoved** : En kilde er ikke identificeret. – **Biskop Mynster**: 137,16.

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 3

◀ **Slotsfoged Pedro i Pretiosa ... seer sig om, ere Drabanterne gaaede ad en anden Vei** : sigter til en af scenerne i 4. akt i *Preciosa. Lyrisk Drama af Wolff. Med Musik af C.M. v. Weber*, overs. af C.J. Boye, Kbh. 1822, s. 78f., hvor det oplyses, at slotsfoged Pedro, der er kommet marcherende i spidsen for en del bevæbnede bønderkarle, som fører en arrestant med sig, kommanderer dem til at gøre holdt, hvorpå han selv træder frem for Don Francesco. Efter at Pedro har præsenteret sig, udbeder Francesco sig arrestanten. Pedro går tilbage og stiller sig foran bønderkarlene og siger: »Høire om!« hvorpå han selv vender sig om mod Francesco; og mens de andre drejer sig til venstre, kommanderer Pedro: »March! – Een, to, tre!« Pedro, der tror, at bønderkarlene følger ham, marcherer hen mod Francesco og fortsætter sin kommando: »Een, to, tre! – Een, to, tre! / Holdt!« Da Pedro, som vil udpege arrestanten, vender sig om, opdager han, at bønderkarlene er gået den modsatte vej. Pedro undskylder over for Francesco og siger til karlene: »Hei Drabanter! – Hør engang, / Om de selv veed hvad de ere! / Karle!« Bønderkarlene svarer: »Her er vi!« Og Pedro siger til dem: »Mon Dieu! – Har I nu alt glemt hvor høire / Og hvor venstre Haand er? – hvad?« En af dem svarer: »Vi ere Bønder, og forstaae os / Ikke paa hans velske Snak.« Pedro replicerer: »Gaae ad Helved til!« Siden premieren i okt. 1829 til maj 1851 blev *Preciosa* opført 82 gange på Det Kgl. Teater. – **Drabanter**: soldater i en (fyrstelig persons) livvagt.

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 10

◀ **Deres Højærv.** : Deres Højærværdighed; if. de tiltaleformer, der var knyttet til de enkelte rangklasser i rangforordningen (127,18), titulatur for den højere og højeste gejstlighed, placeret i 1. til 6. klasse, således både biskopper, stiftsprovster og Københavns sognepræster, hofprædikanter og teologiske doktorer m.fl.

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 15

◀ **det Primitive** : det oprindelige.

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 21

◀ **i visse Eventyr for hvert Leed ... remser alt det Foregaaende med** : se »Remser« i J.M. Thiele *Danske Folkesagn*, 1.-4. samling, bd. 1-2, Kbh. 1818-23, ktl. 1591-1592; 4. samling, bd. 2, s. 157-171; fx s. 161f.: »Der var engang en Kone, som havde en lille Griis, som hed Fick, og han vilde aldrig gaae hjem om Aftenen silde. Saa sae Konen til sin Kjep: / Kjep! vil Du Fick slaae, / Fick vil inte hjem gaae? / Nei jeg vil ikke, sae Kjeppen. Saa sae hun til Ilden: Ild! vil Du Kjep brænde? / Kjep vil inte Fick slaae, / Fick vil inte hjem gaae. / Nei jeg vil ikke, sae Ilden. Saa sae hun til Vandet« osv. gennem yderligere fem led til det syvende led, hvor det hedder: »Saa gik hun til Katten, og sae: / Kat! vil Du Muus bide? / Muus vil ikke Reeb skjære, / Reeb vil ikke Oxe snære, / Oxe vil ikke Vand drikke, / Vand vil ikke Ild slukke, / Ild vil inte Kjep brænde, / Kjep vil inte Fick slaae, / Fick vil inte hjem gaae. / Ja! naar Du vil gie mig lidt Melk, sae Katten. / Og saa fik Katten Melk, / og saa beed Katten Musen, / Og saa skar Musen Reebet, / Og saa snæred Reebet Oxen, / Og saa drak Oxen Vandet, / Og saa slukked Vandet Ilden, / Og saa brændte Ilden Kjeppen, / Og saa slog Kjeppen Fick, / Og saa gik Fick hjem om Aftenen.«

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 22

◀ **tidt har peget paa** : se fx journaloptegnelserne NB29:105, fra juni 1854, i SKS 25, 366-368, samt NB32:16 og NB32:31, i SKS 26, 129,1-21 og 138f.

I trykt udgave: Bind 26 side 174 linje 25

◀ **Andetsteds har jeg viist ... jo større Tal jo mindre kommer man i Forhold til Gud** : sigter til journaloptegnelsen NB30:50, fra juli 1854, i SKS 25, 423-426; 424f.

I trykt udgave: Bind 26 side 175 linje 18

◀ indrettet **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 26 side 175 linje 27

◀ **I en Piece ... (om Irvingianerne 1854.) ... Mormonerne antage, at Gud ... bevæger sig fra een Stjerne til en anden** : sigter til følgende passage i kap. 7 »Die Wundergaben« i J.L. Jacobis stridsskrift *Die Lehre der Irvingiten verglichen mit der heiligen Schrift*, Berlin 1853 (forkortet *Die Lehre der Irvingiten*), s. 43, hvor Jacobi skriver: »In Amerika hat sich seit einigen Jahren eine Secte der *Mormonen* bemerklich gemacht, die mehr und mehr auch in England und in unserer Nähe Mitglieder sammelt, und jetzt schon 300000 Seelen zählen mag. Sie haben manches Verwandte mit den *Irvingiten* (...); sie rühmen sich, wie die *Irvingiten*, der Geistes- und Wundergaben, wollen damit Krankenheilungen verrichten, und es sind uns von völlig glaubwürdigen Augenzeugen Genesungen, die unter ihrem Gebet plötzlich stattfanden, berichtet. Beweist dies nun für die Wahrheit der Mormonenlehre, die aus der abgeschmacktesten Erdichtung, einem Roman, hervorgegangen, von betrügerischen Propheten ausgebildet ist, und unter andern die Sätze enthält, daß Gott einen Körper, Augen, Ohren, Mund und andere Glieder habe, esse, trinke, nicht allgegenwärtig sei, sondern sich sehr schnell von einem Stern auf den andern begebe?« – **en Piece**: Jacobis stridsskrift består i alt af 64 sider. – **Prof. Jacobi**: Justus Ludwig Jacobi (1815-88), ty. luthersk teolog og kirkehistoriker; fra 1847 ekstraordinær prof. i Berlin, fra 1851 prof. i Königsberg og fra 1855 i Halle. – **Irvingianerne**: betegnelse for tilhængerne af irvingianismen, som har sit navn efter den skotske, presbyterianske præst Edward Irving (1792-1834), der agiterede for en profetisk-apokalyptisk kristendomsforståelse med vægten lagt på Kristi nært forestående genkomst, på Johannes' Åbenbaring og på den apostolske tids nådegaver, profeti, helbedelse og tungetale; o. 1830 blev han knyttet til Katolsk-apostolsk Kirke, hvis tilhængere også kaldes irvingianere. – **Mormonerne**: et religiøst samfund, der bygger på Mormons Bog, hvis hovedskikkelse er profeten Mormon. Mormonismens tilblivelse skyldes især Joseph Smith (1805-44); han var født i Skotland, hvor han fik sine åbenbaringer, men rejste til staten New York i USA, hvor den første mormonske menighed blev grundlagt. Herfra bredte mormonismen sig vestpå, i første omgang især til Illinois, men der blev også sendt missionærer til de europæiske lande. Efter Smiths død slog mormonerne sig ned i Utah; her grundlagdes byen Salt Lake City, hvor Jesu Kristi Kirke af sidste dages Hellige i dag har sit hovedcenter.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 12

◀ **Gud er allestedsnærværende** : se fx kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 6, i *Balles Lærebog* (126,28), s. 14: »Gud er *allestedsnærværende*, og virker med sin Kraft i alle Ting allevegne. Han er ingensteds borte fra sine Skabninger.«

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 19

◀ **Jernbaner** : 123,24.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 21

◀ **Telegraphers**: 123,24.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 21

◀ **ville** blive: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 23

◀ **Top-Vinkler** : to vinkler, som har fælles toppunkt og modsat rettede ben.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 26

◀ **Socrates i Phædon ... det Behagelige og Ubehagelige er sat sammen som Top-Vinkler** : sigter til Platons dialog *Faidon*, hvor Sokrates (136,17) siger, 60b: »Hvor selsomt, I Mænd, er dog det, Menneskene kalde behageligt; hvor forunderligt forholder det sig ifølge sin Natur til det, der synes at være det modsat, det Ubehagelige: Begge ville [vil] vel ikke paa een Tid være hos Mennesket, men naar Nogen eftertragter og erholder det ene, er han næsten altid nødt til at tage det andet med, som om de hængde sammen ved et fælleds Toppunkt«, *Udvalgte Dialoger af Platon* (123,13) bd. 1, s. 6; jf. *Platonis opera* bd. 1, s. 478f. (*Platons*

Skrifter bd. 3, s. 166).

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 27

◀ **Msket er en Synthese** : her: af legeme og sjæl.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 29

◀ **Kjød og Blod** : 156,14.

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 31

◀ **hvad Apostelen taler om** : hentyder formentlig til Gal 5,17 (156,14). – **Apostelen**: sigter til Paulus (134,4).

I trykt udgave: Bind 26 side 176 linje 32

◀ **Kjendelighed** : den egenskab at være til at kende, genkendelighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 177 linje 7

◀ **bringe Forargelse** : bringe til fald, give anstød.

I trykt udgave: Bind 26 side 177 linje 22

◀ **Exaltation** : begejstring, overspændthed.

I trykt udgave: Bind 26 side 177 linje 24

◀ **Peder** : apostlen Peter (127,32).

I trykt udgave: Bind 26 side 177 linje 28

◀ **Xstus siger til Peder: Du er mig til Forargelse** : frit citat fra Matt 16,23 (127,32).

I trykt udgave: Bind 26 side 177 linje 29

◀ **gavtyveagtige** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 177 linje 33

◀ **Tummerumme** : el. trummerum.

I trykt udgave: Bind 26 side 178 linje 3

◀ **Ravnen tabte Osten, fordi den hørte efter hvad der blev sagt** : jf. Æsops fabel »Ræven og Ravnen«, der i M.R. Thaarups metriske oversættelse lyder: »De Folk, som gjerne høre sledske Tungers Ros, / For seent, naar haanlig Straf de lide, angre det. / Ud af et Vindue napsed Ravnen sig en Ost, / Og for i Ro at æde den han satte sig / Op i et Træ. Det havde Ræven seet, og strax / Han udbrød: O, hvor dejlig er din Vinges Glands, / Hvor yndig, Ravn, din Mine, og din Anstand peen! / Besad du Stemme, ingen Fugl var da som du. / Nu vilde Tossen ogsaa Stemmen vise, men / Idet den Næbbet lukked op, faldt Osten ned, / Som snedig Ræv med graadig Tand i hast fik fat. / Da først med Suk bedragne Ravn sin Dumhed saae«, *Phædri Æsopiske Fabler*, Kbh. 1826, Første Bog, nr. XIII, s. 8f.

I trykt udgave: Bind 26 side 178 linje 9

◀ **Verden er (...) liggende som Xstd. lærer i det Onde** : sigter til 1 Joh 5,19 (146,3).

I trykt udgave: Bind 26 side 178 linje 17

◀ **tage efter** : rette sig efter, tro på.

I trykt udgave: Bind 26 side 178 linje 23

◀ **uden** Gud: undtagen.

I trykt udgave: Bind 26 side 178 linje 29

◀ **kummerlige** : elendige, jammerlige, usle.

I trykt udgave: Bind 26 side 179 linje 1

◀ **føre mig Tilgivelsen til Regning** : anføre tilgivelsen som en gæld, jeg skylder.

I trykt udgave: Bind 26 side 179 linje 4

◀ **Gud er almægtig i at skabe af Intet** : 145,25.

I trykt udgave: Bind 26 side 179 linje 11

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 179 linje 18

◀ **Abraham a St. Clara siger ... hvo der var meest Skyldig ... eller Den som hører derpaa** : hentyder til følgende passage i *Grammatica Religiosa oder geistliche Tugend-Schule, in welcher ein Jeder sowohl Geist- als Weltlicher durch fünf und fünfzig Lectionen unterwiesen wird, wie das Böse zu meiden, das Gute zu wirken sey* bd. 1-2 (lat. 1691, ty. 1699); bd. 1, i *P. Abrahams a St. Clara, Sämmtliche Werke* bd. 1-22, Passu og Lindau 1835-54, ktl. 294-311; bd. 15-16 [fortsat paginerede], Lindau 1845; bd. 15, s. 175: »sagt der hl. [heilige] Bernardus: Lib. 2. de consid. Was unter diesen beiden das ärgste sey, das Ehrabschneiden, oder den Ehrabschneider anhören: darüber stehe ich in Zweifel«. I sit eget eksemplar af værket, som befinder sig i KA på Det Kgl. Bibliotek, har SK udhævet denne passage med en lodret blyantsstreg i margin. Det skrift af den hellige Bernhard fra Clairvaux, der henvises til, er 2. bog af *De consideratione* (1145/53, Om overvejelse), som dels består af konkrete råd til Clairvauxeleven, pave Eugen III, dels af teologiske udredninger. -

Abraham a St. Clara: klosternavnet for Johann Ulrich Megerle (1644-1709) fra Baden, augustiner munk; fra 1668 præst i Taxa ved Augsburg og i Wien fra 1672 til sin død; med sine henvend 60 skrifter, der udkom i o. 350 udgaver frem til 1785, en af de mest succesfulde forfattere i baroktiden. Den her anførte udgave af hans samlede værker indeholder foruden prædikener og opbyggelige betragtninger også helgenbiografier, eventyrlige beretninger og satire. - **hvo**: hvem.

I trykt udgave: Bind 26 side 179m linje 1

◀ **Underfundighed** : listighed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 179 linje 29

◀ **I Platons Stat ... et Ord af Phokylides ... (δει ζητειν βιοτην, αρετην δ' οταν η βιος ηδη cfr. Heise i Noterne)** : henviser til følgende passage i 3. bog af Platons (123,13) *Staten*, 407a, hvor Sokrates spørger Glaukon: »Billiger Du da ikke Phokylides's Ord, at, naar man er kommen saavidt, at man har nok at leve af, bør man udøve Dyden?« *Platons Stat*, overs. af C.J. Heise (bd. 4-6 i *Udvalgte Dialoger af Platon* (123,13)); bd. 1 (bd. 4), s. 180 (*Platons Skrifter* bd. 4, s. 130). - **Phokylides**: el. Fokylides (o. 540 f.Kr.), gr. digter fra Milet. - **δει ζητειν βιοτην, αρετην δ' οταν η βιος ηδη**: gr., Man skal søge det fornødne til livets opretholdelse og først, når dette er fundet, dyden. - **cfr. Heise i Noterne**: jf. anmærkningen til s. 180 i 3. bog i *Platons Stat* bd. 1 (bd. 4), s. 292, hvor Heise skriver: »*Phokylides's* Ord. I Scholierne til Aristoteles's Topik (Brandis's Udg. S. 275) er dette Vers af Phokylides opbevaret og lyder saaledes: / δει ζητειν βιοτην, αρετην δ' οταν η βιος ηδη. / Af Stedet hos Aristoteles sees, at Meningen er denne, at et ringere Gode ofte maa foretrækkes for et høiere, naar hiint for Øieblikket er absolut nødvendigt. At philosophere er saaledes vigtigere, end at erhverve Penge, men for den, som mangler det Nødvendige, bliver det sidste det vigtigste.« Henvisningen til Brandis er til *Scholia in Aristotelem. Collegit* Chr. Aug. Brandis, Berlin 1836, s. 275.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 13

◀ **Schopenhauer, at en Engellænder ... det at holde en Samvittighed var saa kostbar ... ikke tillode ham det** : henviser til følgende passage i § 13 i kap. III »Begründung der Ethik« i A. Schopenhauers (141,2) *Ueber die Grundlage der Moral* i hans *Die beiden Grundprobleme der Ethik*, s. 196, hvor Schopenhauer omtaler en »Engländer, der geradezu sagte: *I cannot afford to keep a conscience* (ein Gewissen zu halten ist für mich zu kostspielig)«.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 18

◀ **Fader** : Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838); trak sig i en alder af 40 år tilbage fra sin forretning med en betragtelig formue, som han i tiden efter forøgede; giftede sig i 1797 med Ane Lund, med hvem han fik syv børn, hvoraf SK var den yngste; købte i 1808 huset Nytorv 2, i dag Frederiksberggade 1 (se kort 2, B1-2), hvor han boede til sin død den 9. aug. 1838.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 25

◀ **Herredsfogeder**: embedsmand, der var dommer og øvrighedsperson (politimester) i et herred.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 26

◀ **Birkedommer** : embedsmand, der var dommer i og administrator af et birk, dvs. en lokal retskreds.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 26

◀ **det naadige Herskabs**: titulatur til et herskab af højere rang.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 27

◀ **Amtmanden** : embedsmand, der var øverste myndighed i et amt.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 29

◀ **Fjerding-Smør** : kvart tønde smør, dvs. $\frac{1}{4}$ af 112 kg.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 33

◀ **10rd**: rigsdaler, da. møntfod siden 1713, ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsbankdaler (i samtiden ofte blot kaldt 'rigsdaler' og forkortet 'rd'), mark og skilling, i 1875 afløst af kroner (2 kroner for 1 rigsdaler). Der gik 16 skilling på en mark og 96 skilling, svarende til 6 mark, på 1 rigsbankdaler. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn. En håndværkersvend tjente 5 rigsdaler om ugen; et par sko kostede 3 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling.

I trykt udgave: Bind 26 side 180 linje 37

◀ **allehaande** : alle slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 26 side 181 linje 5

◀ **i hiin Kiste i Kjerlighed uden Strømper** : hentyder til 5. akt, 3. scene, i den da. digter Johan Herman Wessels parodiske sørgespil *Kierlighed uden Strømper* (1772), hvor de to venner Mads og Jesper er i færd med at undersøge indholdet af Mads' kiste og begynder med at læse fortegnelsen over indholdet i lædiken (det lille aflukkede rum foroven i den ene ende af kisten); de læser begge: »Fem Knapper til en Trøie, / En Syenaal uden Øie, / Et bruunrødt Syleskaft, / En gammel Strimmel Taft, / En Stump Meloten-Plaster, / Et Brev fra salig Faster, / En Daase uden Laag, / Den nye Psalmebog«, *Samlede Digte af Johan Herman Wessel*, udg. af A.E. Boye, Kbh. 1832, s. 46. Fra premieren i marts 1773 til juni 1847 blev stykket i alt opført 64 gange på Det kgl. Teater.

I trykt udgave: Bind 26 side 181 linje 5

◀ **Gud er Kjerlighed** : allusion dels til 1 Joh 4,8, dels til 1 Joh 4,16 (152,6).

I trykt udgave: Bind 26 side 181 linje 18

◀ **Aber** : af ty., men.

I trykt udgave: Bind 26 side 181 linje 25

◀ **fabelagtigt** : som i en fabel.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 8

◀ **Mixtum-Compositum** : af lat., roderi, miskmask.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 11

◀ **almægtig** : se fx kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 3, i *Balles Lærebog* (126,28), s. 13: »Gud er *almægtig*, og kan gjøre alt, hvad han vil, uden Møie. Men han gjør ikkun [alene] det, som er viist og godt, fordi han ikke vil andet, end det allene.«

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 11

◀ **alvidende** : se fx kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 4, i *Balles Lærebog*, s. 13f.: »Gud er *alvidende*, og kiender [véd] paa eengang, hvadsomhelst der er skeet, eller nu skeer, eller skal skee i al Eftertiden.«

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 12

◀ **alviis** : se fx kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 5, i *Balles Lærebog*, s. 14: »Gud er *alviis*, og haver altid det bedste Øiemærke [hensigt] i sine Beslutninger, samt vælger altid de bedste Midler, til at udføre dem.«

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 12

◀ **enet** : forenet.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 12

◀ **Fruentimmer** : kvinde.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 14

◀ **ofte har sagt** : sigter fx til journaloptegnelserne NB31:82, NB31:83, NB31:86 og NB32:67, i SKS 26, 60,24-29, 61, 63 og 166f.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 18

◀ der Ulykken **stikker**: findes, ligger gemt.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 28

◀ **Splendiditet** : overdådighed, rundhåndethed.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 33

◀ **giver (...) en god Dag** : fast udtryk: er ligeglad med, blæser et stykke.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 39

◀ **tage (...) hen** : tage imod, bemægtige sig.

I trykt udgave: Bind 26 side 182 linje 41

◀ **Gavtyvestregen** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 183 linje 2

◀ **i Østerlandene ... styrte sig fra Bjergspidser ... kaste sig under Gudens Vogn o: D:** : se fx følgende passage i § 68 i fjerde bog i A. Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (141,2) bd. 1, 438, hvor han bl.a. gengiver følgende forskrifter fra hinduistisk etik: »Wegwerfung alles Eigenthums, Verlassung jedes Wohnorts, aller Angehörigen, tiefe gänzliche Einsamkeit, zugebracht in stillschweigender Betrachtung, mit freiwilliger Buße und schrecklicher, langsamer Selbstpeinigung, zur gänzlichen Mortifikation des Willens, welche zuletzt bis zum freiwilligen Tode geht durch Hunger, auch durch Entgegengehn den Krokodilen, durch Herabstürzen vom geheiligten Felsengipfel im Himalaya, durch lebendig Begrabenwerden, auch durch Hinwerfung unter die Räder des unter Gesang, Jubel und Tanz der Bajaderen die Götterbilder umherfahrenden ungeheuren Wagens.«

I trykt udgave: Bind 26 side 183 linje 18

◀ dette **vistnok er saa**: rigtignok, sandt nok forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 183 linje 21

◀ **sandselig** : som angår den sanselige verden, verdslig.

I trykt udgave: Bind 26 side 183 linje 26

◀ **nu udgriint ... nu bestialsk begloet** : hentyder til, at angrebene på SK i ugeskriftet *Corsaren* (165,17) medførte, at han blev grinet ad og chikaneret på gaden. *Corsaren* bragte en række satiriske artikler om, allusioner til og karikaturtegninger af SK (se SKS K20, 41-44), første gang den 2. jan. (nr. 276) og herefter regelmæssigt frem til den 17. juli 1846 (nr. 304); efter M.A. Goldschmidts afgang som redaktør i okt. 1846 fortsatte drillerierne, sidst den 16. feb. 1849 (nr. 439).

I trykt udgave: Bind 26 side 183 linje 33

◀ **ligeoverfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 1

◀ **Mag. K.** : Magister Kierkegaard; han blev magister på afhandlingen *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Socrates*. Forsvaret fandt sted den 29. sept. 1841.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 8

◀ **paa Svensk (...)** (som jeg fik at læse, hvor jeg spadserer) : hentyder til den sv. forfatterinde Frederika Bremer, der i en artikelrække »Lif i Norden« i et sv. blad (1849), overs. til da. og udg. samlet i det lille skrift *Liv i Norden af Frederikke Bremer, Forfatterinde til de svenske Hverdagshistorier*, Kbh. 1849, beskriver sit indtryk af det da. åndsliv fra et ophold i Danmark, især i København, fra efteråret 1848 til juni 1849; heri skriver hun om SK, s. 37f., hvor det hedder, s. 38: »Om Dagen seer man ham hele Timer gaae op og ned af de mest befærdede Gader i Kjøbenhavn midt i Folkevrimlen«.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 10

◀ **min Paaklædning ... underlagt publicistisk Meddelelse** : sigter især til Peter Klæstrups tegninger af SK i det satiriske ugeskrift *Corsaren*, hvor man den 9. jan. 1846 (nr. 277, sp. 4), den 23. jan. (nr. 279, sp. 1 og 2) og den 6. marts (nr. 285, sp. 9) ser SKs lapsede påklædning og bukseben af forskellig længde. Jf. også »Den nye Planet« i *Corsaren*, den 9. jan. (nr. 277, sp. 1-4), der former sig som en fiktiv diskussion ml. J.L. Heiberg, astronomen C.F.R. Olufsen og SK, hvor Olufsen med henvisning til sin skrædder forsikrer SK, at »det ene Buxelaar er s'gu altid lige saa langt som det andet, naar jeg ikke udtrykkeligt forlanger det anderledes, for at see geniask ud« (sp. 2f.). Se illustration 2-15 i *SKS K20*, 41-44. Klæstrup fremstillede igen SK med ulige lange bukseben på tegningen »Søren Kierkegaard og 'Aftenbladet' i en theologisk Tarantella med Castagnetter« i *Corsaren*, nr. 381-a, den 8. jan. 1848; se tegningen i *Kierkegaard: The Corsair Affair and Articles Related to his Writings*, overs. og udg. med noter af H.V. Hong og E.H. Hong (bd. 13 i *Kierkegaard's Writings*), Princeton 1982, s. 137, og i Peter Tudvad *Kierkegaards København*, Kbh. 2004, s. 384.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 12

◀ **mine Been og Buxer** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 15

◀ **Fortougs-Ret** : ret, indført ved politiplakat i 1810, for den, der gik på fortovet og havde rendestenen på sin højre hånd, til at blive gående og lade de modgående vige for sig.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 17

◀ **Pøbel-Pressen** : sigter til *Corsaren*.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 26

◀ **forstyrret** : ødelagt.

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 27

◀ **Gud-Msket** : Gud-Mennesket, dvs. Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig. Sml. kap. 4, § 3, i *Balles Lærebog* (126,28), s. 37f.: »Guds Søn, Jesus Christus, er som Menneske kommet til Verden ved Fødsel af Jomfrue Maria. Han forenede sin guddommelige Natur med den menneskelige, som blev dannet i Moders Liv paa en for os ubegribelig Maade ved den Hellig Aands Kraft, saa at han er Gud og Menneske tillige, og virker stedse med begge sine Naturer.«

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 39

◀ **kommet for at antænde en Ild** : hentyder til Luk 12,49 (186,33).

I trykt udgave: Bind 26 side 184 linje 40

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 1

◀ **tage efter** : retter sig efter, tror på.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 11

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 13

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 20

◀ **de offentlige Fruentimmer** : de prostituerede.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 21

◀ **idelige Piat om min Paaklædning** : 184,12.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 22

◀ **Skrædderne komme til spille med** : 184,12.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 24

◀ **contribuerer** : bidrager.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 31

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 31

◀ **saa god Nat** : talemåde som opgivende el. afvisende udtryk for, at det er forbi med de gode udsigter, er ude med noget.

I trykt udgave: Bind 26 side 185 linje 39

◀ **Hensyn til Udkommet** : sigter til det forhold, at den store formue, SK havde arvet efter sin far (180,25), efterhånden var ved at være opbrugt, se herom fx optegnelserne NB11:122, fra maj el. juni 1849, i SKS 22, 68,4f., med kommentar, og NB18:7, fra maj 1850, i SKS 23, 258,29-31, med kommentar. I sine journaler fremsætter SK ofte det udsagn, at han ved sin virksomhed som forfatter har sat penge til. I øvrigt var det SKs opfattelse, at han pga. faldende obligationskurser i 1848 havde tabt 700 rigsdaler (180,37) på de kgl. obligationer, han havde købt for en del af indtægterne ved salget af barndomshjemmet på Nytorv i dec. 1847, men at han derimod formentlig ikke havde tabt på de aktier, han senere købte for den resterende del af indtægterne, se journaloptegnelsen NB7:114, fra nov. 1848, SKS 21, 138,29-34, og 138m,2-4. Den sidste aktie blev solgt i dec. 1852, mens han endnu havde sin anden prioritet på 5.000 rigsdaler i huset på Nytorv; men den måtte han sælge i dec. 1854. Se Frithiof Brandt og Else Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 86-94.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 3

◀ **Pøbel-Mishandling** : hentyder til følgerne af angrebene på SK i det satiriske ugeskrift *Corsaren* (183,33).

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 4

◀ **primitiveste** : mest oprindelige, oprigtige, autentiske.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 14

◀ **uden** mig: undtagen.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 22

◀ **Folk og Stater og Lande og Abstraktioner som ere Xstne** : hentyder formentlig til H.L. Martensen *Den danske Folkekirkes Forfatningsspørgsmaal*, Kbh. 1851, ktl. 655, hvor Martensen indgående argumenterer direkte for en 'christelig Stat' og 'et christeligt Folk' og indirekte for et 'christeligt Land'. Se fx s. 7: »At den christelige Stat staaer i et indre Forhold til den christelige Kirke følger i Almindelighed heraf, at den christelige Stat forudsætter et christeligt *Folk*; men da det saaledes er det samme Folk, der er i Staten og i Kirken, saa kan og bør der ikke være nogen Strid mellem Statens og Kirkens Principer, skjøndt vistnok [sandt nok] det fælleds Berøringspunkt, det Omraade hvor Kirke og Stat mødes, ikke nærmest og umiddelbart er Troens og Troeslærdommenes, men Sædernes og de sædelig-religiøse Grundsætningers.« Efter at have diskuteret modsætningen mellem 'den christelige Stat' og 'den nyere Humanitetstat' skriver Martensen, s. 11f.: »Idet vi have sammenstillet Humanitetstaten og den christelige Stat, have vi betegnet en Hovedmodsatning i Nutidens Tankemaade. Og for at vi ogsaa skulle [skal] tilkjendegive, paa hvilken Side vi selv staae, da bekjende vi, at efterdi vi betragte Christendommen som den sande Humanitet, og den christelige Stat som den rette og virkelige Humanitetstat, saa kunne [kan] vi kun betragte den saakaldte *rene* Humanitetstat som et Tankebillede, til hvis indre Sandhed vi ikke kunne fæste nogen Tro, og af hvis Virkeliggjørelse vi ikke antage, at det forventede Held vil oprinde for Nationerne.« Videre argumenterer Martensen for, at Folkekirken, som blev indført med Grundloven af 5. juni 1849, if. Grundlovens kirkelige bestemmelser har bevaret en statskirkelig status. Det fører ham frem til at hævde, s. 22, at de senere tider tydeligt har vist, at den bevidsthed er i folket: »at Christendommen ikke blot skal være et Anliggende for den

Enkelte, men for hele Folket; at det Menneskelige og Folkelige ingenlunde kan være sig selv Nok, men maa have sin Rod i det Guddommelige, naar det ikke skal være bygget paa Sand. Men Folket i dets Heelhed kjender kun det Religiøse i Skikkelsen af den lutherske Christendom, som er overleveret fra Fædrene og gjennem den gamle Statskirke dybt indflettet i Folkets Liv og Sæder. Og om man end vil sige, at der i Folket i mange Henseender kun er ringe Bevidsthed om Christendommens sande Væsen og Kjærne, at det i mange Henseender kun er Sædvanens Magt, der knytter Folket til Christendommen, dog er der i denne Vedhængen ved de gamle Sædvaner Noget, hvorom der maa siges: Fordærv det ikke, thi der er en Velsignelse deri!« Se endvidere s. 45, hvor det hedder: »Det attende Aarhundrede har dømt Samvittighedstvungen, det har dømt den udelukkende Stilling, som de christelige Confessioner indtage til hinanden. Har det ogsaa dømt selve Ideen af den christelige Stat og det christelige Folk? Just dette synes os at være den store Uretfærdighed i den Polemik, der i vore Dage føres mod Statskirkerne, at den kun fremhæver Manglerne, hvilke den viser i Forstørrelsesglas og omgiver med selvskabte Skygebilleder, men ikke gaaer ind paa den christelige Tanke, der ligger til Grund for Statskirkedømmet, og som i sit inderste Væsen just er en Humanitetens Tanke, nemlig: Christendommens Bestemmelse for Alle, og Alles Kaldelse til Christendommen.« Se endelig Martensens diskussion af og begrundelse for begrebet 'et christeligt Folk', s. 51-56. – Der kan ogsaa i videre betydning være tænkt på grundtvigianerne, se fx C. Buchholtz' foredrag ved mødet den 21. okt. 1852 i det grundtvigsk prægede Roskilde præstekonvent »Om det danske Folks religiøse Eiendommelighed«, trykt i *Dansk Kirketidende*, udg. af R. Th. Fenger og C.J. Brandt (bd. 1-8, 1845-53, ktl. 321-325), nr. 378, den 2. jan. 1853, og nr. 379, den 9. jan. 1853, bd. 8, sp. 1-9 og sp. 20-30, hvor pastor Buchholtz »troer at kunne paavise at det danske Folk er et Christenfolk«, sp. 7. Se desuden pastor J.F. Fengers 'sidebemærkninger' til Buchholtz' foredrag på mødet, trykt som »Om det danske Folks religiøse Eiendommelighed (II)« i *Dansk Kirketidende*, nr. 383, den 6. feb. 1853, bd. 8, sp. 82-87.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 24

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 25

◀ **sine qua non** : 129,31.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 27

◀ **Verdens Frelser** : Betegnelsen anvendes i Joh 4,42 om Jesus; se dog ogsaa Joh 3,16-17.

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 30

◀ **de Ord af ham: »jeg er kommen for at sætte Ild,« ... sprænge de helligste Baand ... Forældre og Børn o: s: v:** : fri gengivelse af Luk 12,49-53, hvor Jesus siger: »Ild er jeg kommen at kaste paa Jorden, og hvor vilde jeg, at den var optændt allerede! En Daab skal jeg døbes med, og hvor ængstes jeg, indtil den er fuldbragt! Mene I, at jeg er kommen, at give Fred paa jorden? Nei, siger jeg Eder, men Tvedragt. Thi fra nu af skulle [skal] Fem i eet Huus være spliidagtige, tre imod to, og to imod tre. Faderen skal være spliidagtig imod Sønnen, og Sønnen imod Faderen; Moderen imod Datteren, og Datteren imod Moderen; Mandens Moder imod hendes Søns Hustru, og Sønnens Hustru imod hendes Mands Moder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 186 linje 33

◀ **anprise** : lovprise, anbefale.

I trykt udgave: Bind 26 side 187 linje 2

◀ **Epiktet var en Stoiker** : el. Epiktetos (o. 50 - o. 130 e.Kr.), gr.-rom. filosof. Han var opr. slave, men blev frigivet og udgjorde sammen med Seneca og Marcus Aurelius Antonin de betydeligste fortalere i Rom i 1. og 2. årh. for stoicismen, en filosofisk skole, som blev grundlagt af Zenon o. 300 f.Kr. i Grækenland. Blev i 94 forvist fra Rom til Nikopolis i Epirus el. Epeiros (i det nuværende Grækenland), hvor han grundlagde en filosofisk skole. Epiktets samtaler om morallære blev nedskrevet af hans elev Flavius Arrian(us) *Encheiridion* (Lille håndbog), jf. *Epiktets Haandbog. Af det Græske oversat og med Anmærkninger oplyst* af E. Boye, Kbh. 1781, ktl. 1114 (forkortet *Epiktets Haandbog*); jf. ogsaa ktl. 1113 og 1205.

I trykt udgave: Bind 26 side 187 linje 5

◀ **advarer han ... mod ikke at inklade sig derpaa, hvis man ikke heelt vil det** : hentyder fx til § 4 i kap. 1 i *Epiktets Haandbog*, s. 5: »Attraaer du nu saa store Ting, da erindre, at du vist ikke med en maadelig Lyst bør tage fat paa Sagen; men ganske lade noget fare, og tilsidesætte andet for nærværende Tid. Ønsker du derimod baade hine, og Statsbetjening og Rigdom, da maaskee du ikke heller skal faae disse, eftersom du ogsaa tragter efter de første. De skal vist ganske gaae dig forbi ved hvilke alene Lyksalighed og Frihed erhverves.« Og kap. 23, s. 30f.: »Skeer det nogen Tid, at du vender Sindet til det udvortes, for at ville behage nogen, da viid, at du ikke har holdt Stand. Lad dig derfor i alle Ting nøie med at være en Philosoph.

Men hvis du og [også] vil ansees af nogen for at være det, da synes saa [således] for dig selv, og det skal være dig nok.« Og endvidere § 2 i kap. 29, s. 40-44: »Ønsker du at vinde Prisen i de olympiske Lege? Jeg, ved Gud, ogsaa! Thi det er noget stort. Men betragt baade hvad der gaaer for [forud], og følger efter; og læg saa Haand paa Gierningen. Du bør vise Lydighed, føre tvungen Diæt, holde dig fra Lækkerheder, øve dig efter Forskrift, paa visse Tider i Heden, i Kulden, ikke drikke koldt, ikke Viin, i Leiligheden kan falde. Kort: som til en Læge bør du overgive dig til Exerceermesteren. Derefter begive dig til Striden: men kan hænde sig, at Haanden rykkes af Led, Foden forvries, at du maae drikke meget Støv i dig: kan og hændes at du bliver pryglet, og med alt dette at du taber. Har du overveiet dette, og har du endnu Lyst, da gaae til Fægterskolen. Men hvis ikke, skal din Opførsel være som Børns, der nu lege Brydere, nu Fægtere, snart blæse i Trompet, snart spille Tragoedier. Saaledes du ogsaa; snart er du en Kæmper, snart en Fægter, nu en Taler, nu en Philosoph, men af ganske Sind intet. Derimod, som en Abe; enhver Ting du seer, aber du efter, og et efter et andet befalder [behager, tiltaler] dig: thi du er ikke gaaen til Sagen med Overlæg, ikke heller efter fuld Besigtelse, men af et Indfald og med en Flyvelyst [en flygtig lyst]. (...) Menneske! overvei først hvad det er for en Sag: dernæst, lær at kiende din Natur, om du kan paatage den.« Og videre i § 3, s. 44-46: »Meener du, at medens du har dette store, kan du spise som du pleier, drikke som du pleier, og være fortrædelig? Vaage maae du, lide Besværlighed, forlade dine, foragtes af en Slave, staae tilbage i alle Ting, i Værdighed, i Statsbetieninger, i Sagførelse, i enhver føie Ting. Overvei dette, om du og [også] vil bortbytte de Ting for Sindsbevægelse, Frihed, Standhaftighed; hvis ikke, da nærm dig ei at du ikke som Børnene er nu en Philosoph, derpaa en Toldforpakter, dernæst en Keiserlig Forvalter.«

I trykt udgave: Bind 26 side 187 linje 7

◀ **næringsdrivende** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 187 linje 9

◀ **Silke-Præst** : 164,30.

I trykt udgave: Bind 26 side 187 linje 9

◀ **Kjøbmændene ikke kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 187 linje 28

◀ **redupliceret** : egl. 'gen-fordoblet'; 'reduplikation', der således betyder fordoblelse, gentagelse, benyttes ofte af SK om refleksionsforhold, hvor noget abstrakt gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 26 side 188 linje 22

◀ **i Retning af** : med sigte på.

I trykt udgave: Bind 26 side 188 linje 24

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 188 linje 27

◀ **sandselig** : som angår den sanselige verden, verdslig.

I trykt udgave: Bind 26 side 188 linje 33

◀ **Dyre-Bestemmelsen** : 129,16 og 140,28.

I trykt udgave: Bind 26 side 188 linje 38

◀ **Overhaling** : belæring.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 1

◀ **Tusinder, som ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 17

◀ **trompetende** : blæsende i trompet; højrøstet agiterende.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 24

◀ **Industrie-Riddere**: fornemt optrædende bedrager, lykkejæger, der driver bedragerisk virksomhed i stor stil.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 24

◀ Kongeriget **D.**: Danmark.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 32

◀ **Vægter** : 143,6.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 36

◀ **Droskekudsk** : kusk, der drev lejekørsel med hestevogn; hyrekusk.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 36

◀ **Pøbelens Mishandling** : 186,4.

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 40

◀ **meente at burde udsætte mig for den** : sigter til SKs angreb på det satiriske ugeskrift *Corsaren*. Som svar på P.L. Møllers kritik af *Stadier paa Livets Vei* (1845) i artiklen »Et Besøg i Sorø« i årbogen *Gæa for 1846* skrev SK under pseudonymet Frater Taciturnus en avisartikel, hvori han identificerede P.L. Møller med *Corsaren*, se »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« i *Fædrelandet* den 27. dec. 1845 (nr. 2078, sp. 16653-16658 (SV2 13, 459-467)). Samtidig bad han om selv 'at komme i *Corsaren*', da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist i bladet. *Corsaren* svarede med at bringe en række satiriske artikler om, allusioner til og karikaturtegninger af SK (183,33). Efter den anden *Corsar*-artikel den 9. jan. 1846 (nr. 277) svarede SK, atter under pseudonymet Frater Taciturnus, i *Fædrelandet* den 10. jan. 1846 (nr. 9, sp. 65-68) med »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (SV2 13, 468-471); heri skriver han, at han har gjort »Skridtet for Andres Skyld«, nemlig det skridt »selv at begjere at blive udskjeldt« (SV2 13, 468). Om angrebet på *Corsaren*, se fx »Regnskabet« i *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 11, noten: »Den literaire Foragteligheds Presse havde naaet en frygtelig uproportioneret Udbredelse: oprigtigt talt, jeg troede, hvad jeg gjorde tillige var en Velgjerning; den blev af Adskillige blandt Dem, ogsaa for hvis Skyld jeg udsatte mig saaledes, lønnet – ja, som en Kjerligheds-Gjerning gjerne lønnes i Verden, og blev, ved Hjælp af denne Løn, en sand christelig Kjerligheds-Gjerning« (SV2 13, 532, noten).

I trykt udgave: Bind 26 side 189 linje 41

◀ som **og**: også.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 7

◀ **Træd op** : optræd, fremtræd.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 14

◀ **Korybanter** : præster for den frygiske gudinde Kybele, gudernes store moder, som de fejrede i ekstase med larmende musik.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 14

◀ **charmant** : fortræffeligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 16

◀ **(som hiin Kone i Barselstuen ...) kan sige: der er ikke Pille Fidt paa den** : henviser til 2. akt, 12. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Barselstuen* (1724), hvor barselkonen spørger Gedske Klokkers, hvordan det står til hos slagteren, da hendes tjenestepige dagen i forvejen ikke havde kunnet få et stykke ordentligt kød, og Gedske svarer: »Hun har ret Madame! det har aldrig været saa forbandet, som det nu er, de tør begjære 5 Skilling for et Pund Oxekiød, og det saa mavert, at man seer ikke den mindste Pille Fæt derpaa, men Suppen blev saa slet, at jeg for at bøde derpaa, maatte komme et Stykke Flesk derudi. (Hun græder igien.)« *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 2. Bindene er uden årstal og sidetal. – **Pille Fidt**: en smule, et gran fedt.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 21

◀ **Den Stærkeres Ret gjelds ... den Klogeres Ret gjelds. (A. Schopenhauer)** : hentyder til følgende passage i kap. IV »Von Dem, was Einer vorstellt« i »Aphorismen zur Lebensweisheit« i A. Schopenhauer *Parerga und Paralipomena* (141,2) bd. 1, 368f.: »Die Rechtfertigung, die man im Bestehen des offenen Kampfes sucht, setzt (...) voraus, daß das *Recht des Stärkeren* wirklich ein *Recht* sei. In Wahrheit aber giebt

der Umstand, daß der Andere sich schlecht zu wehren versteht, mir zwar die Möglichkeit, jedoch keineswegs das Recht, ihn umzubringen; sondern dieses letztere, also mine *moralische* Rechtfertigung, kann allein auf den *Motiven*, die ich, ihm das Leben zu nehmen, habe, beruhen. Nehmen wir nun an, disse wären virkelig forhanden und zureichend; so ist durchaus kein Grund da, es jetzt noch *davon* abhängig zu machen, ob er, oder ich, besser schießen oder fechten könne, sondern dann ist es gleichviel, auf welche Art ich ihm das Leben nehme, ob von hinten eller af for. Denn moralisch hat das Recht des Stärkeren nicht mere Vægt, als das Recht des Klügeren, welches beim hinterlistigen Morde angewandt wird: hier wiegt also dem Faustrecht das Kopfrecht gleich; wozu noch bemerkt sei, daß auch beim Duell das eine wie das andere geltend gemacht wird, indem schon jede Finte, beim Fechten, Hinterlist ist.«

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 25

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 33

◀ **det Xstd. ivrede mod** : hentyder formentlig til Rom 1,24-32 (149,8 og 149,9).

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 34

◀ **I et af de ældre Manuscripter ... Klogskaben som det specifikke Onde** : henviser til journaloptegnelsen NB29:96 »Klogskab – og Klogskab«, fra juni 1854, i SKS 25, 357-360.

I trykt udgave: Bind 26 side 190 linje 37

◀ **det Positive kjendeligt paa et Negativt** : sml. kap. 4, »Sectio II«, A, § 2, i anden dels andet afsnit i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det bl.a. hedder: »At handle kunde nu synes lige det Modsatte af at lide og forsaavidt underligt at sige, at den existentielle Pathos's (der er handlende) væsentlige Udtryk er Lidelse. Imidlertid er det kun tilsyneladende saa [således], og det viser sig atter her, hvad der er Kjendet [kendetegnet] paa den religieuse Sphære, at det Positive er kjendeligt paa det Negative (til Forskjel fra Umiddelbarhedens Ligeformhed, og Reflexionens relative Ligeformhed): det at handle religieust er kjendelig paa Lidelsen.« SKS 7, 393,11-17. Sml. også journaloptegnelsen NB25:32, fra jan. 1852, med overskriften »Det at lide for Læren – det Absolutes Majestæts-Forhold – det Positive kjendelig paa det Negative«, i SKS 24, 457f.; og journaloptegnelsen NB25:89, formentlig fra april 1852, hvor det under overskriften »Det Overordentlige er: det Offrede« hedder: »Scalaen er denne: det Religieuses Sphære: det Overordentlige. Dette er det sande Overordentlige, og som overalt paa dette Gebeet det Positive kjendeligt paa det modsatte Negative, det at være det Overordentlige er – at være offeret, at blive Offeret.« SKS 24, 505,35-38.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 10

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 11

◀ **hiint Ord i Diapsalmata ... Du bist vollbracht Nachtwache meines Daseins** : sigter til følgende afsnit i »Diapsalmata« i første del af *Enten – Eller* (1843): »Mit Liv er som en evig Nat, naar jeg engang dør, da kan jeg sige med Achilles: / Du bist vollbracht, Nachtwache meines Daseyns.« SKS 2, 45,2-4. Det ty. citat er fra fragment af trilogien *Achilleus* af den gr. tragediedigter Æschylos (524-456 f.Kr.), jf. *Des Aischylos Werke*, overs. af J.G. Droysen, 2. opl., Berlin 1842 [1832], ktl. 1046, s. 498.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 12

◀ **Primitivitet** : oprindelighed, oprigtighed, autenticitet.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 16

◀ **Slægter** : generationer.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 17

◀ **en fra Gaden kjendt Carricatur** : 183,33.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 21

◀ **Taktiken** : sml. »Min Position som religieus Forfatter i 'Christenhed', og min Taktik«, »Et Følgeblad« til *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 17-20 (SV2 13, 539-543).

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 24

◀ **forjadskede** : forkludrede.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 28

◀ **spille først af Brættet** : sigter til den variation af brætspillet 'dam' el. 'makvær', der kaldes 'først af brættet', se fx C.A. Jørgensen *Nyeste dansk Spillebog*, 2. udg., Kbh. 1802, s. 371: »Først af Brættet. / Bestaaer deri at man saavel i Dam som Makvær, søger at opofre og tabe sine Brikker, da den, som først har mistet alle sine, har vundet.« Spillet foregår med brikker på et bræt inddelt i felter.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 34

◀ **spille sidst af Brættet** : sigter til den alm. form for brætspillet 'dam' el. 'makvær', hvor spillet går ud på at være den sidste, der har brikker på brættet, idet den, der først har fået alle sine brikker slået ud af brættet, har tabt, se *Nyeste dansk Spillebog*, s. 370.

I trykt udgave: Bind 26 side 191 linje 35

◀ **christne Stater og Lande og Folkefærd** : 186,24.

I trykt udgave: Bind 26 side 192 linje 8

◀ **tilgavns** : på en sådan måde, at det svarer til hensigten, fuldt ud, for alvor.

I trykt udgave: Bind 26 side 192 linje 15

◀ **gjøres kjendeligt**: tydeligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 192 linje 15

◀ **Xstd. ikke er til** : 193,18.

I trykt udgave: Bind 26 side 192 linje 15

◀ **Silke- og Fløiels-Præster** : 164,30.

I trykt udgave: Bind 26 side 192 linje 35

◀ **Klædes-Præster** : alm. sognepræster, kapellaner e.l., der i modsætning til fx en biskop ikke måtte bære et særligt ornat af silke og fløj (164,30).

I trykt udgave: Bind 26 side 192 linje 36

◀ **Præste-Penge** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 5

◀ **Pathos** : lidenskab.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 6

◀ **Indkomster som de have** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 12

◀ **alt Mit efter Biskop Mynsters Ord »meget for høit«** : sml. journaloptegnelsen NB24:99, fra juni 1851, hvor SK skriver: »mine Opgaver ere altid saa curieuse, at Folk i Almdl. ikke om det gjaldt deres Liv kunne [kan] blive kloge paa, hvad det er jeg strider for. / Dette forstaaer Mynster til en vis Grad. Hvad han saa tidt har sagt til mig: Det er for høit. Men sandeligen han er ikke for høi til paa en lurvet [ussel] Maade at benytte sig deraf. / Hvor anderledes, hvis Mynster var noget ophøiet; thi saa vilde han ikke forraade Det, som er høit; det bliver nemlig just derved 'for høit' derved, at han er en saa aldeles verdsliggjort Existents.« SKS 24, 381,14-22. Den samme indvending af Mynster refererer SK til i journaloptegnelsen NB29:76, fra juni 1854, i SKS 25, 337,20f. Hvornår Mynster (137,16) har fremsat denne indvending, har SK ikke optegnet.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 13

◀ **jeg taler om at Xstd. slet ikke er til** : sml. fx »Standsningen«, nr. I, f »Christenhedens Ulykke« i »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I i *Indøvelse i Christendom* (1850), hvor det hedder: »Christenheden har afskaffet Christendommen, uden ret selv at vide det; Følgen er, at skal der gjøres Noget, maa man forsøge igjen at indføre Christendommen i Christenheden.« SKS 12, 49,33-35. Denne tese går som en rød tråd gennem hele

bogen. Se fx nr. V i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, nr. III i *Indøvelse i Christendom*, hvor tesen lyder: »Christendommen er ganske bogstaveligen dethroniseret i Christenheden; men er den det, saa er den ogsaa afskaffet.« SKS 12, 221,29-31.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 18

◀ **Penge-Omveltning** : Udtrykket anvendes især om forholdene efter den da. statsbankerot i 1813. Her sigtes formentlig til de økonomiske følger af Treårskrigen el. Den første Slesvigske Krig 1848-51, der kostede den da. stat store summer, og som bl.a. medførte faldende kurser på statsobligationer.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 28

◀ **Rotschild'er** : sigter til den velhavende ty.-jødiske handels- og bankerslægt Rothschild. Handels- og finanshuset blev stiftet af M.A. Rothschild o. 1770 og videreført af hans fem sønner, der foruden i Frankfurt drev handels- og bankvirksomhed i Wien, Paris, London og Neapel. Rothschilderne var ikke mindst kendt for de store statslån, de ydede under og efter Napoleonskrigene, bl.a. til Danmark efter statsbankerotten i 1813. Og da det eng. bankierhus Th. Wilson & Co., hos hvem den da. stat i 1825 havde optaget et stort, favorabelt (3%) lån, i 1837 gik konkurs, konverterede staten lånet til den eng. afdeling af bankierhuset Rothschild; denne låneomlægning refereres der til i kap. V »Slutning« i anden del af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i SKS 7, 555f.; se kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 26 side 193 linje 29

◀ **Grinets Mishandling - Publikums Forfølgelse** : 183,33 og 189,41.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 1

◀ **Xstds-Officianter**: embedsmænd (af lavere rang), præster.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 5

◀ **gotte** : el. godte.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 15

◀ **Dyre-Kampene i Hedenskabet** : (rom.) skuespil bestående af kamp mellem (vilde) dyr og mennesker el. mellem (vilde) dyr indbyrdes.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 20

◀ **det at kastes for de vilde Dyr** : hentyder formentlig til de martyrer, der i kristendommens første århundreder blev forfulgt og dræbt pga. deres kristne tro og bekendelse. Således beretter Eusebius flere steder om, hvordan martyrer kastedes for vilde dyr, jf. *Kirkens Historie gennem de tre første Aarhundreder af Eusebius*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1832, ktl. U 37, fx 4. bog, kap. 5, s. 205f.; 5. bog, kap.1, s. 259-268; og 8. bog, kap. 7, s. 496-498.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 23

◀ de (...) **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 29

◀ **Pathos** : lidenskab.

I trykt udgave: Bind 26 side 194 linje 31

◀ **Væggetøi** : væggelus.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 6

◀ **Legion** : egl. en rom. hærafdeling på 4.500-6.000 soldater; her i overført betydning: en stor mængde.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 9

◀ **geheimt** : hemmeligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 12

◀ gjort **kjendeligt**: tydeligt, synligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 13

◀ **4ß** : 4 skilling, fast udtryk for et meget lille beløb; ß er gængs forkortelse for skilling (180,37).

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 18

◀ **P.** : publikum.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 20

◀ **so viel wie Nichts** : fast udtryk på ty., svarende til 'så godt som ingenting'.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 21

◀ **D^{to} D^{to}** : ditto ditto.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 22

◀ **si placet** : lat., hvis man har lyst; 'om man vil'.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 32

◀ dette (...) **var saa**: forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 35

◀ **Patron** : karl, fyr.

I trykt udgave: Bind 26 side 195 linje 37

◀ **oppebære** : bære oppe, holde oppe, bære.

I trykt udgave: Bind 26 side 194m linje 8

◀ **betryggende** : sikrende.

I trykt udgave: Bind 26 side 194m linje 11

◀ **Analogon** : gr., noget lignende, sidestykke, analogi.

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 7

◀ **Omskærelsen** : 155,11.

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 8

◀ **opus operatum** : lat., udført virke (155,10).

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 8

◀ **taler om ... »kunne I døbes med den Daab, jeg skal døbes med«** : forkortet citat fra Matt 20,22, hvor Jesus siger til de to Zebedæussønner, Jakob og Johannes: »Kunne [kan] I drikke den Kalk, som jeg skal drikke, og døbes med den Daab, som jeg skal døbes med?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 9

◀ **udviser** : viser, udtrykker.

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 17

◀ **Poul Møller ... uden dog at forklare det - at Jøder især egne sig til Publicister** : se fx »Poul Martin Møllers Levnet, med Breve fra hans Haand« af F.C. Olsen, i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 3, udg. af Chr. Thaarup og F.C. Olsen, s. 1-115; s. 69, noten: »Det var f. Ex. i hans [Møllers] senere Aar en Paastand, som han stundom med comisk Alvorlighed forfægtede, at alle liberale Agitatorer af Betydenhed egentlig vare Jøder.« Og s. 113, hvor Olsen skriver, at Møller »var overhovedet tilbøielig til at betragte de Liberales Stræben som et Udtryk af lavere Naturlilskyndelser, saasom af Herskesyge, eller af Egennyttte, hildet i det Materielles Tjeneste og derfor fjendlig mod sand Poesie, Kunst og andre af Livets høiere Interesser. Man seer dette f. Ex. af den Forbindelse, han, som før omtalt, vilde finde imellem Liberalismen og Judaismen, mod hvilken sidste han ingenlunde var gunstig stemt.« Se endvidere følgende aforisme, optaget i »Strøtanker. I. 1819-1821« i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-6, 2. udg.,

Kbh. 1848-50; bd. 3, udg. af L.V. Petersen, 1848, s. 26: »Efterat en rig Mand, som Kant eller Schelling, har kastet sin store Skat ud i Verden, opstaae der mange literære Vexellerere, som bytte de store Guldpenge om i Skillemynt af samme Præg for Folket. Athenen var en Vexelleerboutik for Naturphilosoferne. 'Kjøbenhavns Skilderie' deler Kants Efterladenskab ud i Smaamynt, skjøndt selv disse bitte Myntsorter komme ud i Folket saa beskaarne af jødiske Hænder, at man neppe kan kjende Præget.« Denne tekst er ikke optaget i 1. udg. af *Efterladte Skrifter*. – **Poul Møller**: Poul Martin Møller (1794-1838), da. digter og filosof; fra 1822 adjunkt i latin og græsk ved Metropolitanskolen i København, fra 1826 lektor og fra 1828 prof. i filosofi ved universitetet i Kristiania (Oslo), fra 1831 til sin død prof. i filosofi ved Københavns Universitet, hvor han var en af SKs lærere. *Begrebet Angest* (1844) er dediceret til Poul Martin Møller.

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 18

◀ **gemütløs** : af ty. gemütlos, uden følelse, hjertelighed, venlighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 21

◀ **Penge-Papirers**: værdipapir (lydende på et vist beløb).

I trykt udgave: Bind 26 side 196 linje 25

◀ **»et Skrædderbarn døbes Cæsar, Alexander, Hanibal, Napoleon.«** : sml. midnatsstykket den 29. april i »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?'«, tredje del af *Stadier paa Livets Vei* (143,1), hvor der er tale om det komiske ved »et Skrædderbarn, der hedder Cæsar, Alexander, Bonaparte Æbeltofte«, SKS 6, 296,5f. – **Cæsar**: Gajus Julius Cæsar (o. 100-44 f.Kr.), rom. hærfører og enevældig hersker 49-44 f.Kr. – **Alexander**: Alexander den Store (356-323 f.Kr.), hærfører og konge af Makedonien 335-323 f.Kr. – **Hanibal**: Hannibal, navn på flere hærførere i Kartago i oldtiden, hvoraf den berømteste er den store Hannibal (o. 247 - o. 183 f.Kr.), søn af Hamilkar Barka; i 218 førte han sine tropper over Alperne ned i Norditalien og indledte dermed sine mangeårige krige mod romerne. – **Napoleon**: Napoleon Bonaparte (1769-1821), som kom til magten i Frankrig ved et statskup i 1799, fra 1804-14 og i 1815 kejser Napoleon I.

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 8

◀ **Petri Kirke** : siden 1586 den ty. menigheds kirke i København (se kort 2, B1).

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 17

◀ **»hvilket herved end videre bekendtgjøres« ... Formelen fra Proklamata** : fast afsluttende formular ved indkaldelse gennem proklama, dvs. offentlig opfordring til kreditorer om at gøre krav gældende og til arvinger om at legitimere deres arveret i forbindelse med opgørelse af et bo. Sådanne indkaldelser findes næsten dagligt under rubrikken »Proklama« i *Adresseavisen*, se fx 2. tillæg til nr. 242, den 17. okt. 1854: »Ved Proklama, som bliver læst i den kongl. Landsover- samt Hof- og Stadsret, ere alle De, som maatte have Noget at fordre i afdøde Christiane Frederikke Müller, født Lucas, og forhen afdøde Mand Skrædermester Johann Friedrich Müller, deres fælles Bo, indkaldte med 12 Ugers Varsel til her i Skiftecommissionen at anmelde og beviisliggjøre saadant Krav. Ved samme Proklama ere begge de Afdødes Arvinger med lovligt Varsel indkaldte til at legitimere deres Arveret og iagttage deres Tarv under Boets Behandling; hvilket herved endvidere bekendtgjøres. / Den kongl. Landsover- samt Hof- og Stadsrets Skiftecommission i Kjøbenhavn, den 14de October 1854. / Spandet. Krieger.« – **Proklamata**: af gr., flertalsform af proklama; i C. Bartholin *Almindelig Brev- og Formularbog* bd. 1-2, Kbh. 1844, ktl. 933; bd. 2, s. 209, forklares proklama således: »offentlig Bekjendtgjørelse, Indkaldelse, Opfordring, Varsel (i offentlige Blade)«.

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 17

◀ **være Guds Medarbeider** : Udtrykket 'Guds medarbejdere' anvendes i 1 Kor 3,9, jf. også 2 Kor 6,1.

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 27

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 30

◀ **de ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 33

◀ **i den evangeliske Psalmebogs Morgensalmer ... »jeg iler nu til min Gjerning« ... jeg iler og jeg haster** : henviser til »Morgen-Psalmer«, nr. 468-492, i *Evangelisk-christelig Psalmebog* (158,1), s. 357-378. Her sigtes til følgende verslinjer i nr. 473 »Saa venlig Dagen atter smiler«, 1. strofe: »Min Siels den første Tanke iler / Med Tak til dig, o gode Gud! / Nu karsk og munter jeg igien / Kan ile til min Gierning hen«; i nr.

474 »Godheds Gud! den Spæde stammer Dig sin Lovsang«, 2. strofe: »Efter Nattens trygge Hvile / Kan jeg glad og styrket ile / Nu til Dagens Gierninger«; i nr. 475 »Dig, Gud! skee Tak, at her jeg kan Dig elske, troe og frygte«, 9. strofe: »Glad beder jeg, og glad jeg gaaer / Flux hen mit Kald at røgte«; i nr. 476 »See Dagens Lys saa blidt igien oprinde«, 1. strofe: »Nei! Hvilen har til Arbeid styrket mig. / O gode Gud! du gav mig denne Hvile; / Du giver Lyst paa ny; thi vil jeg ile, / At prise dig«; i nr. 488 »Fader! dig jeg mig betroede«, 2. strofe: »Glad jeg iler fra mit Leie; / Dagen kalder mig til Virksomhed«; og i nr. 490 »Min Gud! jeg vaagnet er af qvægsom Nattehville«, 1. strofe: »Til mit anviste Kald jeg nu med Lyst vil ile«.

I trykt udgave: Bind 26 side 197 linje 38

◀ **i denne stille Time** : et af J.P. Mynster (137,16) jævnligt anvendt udtryk om andagt såvel i lønkammeret som i kirken. Se fx *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306; samt *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. opl., bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og ktl. 2191; bd. 1, s. 8, s. 12, s. 15, s. 38, s. 215 og s. 384; bd. 2, s. 127; *Prædikener holdte i Kirkeaaaret 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 63 og s. 67; *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232, s. 10, s. 11 og s. 14; *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl. 233, »Prædikener holdte i Aaret 1850«, s. 204 og s. 216; *Prædikener holdte i Aarene 1851 og 1852*, Kbh. 1853, ktl. 234, »Prædikener holdte i Aaret 1851«, s. 44 og s. 98, »Prædikener holdte i Aaret 1852«, s. 259; samt *Prædikener holdte i Aarene 1852 og 1853*, [udg. af F.J. Mynster], Kbh. 1855, s. 43 og s. 103.

I trykt udgave: Bind 26 side 198 linje 8

◀ **Gud, som vil elskes** : allusion til kærlighedsbuddet: »du skal elske Herren din Gud, af dit ganske Hierte, og af din ganske Siel, og af dit ganske Sind, og af din ganske Styrke«, Mark 12,30 (NT-1819). Se også 5 Mos 6,5; Matt 22,37; Luk 10,27.

I trykt udgave: Bind 26 side 198 linje 19

◀ **uroilige** : foruroilige, ængste.

I trykt udgave: Bind 26 side 198 linje 22

◀ **Msker (...)** **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 198 linje 25

◀ **de ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 199 linje 4

◀ **Pusilanimitet** : dvs. pusillanimitet, forsagthed, ængstelighed.

I trykt udgave: Bind 26 side 199 linje 5

◀ **indængste sig i Dig** : gøre dig ængstelig.

I trykt udgave: Bind 26 side 199 linje 6

◀ **til ubeleilig Tid** : på et ubekvemt, generende tidspunkt.

I trykt udgave: Bind 26 side 199 linje 13

◀ **D.** : Danmark.

I trykt udgave: Bind 26 side 199 linje 26

◀ **den Helbredelse ... Patienten døde men Feberen forlod ham ganske** : henviser til 3. akt, 6. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Barselstuen* (1724), hvor doktoren siger til barselkone: »som all Sygdom kommer af Mad og drikke saa [således] fødes den ogsaa deraf; jeg havde en Patient, han kunde tvinge sig [beherske sig] den Karl (men hvor finder man fleere, der ere saaledes Mester af sig selv) han holdt sig i en Feber 6 Dage baade fra vaadt og tørt.« Hertil siger barselkone: »Saa haaber jeg nok, at han døde.« Og doktoren svarer: »Ja hvad andet, men Feberen derimod forlod ham gandske; thi det var os kuns at gjøre om den at fordrive«, *Den Danske Skue-Plads* (190,21) bd. 2. Bindene er uden årstal og sidetal.

I trykt udgave: Bind 26 side 199 linje 29

◀ **»Sort eller Rødt«** : form for hasard, hvor man holder enten på sort el. rød farve på rouletten (el. på sort el. rødt kort).

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 8

◀ **Suppedage** : el. suppedas.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 12

◀ **betaler godt til Præsten** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 14

◀ **Rundetaarn** : ved Trinitatis Kirke i København (se kort 2, C1).

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 16

◀ **hans Nærings-Drift** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 20

◀ **Hverver-Officer** : el. hverveofficer, dvs. en officer, der hverver civilpersoner til soldater.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 21

◀ **Kjellinger** : gamle, affældige koner.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 25

◀ **Biskop Mynster** : 137,16.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 36

◀ **om Mit: det er altfor høit** : 193,13.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 37

◀ **en af mine Pseudonymer ... siger: jeg dandser til Gudens Ære** : henviser til følgende passage i »Forord« til *Philosophiske Smuler* (1844), hvor den pseudonyme forf. Johannes Climacus skriver: »dertil har jeg dannet mig og danner mig, altid at kunne dandse let i Tankens Tieneste, saavidt muligt til Gudens Ære og til min egen Fornøjelse«, SKS 4, 217,14-16.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 38

◀ **har sagt til Professor Nielsen: mit Liv er Hoftjeneste** : Hvornår SK har sagt dette, er ikke identificeret. – Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; fra 1841 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet. Han var i begyndelsen af 1840'erne meget præget af den ty. filosof G.W.F. Hegel, men kom fra midten af 1840'erne under indflydelse af SK og sluttede venskab med ham i sommeren 1848. På det tidspunkt troede SK, at han snart skulle dø, hvorfor han dels ønskede en person til at udgive sine litterære efterladenskaber, dels overvejede at gøre en anden fortrolig med sine tanker om forfatterskabet. Han valgte Rasmus Nielsen, med hvem han fremover hver torsdag på deres spadsereture førte samtaler om sine anskuelser og sit forfatterskab. I maj 1849 udkom Niensens store værk *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, Kbh. 1849, ktl. 700; skønt det knap nok nævner SK, var det dog så meget påvirket af SKs pseudonyme værker, at anmelderne erklærede Nielsen for en discipel af SK, mens SK selv var fuld af ærgrelse og af den opfattelse, at Nielsen havde stjålet fra ham. Da H.L. Martensen snart efter udgav *Den christelige Dogmatik*, Kbh. 1849, ktl. 653, gik Rasmus Nielsen til angreb på ham med stridsskriftet *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*. En undersøgende Anmeldelse, Kbh. 1849, ktl. 701. I april året efter udgav Nielsen *Evangelietroen og Theologien. Tolv Forelæsninger holdte ved Universitetet i Kjøbenhavn i Vinteren 1849-50*, Kbh. 1850, ktl. 702; heri begrundes i en mere systematisk fremstilling indsigten fra SKs pseudonymer, at man må begribe, at troen ikke kan begribes. SKs forhold til Nielsen findes belyst i adskillige journaloptegnelser samt i en række breve (trykt i B&A); om det brud på deres forhold, det kom til den 30. april 1850, se nr. 252-261 i B&A bd. 1, s. 273-278, og journaloptegnelsen NB17:81, formentlig fra juni 1850, i SKS 23, 229f. Senere udgav Rasmus Nielsen *Om Skjæbne og Forsyn*, Kbh. 1853, ktl. 704, og det pseudonyme skrift *Et Levnetsløb i Underverdenen*, udg. af Walther Paying, Kbh. 1853, ktl. 716, samt *Om personlig Sandhed og sand Personlighed. Tolv Forelæsninger for dannede Tilhørere af begge Kjøen, holdte ved Universitetet i Vinteren 1854*, Kbh. 1854, ktl. 705.

I trykt udgave: Bind 26 side 200 linje 40

◀ **exsequer** : eksekverer, fuldbyrder, gennemfører.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 3

◀ **indulgerer** : tillader, giver efter for.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 9

◀ **udviser** : viser, udtrykker.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 9

◀ **ret** som: netop, just.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 16

◀ **Jødernes, som ihjelsloge ham** : hentyder til, at det var jøderne, der lod Jesus pågribe, og som besluttede at få ham dømt til døden, og at det var jøderne, der krævede Jesus korsfæstet, da Pilatus ville løslade ham, fordi han ikke fandt ham skyldig, jf. Matt 26,47-68; 27,1-2; Luk 23,13-25. Som repræsentant for den rom. besættelsesmagt var det Pilatus, der eksekverede dommen og lod Jesus korsfæste, jf. Mark 15,15; i Joh 19,16 fortælles det, at Pilatus udleverede Jesus til jøderne, for at Jesus kunne blive korsfæstet.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 23

◀ **Socrates** : 136,17.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 27

◀ de **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 201 linje 28

◀ **det Oeconomiske** : 186,3.

I trykt udgave: Bind 26 side 202 linje 18

◀ **Formue** : 186,3.

I trykt udgave: Bind 26 side 202 linje 18

◀ **Piat og Grinen** : 183,33.

I trykt udgave: Bind 26 side 202 linje 19

◀ **hade sig selv** : allusion dels til Luk 14,26, dels til Joh 12,25 (154,30).

I trykt udgave: Bind 26 side 202 linje 27

◀ **afdøe** : 156,19.

I trykt udgave: Bind 26 side 202 linje 27

◀ **en Hviid** : en øre. En hvid var i middelalderen en sølvmønt af ringe værdi: $\frac{1}{3}$ da. skilling (180,37).

I trykt udgave: Bind 26 side 202 linje 34

◀ **sætter (...) af** : aftager, taber i styrke.

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 3

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (126,28).

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 4

◀ **er Du Kjerlighed** : allusion dels til 1 Joh 4,8, dels til 1 Joh 4,16 (152,6).

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 5

◀ **et Fruentimmer** : en kvinde.

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 8

◀ **vistnok** : sandelig.

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 11

◀ **holde hen** : være henholdende, trække tiden ud, lade tiden gå.

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 19

◀ **tales om Stilhed ... festlig Stilhed stille Festlighed** : Kilder er ikke identificeret. Om J.P. Mynsters brug af udtrykket 'stille time', 198,8.

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 25

◀ **hans Høiærværdighed** : 174,15.

I trykt udgave: Bind 26 side 203 linje 32

◀ **höchstens** : ty., højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 26 side 204 linje 4

◀ **Gavtyvestregen** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 204 linje 9

◀ **fra Slægt til Slægt** : generation til generation.

I trykt udgave: Bind 26 side 204 linje 20

◀ **i Retning af** : i henseende til, med henblik på.

I trykt udgave: Bind 26 side 204 linje 29

◀ **den Forretning** : det arbejde, den opgave.

I trykt udgave: Bind 26 side 204 linje 32

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (126,28).

I trykt udgave: Bind 26 side 205 linje 6

◀ **Gavtyvestreger** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 205 linje 13

◀ **Falsationer** : forfalskninger.

I trykt udgave: Bind 26 side 205 linje 13

◀ **durchdrevneste** : durkdrevneste.

I trykt udgave: Bind 26 side 205 linje 14

◀ **gjøre (...) kjendelige**: tydelige, synlige.

I trykt udgave: Bind 26 side 205 linje 34

◀ **en Poeniterende** : en, der angør el. gør bod.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 1

◀ **Apostelen sit Navn af at udsendes** : hentyder til, at apostel, på gr. ἀπόστολος (apóstolos), er dannet af det gr. verbum ἀποστέλλειν (apostélllein), 'udsende'.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 6

◀ **bragt an** : anbragt, fremsat, fremført.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 11

◀ **Xstdommen er perfectibel** : 150,35.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 13

◀ **Ligeoverfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 16

◀ **Synden nutildags hovedsaglig er Klogskab** : sml. journaloptegnelsen NB32:103, i SKS 26, 190.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 20

◀ **der nu vil begynde en ny Epoche** : 208,5.

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 28

◀ **gaae videre** : 'gå videre' og 'gå ud over' var faste udtryk i den da. hegelianisme om det at gå videre end Descartes' tvivl; herefter anvendtes udtrykkene i bredere betydning om at gå videre end en anden filosof, fx G.W.F. Hegel, og om at gå videre end kristendommen og den kristne tro (156,7).

I trykt udgave: Bind 26 side 206 linje 32

◀ **»At tale i Tunger.«** : tale under inspiration af Helligånden, se 1 Kor 14,2, hvor Paulus skriver: »For den, der taler i tunger, taler ikke til mennesker, men til Gud; ingen forstår ham jo, det, han taler ved Ånden, er hemmeligheder.« Se i øvrigt 1 Kor 14,3-25. Med udtrykket 'at tale i tunger' kan der også være tænkt på at 'tale med nye tunger', se Mark 16,17, hvor den opstandne Jesus i sin sidste tale til sine disciple siger: »Og disse tegn skal følge dem, der tror: I mit navn skal de uddrive dæmoner, de skal tale med nye tunger«.

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 1

◀ **vistnok** : givetvis.

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 2

◀ **stikker (...)** i : findes i.

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 10

◀ **Tyve-Sprog** : indforstået sprog, som bruges af tyve og indsatte for at kunne føre hemmelige samtaler i andres påhør; klikesprog, jargon.

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 13

◀ **udviser** : viser, udtrykker.

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 17

◀ **Xstd. siger ... at tabe det Jordiske er Vinding, at besidde det er Tab** : henviser til Fil 3,7-8, hvor Paulus skriver: »Men hvad der var mig Vinding, det haver jeg for Christi Skyld agtet for Tab; ja sandeligen, jag agter og [også] Alt for Tab mod Christi Jesu min Herres Kundskabs Ypperlighed [det ypperlige at kende Kristus Jesus, min Herre], for hvis Skyld jeg har liidt Tab paa Alt, og agter det Skarn at være, paa det [for at] jeg kan vinde Christum« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 19

◀ **sat for** : foreskrevet, pålagt.

I trykt udgave: Bind 26 side 207 linje 33

◀ **Xstd. er perfectibel** : 150,35.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 3

◀ **forskjellige Epocher. Sønnens ... nu forestaaer - Aandens Epoche** : se fx følgende passage i afsnittet om »Det christelige Perfectibilitetsbegreb« i § 21 i H.N. Clausen *Christelig Troeslære* (150,35), s. 55f., hvor Clausen skriver om den tanke, »som fra Kirkens ældste indtil dens nyeste Tid kommer frem under de forskjelligste Skikkelser: at Evangeliet, saaledes som det foreligger, ikkun [blot] skal være at betragte som Forarbeide, Forberedelse til en fuldkomnere Sandheds-Aabenbarelse. Montanisterne [210,1] adskilte (...) en tredobbelt Aabenbarings-Periode. Ligesom Lovens og Propheternes Barndomstid er bleven afløst af Evangeliets Ungdomsalder, saaledes skulde ogsaa denne afløses af den modne Manddoms-Periode ved Parakletens [talsmandens, Helligåndens] Opvækkelse af nye Propheter, gennem hvilke først den rette Fuldstændiggjørelse og Udvidelse skulde blive opnaaet ved nye Aabenbaringer. Gjennem Middelalderen drager en længselsfuld Fremadhigen sig til Aandens Aabenbaring, adskilt fra Faderens i det Gl. og Sønnens i det N. Testament, til det rette, fra Bogstavens Magt udløste, 'evige Evangelium', som skal bringe alle

Mysterier for Lyset og aabne Perioden af den sande Incarnation: den Hellige Aands Iboen i den hele Menneskehed. Og naar Mystikerne vende Blik og Tanke bort fra den historiske Christus, og søge Alt i den indre Christus; naar den rationalistiske Skole viser hen til en 'Religion for de Fuldkomnere, de Myndige,' ved Frigjørelse fra den positive Christendoms Dogmer; naar endelig den speculative Theologies Paastand, at Evangeliet skal erkjende sin Fuldendelse og Forklarelse i den Systembygning, hvori den dialektiske Kunst har forstaaet, ved Omstøbning og Omsætning at finde en tilsyneladende Plads for de evangeliske Læreformer: - da er det det Samme, der her bliver forsøgt ad Contemplationens, Forstands-Reflexionens, Speculationens forskjellige Veie.«

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 5

◀ **Gud vil være elsket** : formentlig allusion til kærlighedsbuddet (198,19).

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 8

◀ **summa summarum** : lat., summernes sum; det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 9

◀ **in corpore** : lat., egl. i ét legeme, som en helhed, i samlet flok.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 10

◀ **gaaet reject** : dumpet.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 10

◀ **Gavtyvestreger** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 12

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 17

◀ **stikker (...) i** : ligger i, har sin grund i.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 22

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, den store mængde; massen.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 23

◀ **fripostig** : frimodig; fræk, næsvis.

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 28

◀ **ad modum lucus a non lucendo** : lat., egl. 'på samme måde som lund af ikke at lyse', dvs. på samme måde som 'lucus' (lund) hedder 'lucus', fordi der ikke er lyst (luceo) i en lund. Formuleringen går tilbage til Egbert fra Liège (f. o. 972), til hans lærebog *Fecunda ratis* (Det fuldlastede skib), hvor det i 1. bog, v. 1101, hedder: »Lucus enim (...) a non lucendo vocatus« (»Lund hedder det, fordi der ikke er lyst i en lund«). Sml. i øvrigt Rasmus K. Rask *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*, Kbh. 1818, s. 46, hvor Rask som eksempel på en urimelig ordforklaring skriver: »*Lucus a non lucendo*, her er (...) Lighed nok i Formen, dog fattes i Navneordet det Mærke paa Nægtelse, som skulde erstatte *non*, og det samme Ord kan ikke have to modsatte Betydninger, med mindre de begge indbefattes under et Hovedbegreb; men der er intet saadant almindeligt Begreb, hvorunder Lys og Mørke indbefattes. Desuden er det kun en Biting ved Lunden at være mørk. Slige Ordforklaringer har paadraget Etymologien Manges Foragt og Spot, som ofte har været vel fortjent.«

I trykt udgave: Bind 26 side 208 linje 33

◀ **underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 4

◀ **Lessing** : Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. bibliotekar, digter, dramatiker, kritiker og filosof. SK havde *Gotthold Ephraim Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 1-32, Berlin 1825-28, ktl. 1747-1762.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 5

◀ **for nylig udkommen Bog ... Schwarz: Lessing als Theologe ... det L. afskyede var ... Fanatisme** : henviser til kap. 6 »Toleranz und Humanität« i C. Schwarz *Gotthold Ephraim Lessing als Theologe*, Halle 1854, ktl. 622 (forkortet *Lessing als Theologe*), s. 211-225. Efter at have beskrevet Lessings store tolerance over for anderledes tænkende og troende og hans høje agtelse for sandhedens individuelle former skriver Schwarz: »Bei diesem Sinne war ihm tief zuwider jede Art von Wahrheits-Fanatisme, sei es nun, daß er in der Form der Verketzerung und Verfolgung oder in der des Bekehrungs- und Verbreitungs-Eifers auftrat, sei es daß er sich als Verdammungs- oder als Beseligungs-Sucht offenbarte«, s. 212. Og videre, s. 212: »Der Grund alles religiösen Fanatismus ist die Annahme einer *absoluten, immer identischen Wahrheit*, die in einer besondern Offenbarung niedergelegt worden, mit welcher verglichen alle andere Wahrheit Schein, Irrthum, Lüge ist.« Denne afsky for enhver form for fanatisme bliver videreudviklet af Schwarz i en lang gennemgang af Lessings *Nathan der Weise. Ein Dramatisches Gedicht, in fünf Aufzügen* (1779), s. 213-222. Bogen er anført som udkommet i ugeskriftet *Blätter für literarische Unterhaltung*, nr. 22, den 25. maj 1854, s. 406. – **Schwarz**: Carl Schwarz (1812-85), ty. protestantisk teolog; fra 1845 superintendent i Halle, 1849-56 prof. og derpå hofpræst og overkonsistorialråd i Gotha; tilhørte den teologiske liberalisme.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 7

◀ **Derimod var han naturligviis ingen Fjende af Xstd.** : se fx følgende passage i kap. 6 i *Lessing als Theologe*, s. 216f.: »Ueberblicken wir alle diese Figuren [i *Nathan der Weise*] und ihre moralische Haltung noch Einmal, so tritt uns der oft erhobene Vorwurf entgegen, Lessing habe sich hier in seiner Abneigung gegen den christlichen Fanatismus, in seiner Polemik gegen die christliche Exklusivität zu einer Ungerechtigkeit gegen das Christenthum als solches fortreißen lassen. Denn, wenn er habe beweisen wollen, daß es unter allen Religionen gute Menschen gebe und daß die nicht die schlechtesten seien, welche sich über die Exklusivität des Offenbarungs-Gaubens hinwegsetzten, so hätte er die drei sich auf Offenbarung stützenden Religionen, das Judenthum, den Muhamedanismus und das Christenthum doch mindestens auf gleichem Fuße behandeln müssen. Er sei aber noch weiter gegangen. Er habe nicht allein den christlichen Glauben für gleichgültig erklären wollen in Bezug auf die sittlichen Einwirkungen und ihn in Eine Reihe setzen mit Judenthum und Islam, er habe vielmehr das Christenthum noch unter diese Religionen gestellt, indem er wenigstens den Schein begünstigt, daß wahrhaft humane Sittlichkeit in ihnen eher zu finden als in der christlichen Gemeinschaft.« Efter at have omtalt Lessings svar på disse anklagepunkter skriver Schwarz videre, s. 217f., »daß es nicht seine Intention gewesen das Christenthum *als solches* im Ganzen und Großen, in seinen sittlichen Einwirkungen, unter den Islam zu stellen, daß er vielmehr nur *den Satz* habe bewahrheiten wollen, es *könne* ein Anhänger Muhamed's ein besserer Mensch sein als ein Christ, das religiöse Bekenntniß entscheide nicht ohne Weiteres über den sittlichen Werth. Und in der That liegt grade dieser paradoxen Gegenüberstellung von Christ und Jude oder Christ und Muselman die stillschweigende Voraussetzung zum Grunde, das Christenthum als solches müsse auch eine reinere Sittlichkeit herausgestalten und bleibe nur dann hinter Islam und Judenthum zurück, wenn es nicht zu seinem Rechte komme, wenn es nicht ein lebendiges und practisches sondern ein dogmatisches Christenthum sei. So ruht grade dies Preisgeben des Christenthums auf einer höheren Werthschätzung desselben, der Angriff ist grade auf den Glaubens-Fanatisme *des Christenthums* gerichtet, weil er hier am wenigsten Statt finden sollte, weil er sich beim orthodoxen Juden und Moslem von selbst versteht.« Se også følgende passage i slutningen af kap. 7 »Schluß-Betrachtung«, s. 232, hvor det om Lessing hedder: »*Er drang vor Allem auf Vereinfachung der Religion, auf die Unterscheidung ihres wesentlichen und ewigen Kernes von ihren historischen und dogmatischen Aeußerlichkeiten.* Und er fand diesen Lebens-Kern in dem *practischen Christenthum.* Das ist der Grund-Gedanke seiner Theologie«.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 9

◀ **Det, der egl. constituerer Fanatisme er: det Exclusive ... Fanatisme kjendes paa ... sin Fordømmen af Andre** : se følgende passage i kap. 6 i *Lessing als Theologe*, s. 212: »Die Absolutheit dieser Offenbarung bestimmt sich sogleich als Particularismus, als Ausschließlichkeit, und mit dieser Ausschließlichkeit treten alle bösen Neigungen des Bekehrungs- wie des Verfolgungs-Eifers als nothwendige Consequenzen ein. Das Bekehren und das Verfolgen, das Beseligen und das Verdammen gehören dabei nothwendig zusammen, bilden das aut - aut [lat., enten - eller] des religiösen Fanatismus. Denn wer nicht bekehrt werden will muß verderben, wer die einzig mögliche Beseligung zurückweist wird dem Teufel und ewiger Verdammniß übergeben.« Om det eksklusive, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 15

◀ **naar saa er:** det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 20

◀ **hævded Xstdommen en intetsigende Respekt** : hævded en intetsigende respekt for kristendommen.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 23

◀ **Mærker** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 25

◀ blevet **kjendeligt**: gjort tydelig, synlig.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 28

◀ **lige overfor** : i forhold til.

I trykt udgave: Bind 26 side 209 linje 38

◀ **Tertullian** : Quintus Septimius Florens Tertullian(us) (o. 160 - o. 220, måske o. 240), født i Kartago i Nordafrika, en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere'; opr. jurist, blev kristen og lod sig døbe o. 195; o. 207 sluttede han sig formentlig til montanismen, en kristen, profetisk bevægelse, der opstod i det 2. årh. som modstand mod (moder)kirkens verdsliggørelse og nære forbindelse med kulturen. De fleste af hans apologetiske skrifter blev til under kristenforfølgelserne i 197/98 og klager over det uretmæssige i forfølgelserne; hans antihedenske polemik er etisk bestemt. Han forfattede også kateketiske, dogmatiske og antihæretiske skrifter.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 1

◀ **falder (...) paa** : finder på.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 3

◀ **pecuniairt ere interesserede i Xstd** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 4

◀ **ofte har sammenlignet mig selv med Spion** : se fx journaloptegnelsen NB5:138, fra juli 1848, i SKS 20, 424f., hvor SK indledningsvis skriver: »Det er et sandt Ord, jeg har sagt til mig selv om mig selv: jeg er som en Spion i høieste Tjeneste.« Og journaloptegnelserne NB6:39, fra juli el. aug. 1848, og NB9:74, fra jan. el. feb. 1849, i SKS 21, 33,9, og 245,30; samt NB19:89, fra juli 1850, og NB20:74, fra juli el. aug. 1850, i SKS 23, 386,1-2, og 436,21f. Se også *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, skrevet i 1848, posthumt udg. af P.C. Kierkegaard, Kbh. 1859, s. 67; her skriver SK, at han er bevidst om at være en forfatter, »der selv trænger til Opdragelse: at jeg, i Forhold til Intellectualitetens og Religieusitetens Gebeter, med Sigte paa det Begreb 'at existere' og saa paa det Begreb 'Christenhed', er som en Spion i høiere, i Ideens, Tjeneste - jeg har intet Nyt at forkynde, jeg er uden Myndighed« (SV2 13, 612). - **Spion**: anonym politiagent.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 8

◀ **en dømt Person ... Kjendskab til alle Falsknerier ... under den strengeste Control** : sml. journaloptegnelsen NB32:117, i SKS 26, 205,16-31.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 8

◀ **Gavtyv** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 12

◀ **Kjød og Blod** : 156,14.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 15

◀ **i Retning af** : i henseende til, hvad angår.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 19

◀ **»Ild er jeg kommen at kaste paa Jorden.«** : citat fra Luk 12,49 (186,33).

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 27

◀ **paa Pintsefesten - Aand er Ild; Ildsluer satte sig paa dem** : hentyder til beretningen i ApG 2,1-13 om pinsedagen, hvor det fortælles, at mens apostlene var forsamlede i Jerusalem, kom der et kraftigt vindstød og fyldte rummet, og »der viste sig for dem Tunger, som af Ild, der fordeelte sig, og satte sig paa enhver af dem«, v. 3 (NT-1819), og de blev alle fyldt af Helligånden. Sml. S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187, s. 269, hvor v. 3 genfortælles således: »og Tunger som af luende Ild hvilede over enhver af dem«.

I trykt udgave: Bind 26 side 210 linje 32

◀ **I Kruses Bearbejdelse ... D. J om Elvira: »i hendes Øie luer der en Ild ...« ... »hans Hjerte ... ved Synet af hende«** : henviser til 1. akt, 11. scene, i *Don Juan. Opera i tvende Akter bearbejdet til Mozarts Musik* af L. Kruse, Kbh. 1807, s. 36, hvor Don Juan siger om Donna Elvira: »ak! fra det Øieblik / Jeg hende saae igien, slog tungt mit Hierte. / I hendes Øie brænder der en Ild, / Som om et Væsen fra en anden Verden / Besiælte det.« – **Kruses**: Laurids Kruse (1778-1839), da. forf. og oversætter.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 1

◀ **Baggesen: »udbrændt til Aand** : tillempet citat fra J. Baggesens digt »Min Gienganger-Spøg, eller den søde Kniv« (1814), hvor det hedder: »Død, borte, glemt – i Graven vel forvaret – / I Skærsild udbrændt reent til Aand – / Og fri for alle Kiødets Baand, / Som Gienfærd af sig selv, forklaret – / Tilintetgiort«, *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd. 1-12, Kbh. 1827-32, ktl. 1509-1520; bd. 6, 1829, s. 144. – **Baggesen**: Jens Immanuel Baggesen (1764-1826), da. digter; fra 1790 prof., fra 1798 meddirektør for Det kgl. Teater, 1811-14 prof. i da. sprog og litteratur ved universitetet i Kiel.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 4

◀ om En **og**: også.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 9

◀ **brandlidt** : hjemsoegt af ildebrand.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 10

◀ **Guldet luttres i Ilden** : sml. Åb 3,18 »Guld, luttret i Ilden« (NT-1819). – Guld er et grundstof, der findes i naturen indlejret i bjergarter og ofte i forbindelse med andre mineraler (sølv, kobber, jern). Guldet er tilgængeligt i form af malm, hvorfra det rene guld udvindes mekanisk og kemisk el. som partikler, der enten hugges ud af klippen eller sies fra mudder og sand.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 15

◀ **»Trængslers« Ild** : formentlig allusion til følgende citat af Tertullian, bragt i afsnittet »Des Christenthums Begründung im Leben und Tertullian« i kapitlet »Tertullian« i G.F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (238,25) bd. 1, 1. del, s. 298: »wer das Leiden fürchtet, kann nimmer dem, der gelitten hat, angehören. Wenn uns das Feuer der Trübsal ausbrennt, dann erst bewährt sich der Gehalt des Glaubens.« Og lige efter citeres Tertullian for følgende udsagn: »Gott heilt durch Feuer, Schwerdt und jedwelche Herbe zum ewigen Leben.«

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 17

◀ **Sindrighed** : snedighed, udspekulerethed.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 19

◀ **nogle af de første Christne: at lade dem brænde som Fakler paa Veien** : Da store dele af Rom brændte i år 64, beskyldte man kejser Nero Claudius Cæsar (37-68) for selv at have påsat branden. »Men da han hemmelig skiælvede for Folkets Hevn, vilde han dog ikke ansees for Ophavsmanden til denne frygtelige Brand. En Flok bestukne Anklagere maatte vælte Skylden paa de stakkels christne Menigheder, som i lang Tid havde været i Rom og vare almindelig hadede af Romerne, fordi man holdt dem for en Sect oprørske Jøder. (...) alle Christne bleve fængslede og henrettede paa den frygteligste Maade. Man indsyede disse Ulykkelige i uldne Sække (*tunicæ molestæ*), som man udstoppede med Blaar, overgydede dem med Beg, nedgrov [nedgravede] disse levende Mumier ligesom Pæle i Jorden, antændte dem foroven og lod dem i lange Rækker lyse som Fakler ved de natlige Veddeløb«, *Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie*, omarbejdet af J.G. Woltmann, overs. og forøget af J. Riise, bd. 1-12, Kbh. 1822-29, ktl. 1972-1983; bd. 3, 1823, s. 716. Se også Tacitus *Annales* (Årbøger), 15. bog, kap. 44, 2-5, jf. *Cajus Cornelius Tacitus*, overs. af J. Baden, bd. 1-3, Kbh. 1773-97, ktl. 1286-1288; bd. 2, 1775, s. 281f.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 20

◀ **Laxans** : afføringsmiddel.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 28

◀ **Diarrhoeer** : dvs. diarrhoeer, af gr., diarrhéer.

I trykt udgave: Bind 26 side 211 linje 31

◀ **das ist was anders** : ty. talemåde, 'Det er noget andet'.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 2

◀ **er (...) faldet paa** : har fået det indfald, fundet på.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 4

◀ **Saleb** : el. saleb (fremstillet af tørrede rodknolde fra visse orchisarter, planter med testikelformede rodknolde), letfordøjeligt næringsmiddel, der også anvendes mod diarré.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 5

◀ **engelsk Salt** : et stof (svovlsur magnesia, bittersalt) anvendt som afføringsmiddel.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 5

◀ **Mskens Søn skal komme som en Tyv om Natten** : hentyder dels til Matt 24,44, hvor Jesus siger: »Derfor være I og [også] rede; thi Menneskens Søn kommer paa den Time, som I ikke mene« (NT-1819); dels til 1 Thess 5,2, hvor Paulus skriver: »I vide selv grant, at Herrens Dag kommer, som en Tyv om Natten« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 21

◀ **I den lille Piece af Prof. Jacobi ... Xstus skal komme saa ubemærket ... Ingen mærker, at han har været der** : sigter til følgende passage fra skriftet *Die Entrückung oder die Verwandlung der lebendigen Heiligen* af irvingianeren John Hooper, citeret i kap. 5 »Die Entrückung der Irvingiten« i J.L. Jacobis stridsskrift *Die Lehre der Irvingiten* (176,12), s. 22: »Wir haben Grund zu glauben, daß die Entrückung der Heiligen nicht allein plötzlich geschehen wird, sondern auch unerwartet und *unbemerkt* von der Welt. Der Dieb kommt zu einer Zeit, da man es nicht vermuthet, und nachdem er seinen Schatz in Sicherheit gebracht hat, macht er sich mit ihm davon, ehe der Morgen kommt: man merket nicht, daß er da gewesen ist, als nur an dem fehlenden Schatze.«

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 23

◀ **Sindrighed** : snedighed, udspekulerethed.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 26

◀ **leve (...) hen** : henlever, tilbringer livet.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 29

◀ **andetsteds har bemærket** : sigter formentlig til journaloptegnelsen NB27:29, fra okt. 1852, i SKS 25, 146f.

I trykt udgave: Bind 26 side 212 linje 31

◀ **etsteds i disse Journaler ... at jeg aldrig har følt Trang til Socialitet** : henviser til journaloptegnelsen NB31:103, i SKS 26, 78,13-15.

I trykt udgave: Bind 26 side 213 linje 13

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 213 linje 14

◀ **guddommelig Myndighed ... en guddommelig Fortabthed i det Ubetingede** : sml. pkt. 2 om den guddommelige myndighed i »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel«, den anden af de *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849), i SKS 11, 100-109.

I trykt udgave: Bind 26 side 213 linje 27

◀ **Prisen paa det at være Xsten maa trykkes saa høit** : sml. »Udgiverens Forord« til nr. I i *Indøvelse i Christendom* (1850) af den pseudonyme forf. Anti-Climacus, hvor SK skriver: »I dette Skrift (...) er Fordringen til det at være Christen af Pseudonymen tvunget op til et Idealitetens Høieste. / Dog siges, fremstilles, høres bør jo Fordringen; der bør, christeligt, ikke slaaes af paa Fordringen, ei heller den forties – istedetfor at gjøre Indrømmelse og Tilstaaelse sig selv betræffende [angående].« SKS 12, 15,4-6. Dette forord henvises der til både i nr. II og nr. III, i SKS 12, 85 og 153.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 9

◀ **Skjelne-Mærke** : adskillende særegenhed, kriterium.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 18

◀ **det Positive kjendeligt paa det Negative** : 191,10.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 19

◀ **Xstus er Verdens Frelser** : 186,30.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 19

◀ **Man maa tage Verden som den er** : ordsprog, optegnet som nr. 2891 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 110.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 27

◀ **Verden er som man tager den** : variation af det foregående ordsprog, optegnet under nr. 11420 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 2, s. 546.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 28

◀ **Gehalten** : indholdet, værdien.

I trykt udgave: Bind 26 side 214 linje 30

◀ **vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 215 linje 2

◀ **Primitivitet** : oprindelighed, autenticitet.

I trykt udgave: Bind 26 side 215 linje 10

◀ **i Eventyret ... det i hundrede Aar fortryllede Slot ... Alt bliver Liv** : hentyder formentlig til eventyret om den skønne prinsesse Tornerose, der sammen med kongen, dronningen, hele hoffet og alt, hvad der var på slottet, blev forhekset til at sove i hundrede år, mens en stor tjørnehæk voksede op og omsluttede slottet. Alt kommer først til sig selv igen, da det lykkes en tapper kongesøn fra det fjerne at trænge ind i slottet og kysse prinsessen. Jf. »Dornröschen« (nr. 50) i *Kinder- und Haus-Märchen*, udg. af J.L.K. og W.K. Grimm, bd. 1-3, 2. udg., Berlin 1819-22 [1812], ktl. 1425-1427; bd. 1, s. 249-253.

I trykt udgave: Bind 26 side 215 linje 17

◀ **længst** : allerede længe.

I trykt udgave: Bind 26 side 215 linje 22

◀ **Apostelen taler om ... den Xstne har Kamp ... med Fyrstendømmer og Magter** : sigter til Ef 6,12, hvor Paulus (134,4) skriver til efeserne: »vi have ikke Kamp mod Kød og Blod, men mod Fyrstendømmer og Magter, mod Verdens Herrer, som regiere i denne Tiids Mørke, mod Ondskabens aandelige Hær under Himmelen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 215 linje 27

◀ **Xstd. ... ikke er et Rige af denne Verden** : hentyder til Joh 18,36 (154,10).

I trykt udgave: Bind 26 side 215 linje 39

◀ **sympathetisk** : egl. 'samlidende', medlidende, medfølelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 5

◀ **Vægteren** : 143,6.

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 6

◀ **Droskekudskan** : 189,36.

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 7

◀ **Biskop Mynster** : 137,16.

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 9

◀ **Styrelsen** : Guds styrelse (126,28).

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 16

◀ **Verdens Frelser** : 186,30.

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 21

◀ **det Par Msker her i Kjøbenhavn** : Ved folketællingen i 1850 var der 129.695 indbyggere i København, jf. *Statistisk Tabelværk*, ny række, bd. 1, Kbh. 1850, s. V.

I trykt udgave: Bind 26 side 216 linje 28

◀ naar **saa er**: det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 217 linje 10

◀ **en europæisk Krig** : hentyder til Krimkrigen (123,16).

I trykt udgave: Bind 26 side 217 linje 19

◀ **søger først Guds Rige** : hentyder til Matt 6,33, hvor Jesus siger: »Men søger først Guds Rige og hans Retfærdighed, saa skulle og [skal også] alle disse Ting tillægges Eder [gives jer i tilgift]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 217 linje 24

◀ **Legioner** : 195,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 217 linje 33

◀ **Gavtyvestreeg** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 217 linje 37

◀ **manouvriere paa Fælled** : sigter til græsarealerne Nørrefælled, Blegdamsfælled og Østerfælled (nuv. Fælledparken) NØ for Sortedams Sø (se kort 3 , BC1-3), hvor både militæret og »Kjøbenhavns Borgervæbning« holdt parader og øvelser.

I trykt udgave: Bind 26 side 217 linje 37

◀ **ethisk Primitivitet er, som andetsteds paaviist ... først Guds Rige** : sigter til marginaloptegnelsen NB31:55.b, i SKS 26, 40m,4-11.

I trykt udgave: Bind 26 side 215m linje 1

◀ **Sanguis martyrum est semen ecclesiae** : lat., Martyrernes blod er kirkens sæd. Denne lat. sentens, der har fundet stor udbredelse, føres ofte tilbage til Tertullian (o. 160 - e. 220, måske o. 240), en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere', med henvisning til kap. 50 i hans *Apologeticus adversus gentes pro christianis* (lat., Forsvar for de kristne mod hedningene), hvor det hedder: »Plures efficimur, quoties metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum« (»Vi bliver blot flere, hver gang vi hugges ned af jer: de kristnes blod er sæd«), *Qu. Sept. Flor. Tertulliani opera*, udg. af E.F. Leopold, bd. 1-4, Leipzig 1839-41 (i *Bibliotheca patrum ecclesiasticorum latinorum selecta*, udg. af E.G. Gersdorf, bd. 4-7), ktl. 147-150; bd. 1 (bd. 4), s. 128. Den lat. sentens citeres fx af Jean Paul (pseudonym for den ty. forf. Johann Paul Friedrich Richter) i § 54 i hans *Vorschule der Aesthetik* bd. 1-3, 2. forbedrede og forøgede udg., Stuttgart og Tübingen 1813 [1804], ktl. 1381-1383; bd. 2, s. 419.

I trykt udgave: Bind 26 side 218 linje 2

◀ som ikke **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 218 linje 4

◀ **teleologisk** : med henblik på et formål.

I trykt udgave: Bind 26 side 218 linje 14

◀ **faaer Penge til** : oven i købet, tilmed får penge.

I trykt udgave: Bind 26 side 218 linje 16

◀ **Krampe-Storme** : voldsomme storme.

I trykt udgave: Bind 26 side 218 linje 21

◀ **digtersk** : d.s.s. digterisk.

I trykt udgave: Bind 26 side 218 linje 35

◀ det **var saa**: forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 219 linje 5

◀ **1000 Embedsmænd** : spiller på antallet af præster ved de da. kirker. If. registrene i *Geistlig-statistisk Calender*, udg. af Th. Hertz, Kbh. 1854 [afsluttet den 24. dec. 1853] (jf. ktl. 378, en udgave fra 1848), var der 987 hovedsogne i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) og 916 ansatte præster, herunder biskopper og provster; hertil kom 123 personlige kapellaner.

I trykt udgave: Bind 26 side 219 linje 17

◀ **Næringsvei** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 219 linje 17

◀ **gjort Anskrig** : råbt alarm, højtlydt advaret om.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 2

◀ **jeg skal ikke slippe Dig** : hentyder til Hebr 13,5: »Eders Vandel være uden Gierrighed! Nøies med det, I have, thi han [Gud] haver selv sagt: jeg vil ingenlunde slippe dig, og ingenlunde forlade dig« (NT-1819). Se hertil 5 Mos 31,6, hvor Moses siger til Israels folk: »HERREN din Gud han er den, som vandrer med dig, han slipper dig ikke og forlader dig ikke« (GT-1740). Noget tilsvarende siger Moses til Josva i 5 Mos 31,8.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 12

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 13

◀ **Ærtekjelling** : egl. torvekone, der sælger ærter (og andre grøntsager); overført om en mand, der er kvindagtig, viljesvag, forknyt, fej, krysteragtig.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 14

◀ **Formastelse** : dumdristighed, hovmodighed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 17

◀ **friste Gud** : udæske, udfordre Gud.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 18

◀ **forepræke** : prædiker for, indskærper, påminder om.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 18

◀ **Nærings-Drift** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 19

◀ **paa Fælleden** : 217,37.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 25

◀ **Guds-Huse** : spiller på betegnelsen 'Guds hus' som fast udtryk for kirken, jf. 1 Tim 3,15, hvor der tales om at »færdes i Guds hus – det er den levende Guds kirke«.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 27

◀ **man maa tage Verden som den er** : 214,27.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 32

◀ **i Retning af** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 35

◀ **stikker i** : ligger i, gemmer sig i.

I trykt udgave: Bind 26 side 220 linje 38

◀ **Tilsyneladelse** : fremtoning, fremtrædelsesform, fænomen.

I trykt udgave: Bind 26 side 221 linje 2

◀ **Gud er Aand** : allusion til beretningen om Jesu samtale med den samaritanske kvinde ved brønden i Joh 4,7-26, hvor han siger til hende: »der kommer en time, ja, den er nu, da de sande tilbedere skal tilbede Faderen i ånd og sandhed. For det er sådanne tilbedere, Faderen vil have. Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed«, v. 23-24.

I trykt udgave: Bind 26 side 221 linje 5

◀ **en tydsk Prof. (...) den Første der havde gjort opmærksom paa** : sml. journaloptegnelsen NB32:35, hvor SK om A. Schopenhauer skriver: »Ak, dette er aldeles Professor-Tale, jeg er *den Første* som har anviist det [askesen] Plads i Systemet.« SKS 26, 141,20-23.

I trykt udgave: Bind 26 side 221 linje 14

◀ **item** : lat., fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 26 side 221 linje 16

◀ **Gud-Msket** : Gud-Mennesket (184,39).

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 5

◀ **see, hvilket Msk!** : citat fra Joh 19,5 (149,3).

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 7

◀ **de faae Xstne samledes som ... Forfulgte i Katakomber** : se fx § 37 »Versammlungsorte« i H.E.F. Guerike *Handbuch der Kirchengeschichte* (138,16) bd. 1, s. 118, hvor følgende oplyses: »Gern, im Andenken an ihre Märtyrer, versammelten sich auch die Christen in dieser Periode [det 2. og 3. årh.] an ihren Begräbnisstätten (...), die zuweilen, namentlich bei Rom, kunstvoll in unterirdischen Gängen gebauet waren, und daher besonders in Zeiten der Verfolgung zum Versammlungsorte sich eigneten.« Se også afsnit »III. Die Begräbnis-Plätze« i kap. 2 »Von der Sorgfalt, welche die alte Kirche den Verstorbenen widmete« i »B. Das Kirchliche Toden-Amt« i 12. bog »Die letzte Oelung und das kirchliche Todten-Amt« i J.C.W. Augusti *Handbuch der christlichen Archäologie* bd. 1-3, Leipzig 1836-37, ktl. 388-390; bd. 3, s. 290, hvor det oplyses: »Die Beysetzung der Leichen in die Gräfte (cryptas), *Gewölber* (fornices) und *Katakomben* war zuverlässig auch mehr ein Werk der Noth, als der freyen Wahl. Oefters mag der Fall eingetreten seyn, dass man die irdischen Ueberreste der Märtyrer vor der Misshandlung durch barbarische Hände sichern wollte.« – **Katakomber**: underjordiske, ofte stærkt forgrenede gange, udhugget i fast klippegrund, med begravelse i væggene (findes især i Rom og Neapel).

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 12

◀ **Stigen** : tiltagende stigning, forøgelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 17

◀ **Bredelse** : det at brede sig, udbredelse.

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 24

◀ **Paastand paa** : påstand om, krav på.

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 33

◀ **Xstd. er perfectibel** : 150,35.

I trykt udgave: Bind 26 side 222 linje 33

◀ **give (...)** en god Dag : fast udtryk: være ligeglad med, blæse et stykke.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 6

◀ **hensiddende** : på længere, bestemt tid siddende.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 12

◀ **giv Du dem Døden og Djævelen** : fast udtryk i betydningen: blæs du dem et stykke, giv du pokker i dem.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 16

◀ **en masse** : fr., i mængde, i flok.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 18

◀ **det Bibel-Ord: søger først Guds Rige** : hentyder til Matt 6,33 (217,24).

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 19

◀ **Kjerligheds-Breve** : sml. det afsnit i nr. I i *Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet*, Kbh. 1851, s. 23-28, hvor SK sammenligner Guds ord med et brev til den elskende fra den elskede (SV2 12, 364-368).

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 28

◀ **have Profit** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 36

◀ **Fløiels Pialt**: 164,30.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 37

◀ **tøre (...)** Næsen : snyde, bedrage.

I trykt udgave: Bind 26 side 223 linje 38

◀ **höchstens** : ty., højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 26 side 226 linje 3

◀ **aandige** : åndrige.

I trykt udgave: Bind 26 side 226 linje 11

◀ **Tilsyneladelse** : fremtoning, fremtrædelsesform, fænomen.

I trykt udgave: Bind 26 side 226 linje 30

◀ **Gud er Aand** : allusion til Joh 4,24 (221,5).

I trykt udgave: Bind 26 side 226 linje 32

◀ **sandselige** : verdslige.

I trykt udgave: Bind 26 side 226 linje 35

◀ **Xstd. lærer, at denne Verden ligger i det Onde** : sigter til 1 Joh 5,19 (146,3).

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 1

◀ **Guds Majestæt** : Udtrykket forekommer i Luk 9,43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 9

◀ **oftere har sagt ... man har tabt Forestilling om Guds Majestæt** : sigter fx til journaloptegnelserne NB25:20 med marginaloptegnelsen NB25:20.a, og NB25:22, begge fra dec. 1851, i SKS 24, 451f. og 451f., samt NB27:85, fra feb. 1853, og NB28:60, fra marts 1854, i SKS 25, 200f. og 367f.

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 10

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : 132,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 13

◀ **convenerer** : passer, behager.

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 19

◀ **som et Rige af denne Verden** : hentydning til Joh 18,36 (154,10).

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 21

◀ **Kjød og Blod** : 156,14.

I trykt udgave: Bind 26 side 227 linje 23

◀ **biløbigt** : i forbifarten.

I trykt udgave: Bind 26 side 228 linje 2

◀ vi Msker **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 26 side 228 linje 10

◀ de **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 228 linje 16

◀ at det **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 26 side 228 linje 18

◀ **en europæisk Krig** : hentyder til Krimkrigen (123,16).

I trykt udgave: Bind 26 side 228 linje 36

◀ **Leie-Tjenere**: person, som ansættes i midlertidig tjeneste, også person, der hyres som guide og foreviser et steds seværdigheder for tilrejsende.

I trykt udgave: Bind 26 side 229 linje 2

◀ **nedbede** : søge at opnå ved bønner.

I trykt udgave: Bind 26 side 229 linje 3

◀ **Bælgetrædere**: person, der træder bælgen ved et orgel.

I trykt udgave: Bind 26 side 229 linje 5

◀ **Kjøbmagergade** : gade i København, hvis officielle navn på SKs tid var Store Kjøbmagergade (se kort 2, C2).

I trykt udgave: Bind 26 side 229 linje 7

◀ **Fruentimmer** : kvinder.

I trykt udgave: Bind 26 side 229 linje 18

◀ **lærte, at en Rigmand vanskelig indkommer i Himmeriges Rige** : hentyder til Matt 19,23-24, hvor Jesus siger til disciplene: »sandelig siger jeg Eder, at en Riig kommer vanskelig ind i Himmeriges Rige. Atter siger jeg Eder: det er lettere, at en Kameel gaaer igiennem et Naale-Øie, end at en Riig kommer ind i Guds Rige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 4

◀ **de eedfæstede Næringsdrivende** : sigter til præsterne, der som ordinerede har aflagt præsteløftet, se »*Juramentum, qvod in timore Domini præstabunt, qvi muneri Ecclesiastico initiabuntur*« (»Eden, som i frygt for Herren skal aflægges af dem, der skal indvies til et kirkeligt embede« i *Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 [1685], s. 379f. – **Næringsdrivende**: 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 6

◀ **Guds Majestæt** : Udtrykket forekommer i Luk 9,43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 11

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : 132,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 12

◀ **betjent** : varetaget, forvaltet.

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 14

◀ **Christi Forskrift i Bjergprædiken** : Bjergprædiken er betegnelsen for Matt 5-7, jf. Matt 5,1-2, hvor det fortælles: »Men der [da] han [Jesus] saae Folket, steg han op paa et Bierg; og der han havde sat sig, gik hans Discipler til ham. Og han oplod sin Mund, lærte dem, og sagde (...)« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 21

◀ **saligt at forfølges** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 22

◀ **der staaer: glæder Eder, fryder Eder, - det er saligt** : sigter til Matt 5,11-12, hvor Jesus siger: »Salige ere I, naar man bespottet og forfølger Eder, og taler allehaande [alskens] Ondt imod Eder for min Skyld, og lyver det [dvs. alt det onde, man siger, er løgn]. Glæder og fryder Eder, thi Eders Løn skal være megen i Himlene« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 27

◀ **Xsti Forskrift: naar En tager Din Kappe giv ham Kjortelen med** : sigter til Matt 5,40, hvor Jesus siger: »Og dersom Nogen vil gaae i Rette med dig, og tage din Kiortel, lad ham og [også] beholde Kappen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 28

◀ **Xsti Forskrift at være aldeles ligegyldig ved den Dag imorgen som Lilien og Fuglen** : sigter til Matt 6,25-34, se især v. 26, hvor Jesus siger: »Seer til Himmels Fugle; de saae ikke, og høste ikke, og sanke ikke i Lader, og Eders himmelske Fader føder dem; ere I ikke meget Mere end de?« Og v. 28-30: »Betragter Lilierne paa Marken, hvorledes de voxer; de arbeide ikke, spinde ikke. Men jeg siger Eder, at end ikke Salomon i al sin Herlighed var saa [således] klædt, som een af dem. Klæder da Gud saaledes det Græs paa Marken, som er i Dag, og i Morgen kastes i Ovn, skulde han ikke meget mere klæde Eder, I lidet troende!« Og endelig v. 34: »Bekymrer Eder derfor ikke for den anden [næste] Morgen, thi den Dag i Morgen skal bekymre sig for sit Eget. Hver Dag haver nok i sin Plage« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 32

◀ **det at studere Theologie er den sikreste Vei til Brød** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 230 linje 34

◀ **i Fløiel og Silke** : 164,30.

I trykt udgave: Bind 26 side 231 linje 10

◀ **ad modum** : lat., på samme måde som, i stil med.

I trykt udgave: Bind 26 side 231 linje 23

◀ **en europæisk Krig** : hentyder til Krimkrigen (123,16).

I trykt udgave: Bind 26 side 231 linje 23

◀ **er (...) i Vinden** : talesprogligt udtryk: er i en ubehagelig situation, i knibe, el. har travlt, meget at bestille.

I trykt udgave: Bind 26 side 231 linje 30

◀ **convenerede** : passede, behagede.

I trykt udgave: Bind 26 side 231 linje 37

◀ **Legioner** : 195,9.

I trykt udgave: Bind 26 side 233 linje 4

◀ Præster **kunne**: kan.

I trykt udgave: Bind 26 side 233 linje 5

◀ **afdøde Biskop M.** : J.P. Mynster (137,16).

I trykt udgave: Bind 26 side 233 linje 11

◀ **»Menings-Udleierne Journalisterne.« (A. Schopenhauer)** : se følgende kommentar. – **A. Schopenhauer**: 141,2.

I trykt udgave: Bind 26 side 233 linje 15

◀ **Han viser ... Journalisterne, som leve af at udleie Meninger ... som de Dragter ... Maskerade-Udleiere udleie** : gengivelse af følgende passage i slutningen af kap. 7 i »Ergänzungen zum ersten Buch« i A. Schopenhauer *Die Welt als Wille und Vorstellung* (141,2) bd. 2, s. 91: »Während Jeder sich schämen würde, in einem geborgten Rock, Hut oder Mantel umherzugehn, haben sie Alle keine anderen, als geborgte Meinungen, die sie begierig auffraffen, wo sie ihrer habhaft werden, und dann, sie für eigen ausgebend, damit herumstolziren. Andere borgen sie wieder von ihnen und machen es damit eben so. Dies erklärt die schnelle und weite Verbreitung der Irrthümer, wie auch den Ruhm des Schlechten: denn die Meinungsverleiher von Profession, also Journalisten u. dgl., geben in der Regel nur falsche Waare aus, wie die Ausleiher der Maskenanzüge nur falsche Juwelen.«

I trykt udgave: Bind 26 side 233 linje 18

◀ **»Skyldighed«** : noget, som man er skyldig (at gøre), skylder andre (at gøre), pligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 233 linje 32

◀ **Borgermand** : mand af borgerstanden.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 7

◀ **scropuløs** : dvs. skrupuløs.

I trykt udgave: Bind 26 side 233m linje 4

◀ gøre det **kjendeligt**: tydeligt, synligt.

I trykt udgave: Bind 26 side 233m linje 6

◀ **Vistnok** : rigtignok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 14

◀ **kleinmodigt** : forsagt, med ringe mod, selvtillid.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 18

◀ **gavtyveagtigt** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 18

◀ **underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 19

◀ **Strudsen kan fordøje Jern og Steen** : hentyder dels til, at strudsen altid har talrige runde sten i kroen, dels til, at den er tilbøjelig til – i al fald i fangenskab – at sluge alskens ufordøjelige genstande. SKs kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 23

◀ **andetsteds har paaviist: det altid at see Opgave** : sigter til journaloptegnelsen NB31:120, i SKS 26,

89f.

I trykt udgave: Bind 26 side 234 linje 31

◀ **saee en Anden skrive fra Høire til Venstre** : fx en, der skriver hebraisk el. arabisk.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 2

◀ **derhos** : tillige, desuden.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 9

◀ **sandselig** : verdslig.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 10

◀ **levede hen** : henlevede, tilbragte livet.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 14

◀ **Tummerumme** : el. trummerum.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 15

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, stor mængde; masse.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 16

◀ **Krudtets Opfindelse** : På SKs tid var det en udbredt opfattelse, at krudtet, en blanding af salpeter, svovl og kul, var opfundet af kineserne, mens man fandt det ubegrundet, at opfinderen skulle have været den ty. fransiskanermunk Berthold Schwarz (13. årh.), jf. artiklen »Schießpulver« i *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie* (134,31) bd. 12, 1836, s. 747f.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 17

◀ **Msk-Slægten** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 25

◀ Hvis **saa**: det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 26 side 235 linje 31

◀ **Plato lærer, at kun Ideerne have sand Væren** : sigter til Platons (123,13) idélære, if. hvilken der bag den sansbare, omskiftelige fænomenverden findes en uforanderlig og uforgængelig idéverden. Alene idealiteten har sand virkelighed el. væren, mens fænomenerne kun vinder virkelighed i samme grad, som de har del i og udtrykker ideerne.

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 2

◀ **primitivt** : oprindeligt, fra grunden af; selvstændigt, oprigtigt.

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 4

◀ **en europæisk Krig** : hentyder til Krimkrigen (123,16).

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 10

◀ **en Kamp med Dæmoner og Magter** : 215,27.

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 15

◀ **Anfægtningerne** : anfægtelserne.

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 20

◀ **i Retning af** : i henseende til, med sigte på.

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 27

◀ **blende** : forblænde.

I trykt udgave: Bind 26 side 236 linje 36

◀ **Sophisterne** : 141,10, her brugt med sigte på især præsterne.

I trykt udgave: Bind 26 side 237 linje 17

◀ **lønligt** : hemmeligt; dulgt.

I trykt udgave: Bind 26 side 237 linje 22

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 26 side 237 linje 24

◀ **lade sig (...) brillant betale** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 237 linje 33

◀ **Gavtyvestreger** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 237 linje 34

◀ **afdøe** : 156,19.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 2

◀ **Fritænkeren** : 134,24.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 10

◀ **Epicuræisme** : 146,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 12

◀ **i Retning af** : i henseende til, med sigte på.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 12

◀ **vistnok** : givetvis.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 24

◀ **Basil** : fra Kæsarea el. Basilios den Store (o. 330-79), biskop, gr. kirkefader; blev kristen og lod sig døbe 356/57. Han forbandt det at være kristen med et liv i askese; efter en tid som eneboer blev han fra 364 presbytter og fra 370 biskop i Kæsarea i Kappadokien i Lilleasien, hvor han grundlagde sit syge- og fattighus 'Basilius'. Han lagde grunden til den dogmatiske lære om treenigheden.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 24

◀ **een af Gregorerne** : hentyder formentlig til den gr. kirkefader biskop Gregor fra Nazianz i Kappadokien i Lilleasien (o. 330-90) og den gr. kirkefader biskop Gregor fra Nyssa i Kappadokien i Lilleasien (o. 335-94).

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 24

◀ **mit Exemplar af Böhrringer** : henviser til den ty.-schweiziske kirkehistoriker og præst Georg Friedrich Böhrringers (1812-79) værk *Die Kirche Christi und ihre Zeugen oder die Kirchengeschichte in Biographien* bd. 1,1-1,4 og 2,1-2,3 (7 dele), Zürich 1842-55 (senere udkom bd. 2,4-2,5, 1856-58), ktl. 173-177 (forkortet *Die Kirche Christi und ihre Zeugen*). SKs eksemplar er ikke kendt.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 25

◀ **siger: og et Martyrium er umuligt - thi Fienderne hedde ogsaa Xstne** : If. journaloptegnelsen NB23:143, fra feb. 1851, i SKS 24, 276, sigtes der til følgende Basilius-citat fra et brev, bragt i kapitlet »Basilius« i F. Böhrringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* bd. 1, 2. del, s. 190 n.: »Drückend sind die Mühsale; und doch ist nirgends ein Martertod, weil unsere Verfolger denselben Namen tragen wie wir.«

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 26

◀ **stikker i** : ligger, har sin grund i.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 28

◀ **ere ikke Salt mere** : hentyder til Matt 5,13, hvor Jesus siger til disciplene: »I ere Jordens Salt; men om Saltet mister sin Kraft, hvormed skal det saltes? Det duer til intet Andet, end at kastes ud, og nedtrædes af Mennesker« (NT-1819). Se også Mark 9,49, hvor Jesus siger: »Thi hver skal saltes med Ild, og alt Offer skal saltes med Salt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 30

◀ **udvise** : vise, udtrykke.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 32

◀ **i Retning af** : med sigte på.

I trykt udgave: Bind 26 side 238 linje 32

◀ **nonsentialske** : el. nonsensikalske, meningsløse, forvrøvlede.

I trykt udgave: Bind 26 side 239 linje 2

◀ **mistvivle om** : opgiver håbet om og tilliden til.

I trykt udgave: Bind 26 side 239 linje 8

◀ **krydser han ham først hans Liv** : lægger først hindringer i vejen for ham i hans liv.

I trykt udgave: Bind 26 side 239 linje 20

◀ **gemütlige**: af ty. 'gemütlich', rar, venlig, gemytlig.

I trykt udgave: Bind 26 side 239 linje 23

◀ **betjent** : varetaget, forvaltet.

I trykt udgave: Bind 26 side 240 linje 10

◀ **Charakter-Betjening** : det at varetage, forvalte (noget) med hele sin person, så man efterlever (det) og omsætter (det) i handling.

I trykt udgave: Bind 26 side 240 linje 16

◀ **Det Gavtyveagtige** : 125,23.

I trykt udgave: Bind 26 side 240 linje 26

◀ **1000 costumerede Leie-Tjenere** : 219,17. – **costumerede**: iførte kostume, her: gejstligt ornat. – **Leie-Tjenere**: 229,2.

I trykt udgave: Bind 26 side 240 linje 27

◀ **A. B. C^{en} blev udstyret med Billeder** : Allerede i middelalderen blev latinske ABC'er, kombineret med en katekismus, anvendt i kirke- og klosterskolerne; efter reformationen i Danmark i 1536 blev der indført danske ABC'er, som regel kombineret med Luthers lille katekismus (kaldt katekismus-ABC'er), sjældent illustreret, undertiden dog med ét billede af en strunk hane. Ideen til brugen af billeder kom fra den tjekkiske præst, forf. og pædagog Johann Amos Comenius, der i 1658 udgav *Orbis sensualium pictus* (lat., *Sanseverdenen i billeder*, udg. på da. i 1672), som kom til at danne skole for egentlige billed-ABC'er. I slutningen af det 18. årh. begyndte den da. bogtrykker J.R. Thiele (1736-1815) at udgive ABC (med billeder og vers), der indeholdt de fem dele fra Luthers lille katekismus og bønner efterfulgt af en ABC udstyret med dyrebilleder og små børnerim, og som udkom i utallige optryk. Fra slutningen af det 18. årh. udkom også andre billed-ABC'er, hvor katekismudelen blev erstattet af tekster med moralsk indhold for at indøve dyderne. I begyndelsen af det 19. årh. udkom flere kombinerede billed-ABC'er og læsebøger, se fx *Nyeste Billed-A.B.C. og Læsebog for Børn. Udarbejdet efter Carl Phil. Funke* af J. Werfel, Kbh. 1803; A.F. Just *Billed-ABC med Stave- og Læseøvelser*, Viborg 1806 (6. opl. 1835); H. Wendt *Nye A.B.C. Billed- og Læsebog for de første Begyndere*, Kbh. 1823; og A.C. Rasmussen *Allernyeste Billed-ABC og Læsebog for de første Begyndere*, Kbh. 1827 (5. opl. 1853). Billed-ABC'erne vandt øget udbredelse og blev forøget i omfang efter anordning af 29. juli 1814 for almue- og borgerskolevæsenet i København, for almue- og borgerskolevæsenet i købstæderne og for almueskolevæsenet på landet.

I trykt udgave: Bind 26 side 241 linje 10

◀ **A. B. C. blev blot en Billedbog** : Hvad der sigtes til, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 26 side 241 linje 11

◀ **convenerer** : passer, behager.

I trykt udgave: Bind 26 side 241 linje 18

◀ **Profiten** : 172,22.

I trykt udgave: Bind 26 side 241 linje 24

◀ **Paastand paa** : påstand om, krav på.

I trykt udgave: Bind 26 side 241 linje 29

◀ **han er Aand** : allusion til Joh 4,24 (221,5).

I trykt udgave: Bind 26 side 241 linje 31

◀ **Penge-Papir** : værdipapir (lydende på et vist beløb).

I trykt udgave: Bind 26 side 242 linje 6

◀ **lønligt** : hemmeligt; dulgt.

I trykt udgave: Bind 26 side 242 linje 7